

KOLOZSVÁRI-SZEGEDI ÉRTEKEZÉSEK
A MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNELEM KÖRÉBŐL

22. sz.

Társadalom és művelődés
Miksa király
magyar törvényeiben

Írta:

Devich Andor

okl. középisk. tanár

S z e g e d 1 9 3 4

XB 138964

§ 286/10

11665423
8. r

KÖLOZSVÁRI-SZEGEDI ÉRTEKEZÉSEK
A MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNELEM KÖRÉBŐL

21. sz.

Társadalom és művelődés
Miksa király
magyar törvényeiben

Írta:

Devich Andor

okl. középisk. tanár

Szeged 1934

Massimiliano Salvadori: La storia del re de Romani. Szilágyi & Magyar nemzet története. Csáky I.: Magyarország három részre osztásának története. V. k. 36. l.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000846374

A szegedi Magyar királyi Ferencz József Tudományegyetem Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi karához benyújtott

Doktori Értekezés.

Bíráló: **Dr. Erdélyi László**, egyet. ny. r. tanár.

Társbíráló: **Dr. Fögel József**, egyet. ny. r. tanár.

SZEGERI TUDOMÁNYEGYETEM
Magyar Történelmi Intézetének Könyvtára

Left. napló : Sz.: VI.

..... csoport : 433 szám.

Bevezetés

Jelen tanulmány kiegészítése, illetve folytatása kíván lenni a magyar művelődéstörténelem körébe vágó szorgos és lelkes munkáknak. Miksa király rövid tizenkét esztendő uralkodását és korát tárgyalja, mely kor a törökkel való állandó csatározások és békekötések jegyében zajlik le.

Miksa V. Károly felügyelete alatt nevelkedett Spanyolországban s itt nagy műveltségre tett szert. Onnan is nősült és vette el Máriát, Károly spanyol király és német császár leányát. 1549-től 1551-ig Spanyolország alkirálya volt, 1552-ben pedig Magyarország helytartója. 1562-ben német római királlyá lett,¹⁾ 1563-ban megkoronázták magyar királynak. Atyja, Ferdinánd halála után 1564-ben lépett a magyar trónra s 1576-ig uralkodott. Tizenkét évi uralkodása nagyjában megfelelt a várakozásnak. Szelid, eszes, igazságos, mély belátású uralkodói erényekkel felruházott és szeretett király volt a magyaroknak, de még inkább a németeknek. Hogy miért vonzódott jobban a németekhez, annak okát abban kell keresni, hogy a török folytonos terjeszkedése következtében keveset fordulhatott meg Magyarországon s így kevésbé ismerhette a magyarokat. A hajlam, melyet koronaörökös korában a protestantizmus és egyéb újítások iránt mutatott, nagy várakozásra jogosította a szabadabb gondolkodásuakat. Később azonban, midőn a protestáns papok s általában a protestantizmus iránt érzett vonzalmáért az örökösödésből kizárással fenyegették meg, továbbá, midőn látta, hogy humanus eszméinek mindenütt útját állják és tudta, hogy minden újítással szembe szálló tanácsosok vették körül, ő is elődjei régi kerékvágásába tért vissza, következésképpen minden újító reformját abbahagyta és a régi családi politikát folytatta. Végül környezetével teljesen meghasonlott s gyöngye, határozatlan, ingadozó természet lett. Uralkodása második felében már mindenki iránt örökös féltékenység töltötte el s minden országnagyban lázadót látott. Utolsó éveiben a magyar koronát csak mellékesnek, családi vagyonnak tekintette s nádort, vagyis magyar alkotmányórt nem választatott. Ami csekély engedékenysége még ekkor volt, az már nem annyira a nemzet iránti vonzalmának tudható be, mint inkább fáradtságának s régi jobb gondolkodásmódja némi maradványának.

Miksa, mint nagy műveltségű ember a polgárosodás érdekei iránt sem volt érzéketlen, bár a magyar műveltségért alig tett

¹⁾ Massimiliano Secondo Augustissimo Imperatore de Romani, Szilágyi S.: A magyar nemzet történetében. Acsády I.: Magyarország három részre osztásának története. V. k. 361. l.

valamit. Akart ugyan akadémiát, még pedig katolikus főiskolát állítani a felsőmagyarországi javak jövedelméből. Bekérte 1571-ben a pozsonyi és szepesi kamarák véleményét s az egyik Lőcsét, a másik Bártfát ajánlotta az új intézet székhelyéül. A király Lőcsét választotta s már kijelölte az építés vezetésével megbízott embereket. Egyelőre négy németországi tanárt akart az intézetben alkalmazni s az intézetet, a savniki apátságából a más elpusztult egyházi javakból tartottak volna fenn. De a tervből nem lett semmi. Ellenben folytattatta jeles olasz művészekkel a pozsonyi várkapolna kifestését s díszítését. A festmények nagy arányúak voltak, sőt egyiken a művész háromezernél több alakot tervezett.²⁾ — A fejlődő magyar irodalom terén Miksa királynak nem nyílt alkalma nevét megörökíteni, talán csak azért nem, mert íróink nem fordultak támogatásához. Pedig nem volt szűkmarkú s midőn felkérték, a czirill vagy horvát biblia nyomtatására 400 forintot küldött, sőt kijelentette, hogy kész e célra többet is áldozni.³⁾

Nagy műbarát volt; képet, szobrot, műtárgyat, könyvet sokat vásárolt, talán többet, mint amennyi telt volna a roppant zavaros pénzügyi viszonyok és óriási adósságok mellett, melyeket koronáival örökölt. Miksa művelt ember volt, hét nyelvet beszélt⁴⁾ Az egykorúak szerint: németül, latinul, olaszul, spanyolul, csehül, magyarul⁵⁾ és franciául. A tények azonban azt bizonyítják — írja Acsády —, hogy latinul igen keveset tudott, magyarul pedig alig értett valamit. Innsbruckban, ahol egyideig nevelték, egyetlen magyar tanár, vagy apród sem volt környezetében. Anyanyelve német volt s büszke önérzettel vallotta magát németnek.⁶⁾

Érdekes a koronaörökösöknek atyjuk életében való megkoronázása, mely megvolt az Árpádkorban 1057-ben s 1182-től 1245-ig s mely megújult II. Ulászló idejében 1508-ban. Miksa életében kétszer fordult elő: 1563-ban őt koronáztatta meg az atyja, 1572-ben pedig ő koronáztatta meg a fiát, Rudolfot.

Miksa hét országgyűlést tartott, melyeken az alkotott törvényeknek rendszerint katona, adó és élelem sürgetése, továbbá a sérelmek orvoslása volt főtárgyuk. Minden határozat felterjesztése külön feliratban, megerősítésük külön királyi leiratban történt.

A sérelmek sürgetéséből nem sok haszon keletkezett, mert az orvoslást ugyan a király sokszor megígérte, de ritkán teljesítette. — Adó- és segély-ajánlásról minden egyes végzés megfelelően rendelkezett. A rendek sehohsem mulasztották el végzéseikbe beiktatni, hogy a nép nyomorúsága miatt évenként egész jobbágytelek után többet, mint eleinte két forintot, majd négy forint nyolcvan dénárt és végül négy forintot nem ajánlhatott. —

²⁾ Arch. Értesítő. XII. 330-35. és XIII. 143. l.

³⁾ Acsády I.: Magyarország három részre oszlásának tört. V. k. 430. l.

⁴⁾ Dr. Erdélyi L.: Magyar történelem új rendszerben. 114. l.

⁵⁾ Michele velencei követ 1571-ben azt mondja, hogy eléggé ért magyarul is. Itthon szintén azt hitték, hogy „a magyar nyelv nem idegen hozzá”. Gr. Kemény János idézete. Acsády I.: Magyarorsz. három részre oszl. tört. V. k. 362. l.

⁶⁾ Acsády I.: i. m. V. k. 362. l.

Hadi ügyeket hadi tanácsban tárgyaltak. Célszerű törvényeket és rendeleteket hoztak minden száz jobbágy után három lovas kiállításáról, minden ötödik jobbágy felkeléséről, a lovasok állandó együttartásáról, részleges vagy egyetemes felkelésről, a várak erősítéséről és az ezekhez szükséges ingyenmunkák kiszolgáltatásáról.

Az igazságszolgáltatást illetőleg régi törvényt újítanak meg azzal, hogy a nyolcados törvényszékek évenként kétszer bíraskodjanak Magyarországon Pozsonyban és Eperjesen, Szlavónia részére pedig Zágrábban. — Egyházi intézkedés, hogy a szentszékeket rendesen meg kell tartani s az egyházakat jogosan megillető javakat vissza kell szolgáltatni. Az egyházi nemesek — vagy praedialistáknak: az országos nemesekkel egyenlő a vérdíja és esküje s az adózástól mentesek. A jobbágyok szabadon költözködhetnek, de csak az ország határain belül, mert azokat, akik Ausztriába és Morvaországba költöznek, visszarendelik. A földesurakat jobbágyaik sanyargatásától szigorún eltiltják. — Néhány idegen embert a haza szolgálatában kifejtett érdemeikért magyarrá fogadnak.

Miksa 1564-ben lépett a trónra. Ugyanezen évben megkezdődött a háborúskodás János Zsigmonddal. 1565-ben kezdetét vette a törökkel változó szerencsével folyó küzdelem. 1566-ban volt az első országgyűlés. Ebben az évben esett el Gyula, valamint ekkor kezdődött meg Szulejmán utolsó hadjáratán Szigetvár ostroma. Zrinyi segítségére Miksa 50.000 embert gyűjtött össze Győrnél és 20.000-et Muraköznel s mégsem vitte meg Szigetvárnak a biztosra ígért fölmentést. Két hónap múlva Velencéből tudta meg Miksa, hogy Szigetvár elesett.⁷⁾ — 1567-ben volt a második országgyűlés. Ekkor folytak a békealkudozások, melyeknek eredményeképpen 1568-ban megkötötték a drinápolyi békét, melyben eltiltották János Zsigmondnak a hadi készülődést. Erre ez titokban megkötötte később 1571-ben a speyeri szerződést, amelyben hűbérurának ismeri el Miksa magyar királyt s megkapja Közép-Szolnokot. Már előbb is bírta Zarándot, Szörényt, továbbá Krasznát, Kövárt, Mármarost.⁸⁾ — A békekövetek visszatérte előtt halt meg Oláh Miklós esztergomi érsek s királyi helytartó. Az utóbbi pozícióra Bornemissza Pál nyitrai püspököt nevezték ki. Ezen évben hiúsult meg a János Zsigmond pártiak Miksa elleni titkos terve. 1569-ben volt a harmadik országgyűlés. Ekkor lett Verancsics Antal esztergomi érsek. 1570-ben a végeken kisebb pórlázadás ütötte fel a fejét, melynek vezetője Karácson György volt. 1571-ben halt meg János Zsigmond erdélyi fejedelem. Vele együtt a Szapolyay nemzetség is sírbaszállt. Utóda Báthory István lett, akit ugyanezen évben választottak meg fejedelemmé. 1572-ben tartották a negyedik és az ötödik országgyűlést. Az előbbin a rendek kikiáltották Rudolfot Miksa utódjának, az utóbbin pedig megkoronázták. Ez évben Bornemissza Pál lemondott a királyi helytartó tisztéről, melyet Miksa Verancsics Antalra ruházott. Alnádorrrá Mérey Mihály helyébe Czobor Imrét nevezte ki. — Lengyelországban meghalt II. Zsigmond király, akivel kihalt a

7) 8) Erdélyi L.: Magyar történelem új rendszerben 115. l.

Jagellók nemzetsége. Ez évre esnek Békes Gáspár zavargásai is. 1573-ban tört ki Gubecz Máté vezérlete alatt a horvát pórlázadás, melyet a török ügyesen kihasználva kisebb beütésekkel folytatta rablásait. 1574-ben volt a hatodik országgyűlés. Ekkor Békes Gáspár megmozdulásai nyílt lázadásba mentek át. 1575-ben volt a hetedik s egyúttal Miksa utolsó országgyűlése. Ezen évben választották a lengyelek Báthory István erdélyi fejedelmet királyukká. 1576-ban halt meg Miksa.

A magyar királyság viszonya a környező államokkal általában kielégítő volt. Kivételt képezett ebben Törökország és Erdély. Mindkét részről a határvillongások és kisebb csatározások napirenden voltak. A török hódítás fokozatosan nyomult előre, mindinkább nagyobb területeket foglalt el s így a határvonal márólholnapra változott. Az erdélyi fejedelmek hol a szultánnal, hol pedig a magyar királlyal tartottak. Magatartásuk többé-kevésbé ingadozó volt.

Miksa német birodalmi története: Ferdinánd utóda a birodalomban II. Miksa, egyike a legtehetségesebb császároknak. Atyja őt a választófejedelmeknek ezekkel a tartalmas szavakkal ajánlotta: nagy tehetséggel, tapintattal, nemesszívűséggel és a többi fejedelmi erénnyel, jó erkölcsökkel, igazságos, becsületes és békeszerető kedéllyel megáldott egyéniség, aki különös vonzalommal viseltetik a birodalomnak német nemzete iránt és ég a vágytól, hogy annak becsületét és jólétét gyarapítsa; végre Európának hét legelőkelőbb nyelvét bírja, hogy személyesen beszélhessen az idegen hatalmakkal.⁹⁾ Miksa a cseh koronát 1563 szept. 20-án kapta meg Prágában, a magyar koronát 1563 szept. 23-án Pozsonyban de nem kapta meg az egész osztrák örökséget, mert Ferdinánd 1564-ben egy kodicillumal örökös tartományait akképen osztotta fel, hogy Miksára Magyarország, Csehország, az Enns alatt és felett fekvő Ausztria szálljanak Steyer, Hallstadt és Ischl városokkal, nemkülönben Wildeneck és Neuburg az Inn mellett.¹⁰⁾

A reformáció gyorsan terjedt, néhol erős gyökeret vert, amit bizonyít a kálvinista körökben elterjedt mondás: »A pápai iga fából van, míg a lutheránus vasból.«* A protestantizmus jó talajra talált a német birodalomban s Miksa alatt el is érte legmagasabb békés fejlődését. A császár 1567-ben megszüntette a cseh compactatok szabályát, — melyszerint Csehországban csak utraquisták és a katolikusok türetnek — és az országban korlátlan szabadságot léptetett életbe; 1571 jan. 14-én Alsó-Ausztria protestáns rendei részére egy kiváltságlevelet tett közzé, de csak azon ígéret mellett, hogy a katolikusokat nem szabad bántalmazni; ugyan-ebben az évben hasonló kiváltságlevél lépett életbe a lutheránus vallás érdekében Felső-Ausztriában.

Alsó-Ausztria protestáns rendei 1574-ben engedélyt kaptak,

⁹⁾ Weisz-Szabó: Világtörténet. VIII. k. 296. l.

¹⁰⁾ u. az. 297. l.

* „Des Papstes Joch sei hölzern gewesen, das lutherische dagegen sei eisern.“ Georg Weber: Weltgeschichte. 11. k. 702. l.

hogy istentiszteletüket a bécsi tartományházban tarthassák; a tartományi városoknak és községeknek azonban a szabad vallásgyakorlatot megtiltották.¹¹⁾

Miksának Schwendi Lázárhoz írott egyik levelében megtaláljuk az ő vallásos magatartásának egyik kiváló tulajdonságát: »Vallási dolgokat nem lehet karddal elintézni. Sem egy megbecsülésre méltó, sem istenfélő, sem békeszerető nem vallaná azt. Az apostolok fegyverei a nyelvük, tanításuk és keresztény életük volt. Sajnos azonban ezek mellett ma nincs meg az emberekben a békevágy.«*

Miksa környezetében különböző vallású politikusok, követek, tanácsosok voltak, akik őt mindannyian erősen befolyásolták. Maurenbrecher követ írja: »Környezetében voltak egyrésztől a spanyol követek, a pápai nuncius és főképen felesége, Mária királyné, másrésztől német lutheránus politikusok, mint Schwendi, Lanquet és Krato.** A sok hatás eredményeképpen mindenkinek eleget akart tenni s hogy mennyire ügyesen oldotta meg sokszor akár a katolikusok, akár a protestánsok egy részének különböző kérdéseit, világosan látható az alábbi adatból is. Rostock Chytraus Melancthon tanítványa, Ausztria lutheránus községei részére egy agendát készített. Midőn Commendone pápai követ emiatt panaszt emel, Miksa kijelenti, hogy több baj közül a legkisebbeket választja: ezen hit mellett a katolikus vallásnak a legkevesebbtől kell tartania, mert a legtöbb dologban ezzel megegyezik. Viszont a protestánsok minden unszolása dacára sem volt hajlandó a jezsuitákat birodalmából kiűzni.¹²⁾

Miksa miután megkapta a cseh koronát, egészen protestáns befolyás alá jutott. Udvari papja csak névleg volt katolikus, a valóságban azonban szónoklataiban jobban szidta a pápát, mint akár a zwingliánusok.¹³⁾ Trónrajutása előtt úgy látszott, hogy a Habsburgok német ága a protestantizmusra támaszkodva nyílt ellentétbe helyezkedik a pápasággal és II. Fülöp politikájával. Ferdinándot, IV. Pius pápát és a spanyol királyt egyaránt aggasztotta Miksának ez a magatartása. Fülöpnek különben a legnagyobb érdeke követelte, hogy Miksára teljes erővel hasson. Mi lesz flandriai és olasz birtokaiból, ha a császár protestáns és ellene foglal állást.¹⁴⁾ Hosius püspöknek, — aki mint pápai nuncius 1560 tavaszán Bécsbe jött, — az volt legfőbb feladata, hogy a cseh

¹¹⁾ Weisz-Szabó: i. m. VIII. k. 298. l.

* »Religionsachen könne man nicht mit dem Schwert richten. Kein Ehrbarer, Gottesfürchtiger und Friedenliebender werde das sagen. Das Schwert der Apostel sei die Zunge, die Lehre und der christliche Wandel gewesen. Leider gehe es auf der Welt so zu, dass man wenig Lust und Ruhe dabei habe.« Weber: Weltgeschichte. 11. k. 703. l.

** »In seiner Umgebung steht der Einfluss des spanischen Gesandten, des päpstlichen Nuntius, vor allem auch der Kaiserin Maria gegenüber jener Schule reformierter deutscher Politiker, zu denen Schwendi, Lanquet und Krato gehörten.« Weber: i. m. 11. k. 704. l.

¹²⁾ Weisz-Szabó: i. m. VIII. k. 298. l.

¹³⁾ Janssen: Geschichte des deutschen Volkes. IV. k. 196. l.

¹⁴⁾ Marczali H.: Világtörténet. VIII. k. 285. l.

királyt az egyháznak visszanyerje, de Miksa nem engedett, sőt összeköttetésbe lépett a protestáns fejedelmekkel, hogy meg tudja, számíthat-e segítségükre, ha nyíltan szembeszáll atyjával. Már szinte kikerülhetetlennek látszott az összeütközés magában a császári házban. Csakhogy Miksa csakhamar meggyőződött arról, hogy a protestáns fejedelmek nem hajlandók őt támogatni atya ellen és azóta arra törekedett, hogy a katolikus egyházzal megbékéljen, anélkül, hogy népszerűségét elveszítse. Kijelentette a nuncius előtt, hogy ő se nem katolikus, se nem protestáns, hanem keresztény. Tényleg azonban elfogadta a pápa feníthatóságát, amennyiben tőle kért engedélyt arra, hogy az úrvacsorát két szín alatt élvezhesse. Midőn a pápa ezt megengedte, Miksa ismét katolikusnak vallotta magát és az ellentét közte és atya között részben elsimult. Így semmi sem állotta útját annak, hogy megváiasszák római királynak és hogy 1563-ban fölvegye a magyar koronát.¹⁵⁾ Egyébként Miksának is, — aki igen számos családdal volt megáldva és aki arra számított, hogy egyik leányát Don Carlos veszi nőül,* — nagyon szívéen feküdt, hogy a jó viszonyt hatalmas unokatestvérével, Fülöppel ne kockáztassa. Különösen pedig az a kilátás hatott rá, hogy Don Carlost már elfogatása előtt is képtelennek tartották az uralkodásra, Fülöpnek pedig akkor nem volt más fia és így a spanyol trón egész hatalmi körével együtt újra a német ágra száll. Ez a kilátás az oka annak, hogy Miksa legidősebb fiát, Rudolfot a spanyol udvarhoz küldte nevelésbe.¹⁶⁾

Véget ért tehát az a kilátás, hogy a Habsburgoknak egyik ága protentánssá lesz, továbbá, hogy a túlnyomóan protestáns Németország és Magyarország királyuk alatt nemzeti egyházat alkothatnak, mint ez Angliában megtörtént. A német történetírók rosszalják Miksa eljárását. Pedig az politikailag ugyanaz, mint amelyet később IV. Henrik követett Franciaországban, lelkiismeret dolgában pedig teljesen menthető a pápának engedelményével és azzal a ténnyel, hogy a trienti zsinat befejezése előtt még igen lényeges dogmatikus reformokat is reméltek a katolikus egyház kebelében keresztül vihetni. De kétségtelen — mondja Marczali —, hogy Miksa megtérése nagy diadal volt a katolikus egyháznak! A protestánsok politikai szervezetlenségével és vallásos egyenetlenségével szemben — mondja tovább — győzött Róma szilárdsága s a császárnak és a spanyol királynak politikai túlsúlya. Épen a spanyol befolyás oly erős volt akkor Bécsben. — Miksa neje nővére volt Fülöpnek —, hogy a cseh király meghódolása a pápa előtt bizonyos tekintetben a spanyol hegemonia eredményének tekinthető.¹⁷⁾

¹⁵⁾ Marczali H. : i. m. VIII. k. 284. l.

* ugyanaz, Anna főhercegasszony, később Fülöpnek lett negyedik és utolsó neje s örökösének, III. Fülöpnek anyja.

¹⁶⁾ Marczali H. : i. m. VIII. k. 286. l.

¹⁷⁾ Marczali : i. m. VIII. k. 284. l.

A birodalmi ügyeket illetőleg bizonyára sohasem volt császár, akit jobb akarat vezérelt volna, mint Miksa. Határozottan kitartott amellett, hogy a birodalom semmiféle jogról nem mond le. Így Itáliát illetőleg, Midőn V. Pius Flórenci Cosmusnak 1569-ben Hetruria nagyhercegi címét adományozta királyi díszjelvénnel, II. Miksa ezen rangfelemelést semmisnek nyilvánította, mert csak a császárt, mint Itália főurat illeti meg ez a jog. Sem a pápának, sem Cosmusnak kérelme nem használt, csak 1576-ban adta meg a császár sok könyörgésre Cosmus utódának, Ferencnek a nagyhercegi címét, de a felsőbbiséget Toscana felett fenntartotta a birodalomnak. Az olaszok sokszor kénytelenek voltak a birodalomnak főuralmát elismerni Itália felett.¹⁸⁾

Miksa jó külpolitikával igyekezett a belső ellentéteket feledtetni és Németországot egyesíteni. A Hansának túlsúlyát ismét meg akarta szerezni; a keleti tengeren birodalmi hajóhadat óhajtott teremteni s egy birodalmi tengernagyot kinevezni. Livelandot a birodalomnak akarta ismét megszerezni. A Hansavárosok érdekében fellépett Oroszország és Svédország ellen; Livelandot ismét a birodalom egy részének ismerték el. Nem a császár, de a birodalom hibája volt, hogy ezen az úton nem haladtak tovább. A nagyratörökő cárral, Waszilievic Ivánnal tárgyalások folytak Törökország közös megtámadása érdekében. Ez az uralkodó már V. Károlyal megbeszélte ezt a tervet és nagy pénzüsszeget és hadsereget is ígért, ha rendelkezésére bocsátanak tudósokat építészeket, iparosokat és tiszteket, akik az oroszokat a német hadiművészetre tanítanák. Az egyezség nem jött létre, egyrészt azért, mert a császárt a birodalom nem támogatta eléggé, másrészt, mert a cár nagyratörő tervei, — aki Európa és Ázsia urának nevezte magát — gyanút keltettek.¹⁹⁾

A német fejedelmek többször szembehelyezkedtek Miksa terveivel. Például: Miksa 1570-ben Speyerben a birodalmi gyűlésen azt javasolta, hogy ezentúl egy német fejedelemnek se legyen szabad a császár tudta és beleegyezése nélkül idegen fejedelem hadiszolgálatába állani. De a német fejedelmek elvetették ezt a javaslatot, amely pedig megakadályozta volna, hogy német vér haszontalanul ne ontassék a külföldi háborúkban. Ők ebben a javaslatban szabadságuk korlátozását látták.²⁰⁾ Hasonlóan ellentétes volt a német fejedelmek politikája a lengyel kérdésben is. Midőn ugyanis 1574-ben a lengyel trón megüresedett, Miksa Ernő fiának akarta megszerezni a lengyel koronát. A csehek pedig annyira szerették, hogy önként ajánlották őt a lengyeleknek uralkodóul. ő bölcs, igazságos, kegyes császár, aki a szabadságot és a jogot tiszteletben tartja és legkisebb és legszegényebb alattvalója is meghallgatásra talál, — mondták. A lengyelek egy része 1575-ben II. Miksát, másik része pedig Báthory Istvánt, Erdély fejedelmét választotta meg. Ha Lengyelország Németországgal egyesül, akkor kilátás nyílt volna az oroszok és törökök

¹⁸⁾ Weisz-Szabó: i. m. VIII. k. 299. l.

¹⁹⁾ ²⁰⁾ u. az.

megfékezésére. De a német fejedelmek rábírták a császárt, hogy a lergvel koronáról lemondjon.²¹⁾

Nem kevésbé volt kitűnő a császár belpolitikája. Miután a császári tekintély V. Károly utolsó idejében oly nagy sérelmet szenvedett, I. Ferdinánd és II. Miksa barátságos magatartásukkal iparkodtak a német fejedelmeket ismét a császárságnak megnyerni, az országfő tekintélyét az összes rendeknél megerősíteni. Miksa személyiségének varázsa által el is érte, hogy a fejedelmek a császárhoz közeledtek; hogy a nemesség benne függetlenségének oltalmazóját látta a fejedelmek ellen és a városok szabadságuk védőjét. A fejedelemség akkor az alsó nemesség birodalmi közvetlenségét, valamint a városokat fenyegette. Miksa oltalmába vette mindkettőt.²²⁾

A nemesség között az időben egy mozgalom uralkodott, hasonló a sickingihez: Frankhon, Svábország és a Rajna melletti lovagtestületek szövetséget alkottak szabadságuk és függetlenségük megvédésére a fejedelmek túlkapásaival szemben. Ennek az egyletnek már Németország összes nemességére ki kellett volna terjeszkednie, midőn a fejedelmek a veszélyt észrevették és közös szembeszállásra határozták el magukat. A császár azonban megerősítette a lovagi testületek eddigi szabadságait, megtiltotta a fejedelmeknek, hogy őket helybenlakásra kényszerítsék és a lovagi testületek összes birtokait minden időre egy egésznek nyilvánította.²³⁾

Miksa alatt gyakran tartottak birodalmi gyűléseket és a császár tekintélye napról-napra nőtt. Fájdalom, hogy ez a császár —, akit egy német történetíró joggal mintaképnek mond korának összes uralkodói között —, nem volt hosszú életű. ²⁴⁾

Az 1575.-i regensburgi birodalmi gyűlésen választották meg Rudolfot császárrá. Az 1576.-i ugyancsak regensburgi birodalmi gyűlés tartama alatt halt meg Miksa²⁵⁾, vele sok remény szállt sirba Németországra nézve.

Forrásanyagul leginkább a kor törvényeit aknáztam ki a Corpus Juris és a Magyar Országgyűlési Emlékek szerint, ámbár tekintettel voltam az irodalomra s más forrásokra is, amennyire értekezésem szűk kerete megengedte, hogy Miksa tizenkét évéről épen a törvényhozás szempontjából korpépet rajzolhassak. — Az anyagot tíz fejezetben csoportosítottam művelődéstörténeti iskolánk megokolt rendszere szerint.

²¹⁾ Weisz-Szabó: i. m. VIII. k. 300. l.

²²⁾ ²³⁾ u. az.

²⁴⁾ Weisz-Szabó: i. m. VIII. k. 301. l.

²⁵⁾ Weber: i. m. 11. k. 711. l.

²⁶⁾ Weisz-Szabó: i. m. VIII. k. 301. l.

I.

Föld és népe

Kiterjedés. Országhatár, Magyar és török végvárak. Határkiigazító bizottságok. Kapcsolt részek. Elzálogosított birtokok. Közlekedés. Városok. Lakósság. Magyararófogadások.

Magyarország területét az akkori zavaros idők miatt nehezen lehet megállapítani. A kiterjedés folyton változott. Számítások szerint az ország területét 5163 mf²-re tették¹⁾, ami kissé sok Erdély és a Partium nélkül. A török hódoltság legnagyobb területe a Duna—Tisza vidékére esett. Az a magyar terület, melyet Miksa király atyjától örökölt. Alsómagyarországban huszonegy,²⁾ a tiszai részekben Gyula vidékén hat,³⁾ Felsőmagyarországban tizenhat⁴⁾, az akkori Szlavóniában három⁵⁾ vármegyéből s a kulpántúli horvát részekből és végekből állt. Ez a terület sem egészen — nem is annyira jogilag —, hanem csupán adóügyileg, amennyiben a királyi közegek az adót valamely vármegye kisebb-nagyobb részében be tudták hajtani —, tartozott a király alá. De Ferdinánd uralkodása végén még tényleg 46 magyar-szlavón vármegye szerepel az adóügyi lajstromokban. A drinápolyi béke ezt a területet adóügyileg is nagyon megnyírálta. Jogilag és tényleg elvesztek Alsómagyarországban Tolna, Baranya és Somogy, a tiszai vármegyék közül Zaránd, Arad, Csanád és Békés; s ha az említett két vármegye egyike-másika időnkint föl-föl is tűnik az adószámadásokban, ez kivételesen csak azért történik, mert a királyi rovó valamelyik faluhoz épen hozzáférhetett s adót szedhetett be. Politikailag azonban a területek ekkor már végleg elvesztek Miksa magyar királyra nézve, ki 1571-ben Közép-Szolnokról is lemondott s így turalma csupán csak 38 vármegyét ölelt fel. De ezeket sem kizárólag, itt sem volt a magyar király teljes felségjogaival ura a területnek. Minthogy nem tudta kellően megoltalmazni, messze

1) Német mf.=7.42 km., ennek négyzete 55 □ km. Ezzel szorozzuk a mér-földek számát s akkor 284.000 □ km. területet kapunk.

2) Pozsony, Komárom, Esztergom, Győr, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Turóc, Árva, Zólyom, Liptó, Moson, Somogy, Baranya, Tolna, Trencsén, Sopron, Vas, Veszprém és Zala vmegyék.

3) Zaránd, Arad, Békés, Csongrád, Csanád, Külső-Szolnok vmegyék.

4) Szepes, Sáros, Bereg, Zemplén, Ung, Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Közép-Szolnok, Abauj, Torna, Gömör, Borsod, Heves, Pest, Solt vmegyék.

5) Zágráb, Kőrös, Varasd vmegyék.

vidékek behódoltak s rendes adófizetéssel igyekeztek maguknak oltalmat szerezni, amit a törvény is számbavett, ám már Miksa sürgetni kezdte, hogy azok, kik önként, kényszerítő ok nélkül hódolnak be, megbüntessenek. De kényszerítő ok nélkül senki sem vetette alá magát a töröknek, ki egyre nagyobb terheket rótt a hódoltakra. Ahol akár nemes, akár jobbágy községek elfogadták a török ígát, azt csak a végszükségben, azért tették, hogy el ne üzessenek ősi telkeikről s bármi áldozattal megmaradhassanak azon a földön, melyben atyáik csontjai porlottak. A királyi hatalom tehetetlensége következtében egyre nagyobb területek jutottak e szomorú sorsra s Miksa alatt roppantul terjedt a behódolás. Nógrád, Veszprém és Esztergom egészen behódoltak. A két elsőben voltak ugyan királyi várak, erődök és őrségek, de még azt sem tudták megakadályozni, hogy a vár alatti helység a behódolás kényszerhelyzetébe ne jusson. Esztergom tulajdonképpen egész területével a török birodalomhoz tartozott. De azért még évtizedeken át rendszeren adózott a királynak s a közeli Komáromból, ha kellett, karhatalommal vették meg rajta az adót. A drinápolyi béke után a megmaradt 21 alsó-magyarországi és szlavón vármegyék közül kilenc^{o)} részben vagy egészen behódolt s területén a király már ekkor megosztott a törökkel. Pár év múlva (1576) a hódolt megyék száma Vassal szaporodott, úgyhogy e részekben csak 11 szabad vármegyéje volt a királynak, a másik 10 meg vegyes uralom alatt állt, sőt ekkor már Hont is kényszerült teljesen behódolni. Még kedvezőtlenebbül fejlődtek a viszonyok a felsőmagyarországi részekben, hol a vármegyék száma a drinápolyi béke után 18-ra emelkedett. De 1570-ben csak hét volt törökmentes, hódolatlan, a többiben mindenütt kisebb-nagyobb területek adóztak a töröknek és pedig Gömör, Pest, Külső Szolnok, Csongrád és Solt egészen, Heves és Borsod csaknem egészen, Szabolcs és Torna legnagyobb részében. A felföldön is folyton terjeszkedett a török s 1576-ban már csak Szepes, Sáros, Bereg, Ugocsa és Ung maradt kizárólagos királyi uralom alatt, ellenben Közép-Szolnokot egészen Erdélynek engedték át, a többiben pedig a király a törökkel volt kénytelen megosztani. Ekkor a már csak 17 vármegvéből álló Felsőmagyarország adózó községeiből csupán valami 52% volt teljesen szabad, a többi 48% vegyes uralom alá került. Az egész királyi területet, a királynak adózó összes vármegyét tekintve, 1570-ben 39 vármegyéből csak 19, 1576-ban már csak 16 vármegye állt kizárólagos királyi uralom alatt. Ezt is kegyetlenül feldúlták, elpusztították, népessége megfogyott s a megmaradt lakosság anyagi ereje a legnagyobb mértékben megcsökkent. Csak e körülmények számbavétele mellett lehet a drinápolyi béke utáni magyar királyság sorsának alakulását megérteni. Egy rongy maradt abból a hatalmas területből, amelyet a magyar nemzet fél évezred munkájában,

^{o)} Komárom, Győr, Esztergom, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Veszprém, Zala.

küzdelseiben, vajdásaiban eszével és vérével összeforrasztott. E maradék nem volt többé ország, hanem egy hosszú folt, mely az Adria partjaitól félkörben fel a Kárpátokon át nyugaton, északon és keleten Erdélyig húzódott s földrajzilag is a legkedvezőtlenebbül alakult. Védelme óriási költséget igényelt s még a legnagyobb buzgalom, a leglelkesebb kötelességteljesítés mellett sem lehetett az ellenség betörései ellen kellőképen oltalmazni⁷⁾.

Igen sok magyar család vándorolt ki az országból s a háború viharaitól védettebb külföldön fejezte be életét. A Batthyányak Csehországban, az Alapyak Krajnában, a Zrinyiek, Tahyak, Székelyek Stíriában, a Thurzók, Pethők, Forgáchok, Pálffyok, Dóczyak Alsó-Ausztriában s többen Morvaországban telepedtek le. Nem szívesen látták őket, sőt rájuk fogták, hogy a török szövetségesei, pedig éppen a török elől menekültek. Miksa uralkodása első éveiben Bécsben már igen sok magyar nemes lakott, kik 1567-ben azzal a kéréssel fordultak az alsó-ausztriai tartománygyűléshez, hogy a jószágaikról érkező élelmiszert, — mely nem eladásra, hanem saját szükségletükre szolgál —, vámmentesen vihessék be. Ez alkalommal említették, hogy Morvaországban szintén igen sok magyar nemes él családostól s még több költözne oda, ha előzékenyebben bánának velük. Ez a magyar bevándorlás a szomszéd országokba később sem szűnt meg s vele párhuzamosan folyt az idegenek még nagyobb arányú beözönlése hazánkba. Jöttek mindenféle elemek: nemesek, zsoldosok, mesteremberek, kereskedők s főleg a nagyobb várakban telepedtek meg. Jöttek királyi tisztviselők: harmincad és postahivatalnokok az állami várjóságok kezelésére és a kamara szolgálatára⁸⁾.

A magyar és az örökös országok közötti ezen népcseré természetesen messzeható szellemi és erkölcsi következményekkel járt. A főúri társadalom egész valójában, világnézetében, módorában, szokásaiban mindinkább átalakult. Elősegítette a gyökeres változást a fejlődő nemzeti műveltség, a magyar irodalom és tudomány. Az urak sorából lassan eltűntek az analfabéták s akinek vagyona volt, az gyermekeinek rangjához illő nevelést igyekezett adni. Az úri körökben legalább általánosan tudtak írni-olvasni, de a század végén a nemzeti műveltség már nem csupán egyesekre, hanem az egész úri társadalomra áthatott. A latinon kívül sokan tudtak idegen nyelvet, olaszt, németet s szegény köznemesek is német szóra küldték fiaikat.⁹⁾

Miksa uralkodásának utolsó esztendejében az országhatár körülbelül a következőképen alakult:¹⁰⁾ a keleti határ: a Szávától északra Szentgyörgy várának haladt s innen északnyugatra tartott a Dráva mellett fekvő Légrád felé, melynek érintésével is-

7) Acsády I.: i. m. V. k. 388-92. l.

8) Acsády I.: i. m. V. k. 398-400. l.

9) Acsády I.: i. m. V. k. 400-401. l.

10) Hóman-Szekfű: Magyar történet. IV. k. 273-305. l.

mét északi irányban futott Kanizsa, Csákány és Kéthely várak mellett. Majd átszelve a Balatont, Tihany mellett egyenesen északnak tartott s Palota és Tata érintésével áthaladt a Dunán Komárom mellett. Innen északnak futva Újvárt érintette, majd már, mint déli határ északkeletnek Léva felé haladt. Ettől keletre ment Csábrágig, innen hirtelen északnak fordulva Bozók, Korpona és Szászi érintésével futott Véglesig. Innen Balog várát érintve keletre tartott, majd délnyugati irányban Gede mellett haladt el. Ettől ismét keletre Putnokot érintette. Innen már, mint nyugati határ déli irányban Ónodnak tartott, majd ettől keletre Eger felé haladt. Egertől átment a Tiszán Tokajnak Kálló felé.¹¹⁾ ¹²⁾ A további nyugati határt a folytonos csete-paték és határváltozások miatt már nem lehet megállapítani.

A török végvárak a következők voltak: Babócsa, Berzence, Segesd, Luk, Endréd, Battyán, Fehérvár, Csókakő, Csekerdény, Drégely, Kékkő, Divény, Szabadka, Fülek, Ajnácskő, stb.

A magyarországi állapotokra és viszonyokra nézve igen jó adatokat lehetne kapni Evlia Cselebi török világotutazó és útleírótól, aki azonban a XVII. század derekán járt hazánkban, tehát körülbelül kerek száz évvel Miksa uralkodása után. Evlia Cselebi beutazta Anatoliát, Szíriát, Mezopotámiát, Perzsiát, Arábiát, a Kaukázust, továbbá Törökország európai részeit, Dalmáciát, Szerbiát, Oláhországot, Moldvát, Krimiót. Az 1660. évtől kezdve 1664-ig bejárta Magyarország és Erdély nagyobb részét. 1664-ben a Bécsbe küldött török követséghez csatlakozott s Bécsből a császár páténslevelével ellátva elutazott Németországba, Hollandiába, Svédországba, Lengyelországba, Oroszországba és Krimión keresztül tért vissza Konstantinápolyba. Evlia Cselebi nemcsak leírja a bejárt helyeket, hanem összeszedte a regéket, történeti és statisztikai adatokat is azon helyekre vonatkozólag.¹³⁾ Nemcsak, hogy sok helyen megfordult és úgyszólván három világrészt bejárta, de ezekről még több szempontból is alapos tájékoztatást adott. S ez a két ok elég arra, hogy értékes forrásanyagul szolgáljon annak, aki a XVII. századdal művelődéstörténeti szempontból foglalkozik. Evlia Cselebi a középkori muszulinán utazókat, mint Maszudit, Ibn-Fozlánt, Edriszit, Ibn-Batutát és a többieket sok tekintetben fölülmúlja. A bejárt helyeken a vidékek alakját, a hegyek magasságát, a városok és falvak terjedelmét, a várak és templomok falának hosszúságát, szélességét megmérte s az épületek alakját s minden feltűnőségét figyelmesen leírta, sőt ezenkívül az ott lakó különféle népek számára, vallására, nyelvére is igen nagy figyelemmel volt és semmi fáradságtól, nehézségtől vissza nem riadva, útleírásának Magyarországra vonatkozó hatodik kötetében az ismeretek egész tárházával ajándékozott meg bennünket.¹⁴⁾

¹¹⁾ Hóman-Szegfű: i. m. IV. k. 395. l.

¹²⁾ Eddig szerepeltek a magyar végvárak (confinium).

¹³⁾ ¹⁴⁾ „Evlia Cselebi török világotutazó Magyarországi utazásai“ fordítójának Dr. Karácson Imrének előszavában. 8. és 14. l.

Az ország határait és véghelyeit kiküldött biztosok (commisarii) vizsgálták. 1569-ben az ország karai és rendei kérték a királyt, küldjön ki biztosokat a határokra, mert a szomszéd népekkel való viszálykodások mind nagyobb méreteket öltenek. Erre nézve intézkedés történt s biztosokul kinevezték Morvaország felé: a tinini püspököt, Bánffy Lászlót és Thurzó Ferencet, valamint Olgyai Györgyöt, az országbírói ítélőmestert, a királyi ügyek igazgatójával együtt. Ausztria felé: Pethő Jánost, Perneszi Andrást, Raiki Gábort és Szász András ítélőmestert, hasonlóképen a királyi ügyek igazgatójával együtt. Lengyelország felé: a csanádi püspököt, a Révai testvérek egyikét, Ormáni Demetert és Lindvai Mihály ítélőmestert. Végül Styria és Kárniolia felé: Dombrai Jánost, a zágrábi egyház tisztelendő és nemzeti éneklő kanonokját; Buthinavecki Prohits János albánt és Hethesi Pethő Imre szlavonországi ítélőmestert, valamint Kapitánffy Istvánt.¹⁵⁾ A biztosoknak a határvillogásokat meg kell szüntetniök. Ilyen határvillogás támadt 1574-ben Nádasdy Ferenc borsmonostori jobbágysai és az ausztriai Kirchschlag városbeliek között. Továbbá Vas megyében egy »Székvöldé«-nek nevezett földterület körül szintén vitás kérdések merültek föl. Ezeknek elintézésére a magyarok részéről biztosokként kijelölték: a tinini püspököt, a nádori helytartót Istvánffy Miklóst, Pethe Imre ítélőmestert és a királyi ügyek igazgatóját, akik a király részéről kijelölt biztosokkal együtt Szent István király napján vetettek véget a zavargásoknak, olyképen, hogy a kérdéses területeket visszaadták azon nemesek részére, akik eredetileg birták és Zenák Ferenc községi kapitánynak, — aki az ilyen zavargásokban részt vett, illetve azokat vezette, — megparancsolták, hogy az ilyen elfoglalásoktól tartózkodjon. — Ugyancsak 1574-ben Morvaország felé új biztosokat neveztek ki; ezek voltak: a tinini püspök, Bánffy László, Sáلمي Gyula gróf, Balogh Gergely az országbíró ítélőmestere (protonotarius) és mint rendesen a királyi ügyek igazgatója.¹⁶⁾ 1575-ben a kiküldött biztosoknak volt a feladata megvizsgálni »Sebefölde« pusztát, Pösse, Csó, Herény és Csemete falvakat, melyeket az ausztriaiak erőszakkal elfoglaltak. A vizsgálat után a visszasadás megtörtént.¹⁷⁾ Rendszerint csak a magyarok küldtek ki biztosokat, a németek ritkán. Ennek elkerülése érdekében intézkedést kértek a karok és rendek (status et ordines) arra vonatkozólag, hogy a németek is tegyenek eleget mindenkor kötelezettségüknek. Ugyanekkor az összejövetelekre nézve idő és hely kijelölését kérték.¹⁸⁾

A magyar királysághoz kapcsolt részek: Horvátország, Szlavónia és Dalmácia. E területek székvárosa: Zágráb (civitas Montis Graecensis). A horvát-dalmát részeket nagyrésztben a törökök birták. Kormányzó a bán, akit a király nevez ki.

¹⁵⁾ 1569: 42. c.

¹⁶⁾ 1574: 29. c.

¹⁷⁾ 1575: 5. c.

¹⁸⁾ u. az.

Ausztria zálogbirtokai: Kőszeg, Fraknó, Kabold, Kismarton, Szarvkő várak, melyeknek visszaváltását a rendek sürgősnek találták, amennyiben ezek Magyarország jogos tagjai és a győri püspökségnek, — melyhez tartoznak —, évenként dézsmát is adnak.¹⁹⁾ Lengyel zálogbirtokok: a Felvidéken Podolin s Lubló várak, továbbá a tizenhárom szepesi város.²⁰⁾

A közlekedésre szolgáló utak, hidak, révek, annak a földesúrnak birtokában voltak, akinek földjén ezek keresztül haladtak, illetve feküdtek. Az illető földesúr tartozott ezeket jókarban tartani s ezért út-, vagy hídvámot szedhetett.²¹⁾

E korból ismerünk: szabad királyi városokat (*regiae liberae civitates*), szabad királyi bányavárosokat (*regiae montanae civitates*), kiváltságolt — (*privilegiata*) — és egyszerű mezővárosokat (*oppida*). A szabad és bányavárosoknak szabadságait és kiváltságait főképp a vámfizetések tekintetében országszerte szigorúan megtartották, oly módon, hogy akik akkor a vámmentesség birtokában voltak, azokat később sem háborgatták; azokat pedig, akik nem a békés birtoklásra, hanem kiváltságaikra hivatkoztak, tartoztak a királynak bemutatni, hogy így a király a jognak megfelelően intézkedjen²²⁾.

Szabad királyi városainkban a polgárság által a *municipalis* jog alapján választott *magistratus* a köz- és magánélet minden ágára kiható hatáskörrel bírt. Vezette a közigazgatást, törvénykezést, pallosjogot gyakorolva élet és halál ura volt; a polgári élet minden részletére kiterjedő statutumokat alkotott. A város tisztviselői voltak: a bíró (*consul, iudex*), a tanácsnokok (*senatores, assessores*) a város nagyságához mérten 12-en vagy 24-en, a jegyző. Ezek együtt képezték a belső tanácsot. A külső tanácsot a városi képviselő-testület (*communitas*) képezte, élén a tribunokkal. A bíró-választás joga a város közönségét illette, de helyenkint, ahol valamely országos főhatóság vagy hatalmas főúr székel, ezek gyakran erőszakkal is igyekeztek befolyásolni a választást. Így Besztercebányán a Thurzók, Körmöcbányán a kamaragrófok, Selmecbányán a bánvagrófok. A városok közönsége a jó egyetértés kedvéért sok engedelményt tett nekik annál is inkább, mert azok voltak a város érdekeinek leghatalmasabb előmozdítói vagy gátolói a királynál²³⁾.

A kötelességét mulasztó tisztviselőt a képviselőtestület vonta felelősségre, vádalá helyezett, elítélte s olykor megfosztotta hivatalától. — A hivatalos év leteltével a bíró és az egyes tanácsnokok

¹⁹⁾ 1567: 42. c.

²⁰⁾ Béla, Durand, Felka, Igló, Leibitz, Mathéocz, Ménhard, Poprád, Ruszinócz, Szepesolaszi, Szepesszombat, Szepesváralja, Sztrázsa.

²¹⁾ Lásd bővebben a „Gazdasági élet“ c. fejezetben.

²²⁾ 1569: 57. c. és 1574: 35. c.

²³⁾ Dr. Demkó Kálmán: A felsőmagyarországi városok életéről a XV-XVII. században, 33. l.

rendes számadással tartoztak a reájuk bízott gazdasági ágakról. Előbb a tanácsnokok vizsgálták át egymásnak számadásait, majd a tribunok nézték át az összegezett számadást, mellyel nem mindig voltak megelégedve. Körmöcbányán 1572-ben Pruckner bírónak vagyonát 100 forintnyi árvapénz elköltése miatt a képviselőtestület lefoglalta.²⁴⁾

Szabad királyi városaink általában szabadon választották lelkészeiket, ezeket előkelő rangra emelték s tanácsuk nélkül semmi fontos városi ügyet nem intéztek el. Általános szokás volt az egyház embereit, rectorokat, conrectorokat és tanítókat érdemeik jutalmául a tanács tagjaivá választani. A statutumok meghagyják a magistratusnak, hogy a közerkölcsiség érdekében ők mutassanak jó példát az egyházi személyek tiszteletében.²⁵⁾

Az ország lakossága meglehetősen vegyes összetételű. A magyarság a szabad- és bányavárosokban kevésbé található, tehát kisebbségben van; inkább birtokain él a vidéken. Idegen nemzetiségek közül legnagyobb számban élnek a horvátok (croati), akik a kapcsolt részek birtokosai. A török elől sok menekül Magyarországra. Megtelepültek továbbá a molnárok (molitores), kézművesek, zsidók, oláhok (valachi), rutének (rutheni), szénégetők és favágók.²⁶⁾ Jelentékeny elemet alkotott még a rácság (rasciani), mely a jobbágyokkal egyenlő elbánásban részesült.

Miksa magyar törvényeit kutatva fontosaknak tűnnek fel a magyarrá fogadások, melyek legtöbb esetben valami érdem alapján következnek be. 1572-ben az országgyűlés a király ajánlatára magyarokká fogadta Pixendorffi Rueber Jánost és Lobkoviczi Poppel Lászlót, akik hűséges szolgálatokat tettek a magyar szent koronának; több helyen derekasan és vitézül viselkedtek. Miután a szokott esküt a maguk és örököseik nevében letették, valóságos magyarokká lettek.²⁷⁾ 1575-ben ugyancsak a király kérésére Lászkó Albert lengyel urat, Sieradz-földe vajdáját fogadták magyarrá, aki Magyarországnak szintén hasznos szolgálatokat tett. Feje volt azon követségnek, amely Miksának felajánlotta Lengyelország koronáját Hasonlóképen az esküt nyilvánosan és ünnepélyesen ő is letette.²⁸⁾ A magyarrá fogadottak a magyar kancelláriától vették át okleveleiket.²⁹⁾ A szokásos 1000 aranyat valószínűen nem fizették le, mert fokozatos elszegényedés következett be s ez akkor már csak pusztá formai volt.

²⁴⁾ Dr. Demkó Kálmán: i. m. 41. l.

²⁵⁾ Dr. Demkó Kálmán: i. m. 29. l.

²⁶⁾ Lásd bővebben az „Adó-Pénzügy” c. fejezetbeni.

²⁷⁾ 1572: 10. c.

²⁸⁾ 1575: 18. c.

²⁹⁾ 1550: 77. c.

Király és udvara

Miksa királlyá jelölése és koronázása. A király jövedelmei. Udvartartás. A főhercegek. Rudolf trónrajutásának körülményei és koronázása

Midőn 1561-ben Ferdinánd hosszú tanácskozások után végre hajlandó volt megkoronáztatni Miksát, ez még mindig igen nagy nehézségekbe ütközött, amennyiben közte és magyar tanácsosai között több idevágó kérdésben határozott nézeteltérés mutatkozott. A tanácsosok ugyanis Miksa megválasztását (eligere, proclamare) kívánták, míg Ferdinánd csak elismerését akarta. A tanácsosok meghajoltak a király kívánsága előtt, mert protestánsok voltak s mivel Miksa a protestantizmus felé húzott, sokat elnéztek neki. Beleegyeztek abba, hogy a koronázó országgyűlést egybehívó királyi levélben (literae regales) a választásról ne legyen szó, hanem csak királyukká történő kinyilatkoztatásról, illetve elismerésről. A koronázó országgyűlést 1563 augusztus 20-ára hirdették ki, a koronázás pedig szeptember 8-án ment végbe, amit másnap Mária ifj. királyné megkoronázása követett.

Miksa, mint fiatal ember sokban különbözött atyjától s egészen más gondolkozása volt. Ifjú korában nyílt, lelkes, dicsőségvágyó fejedelem, teljesen német, aki a német fejedelmek közt érezte jól magát s köztük többel, így Szász Móriccal, Bajor Alberttel, meleg barátságot tartott.¹⁾ Benne a Habsburgok keleti ága ismét végkép visszanémetesedett úgyannyira, hogy ő már nyíltan a protestantizmushoz húzott. Emiatt volt elmérgesedett a viszony atyja és ő közte. Ferdinánd sok mindenben mellőzte. »Én a császári felségtől (atyjától) a legborzasztóbban üldöztetem«, írja Miksa — később a protestáns fejedelmek hűségében csalódva, kibékült atyjával, azonban belül mégis protestáns maradt; csak a katolikus külső formákat tartotta meg s ismerte el a katolikus vallás állami voltát.²⁾ Saját koronázása alkalmával vonakodott az ünnepélyes szentmise alatt az Ur testét magához venni.³⁾ Lassan a nyílt ifjúból zárkózott, később komor férfi lett. Végső akarata a török elleni kíméletlen harcok voltak, melyek azonban nem jártak nagyobb sikerrel, bár anyagilag sokat áldozott rájuk. Adósságai

¹⁾ Hóman-Szekfű: i. m. IV. k. 330. l.

²⁾ Hóman-Szekfű: i. m. IV. k. 331. l.

³⁾ Fraknoi: A magyar országgyűlések története. 5. k. 113. l.

1567-ben már 8 millióra, 1573-ban pedig 10 millióra mentek fel. Uralkodása alatt halt hősi halált Zrínyi Miklós is Szigetvár ostrománál.⁴⁾

Miksáról már trónralépte előtt köztudomású volt, hogy egyenesen rokonszenvezik a lutheri protestantizmussal. Ezt a rokonszenvét a trónon sem tagadta meg. A főpapok szigorú szándékait már mint trónörökös mérsékelni igyekezett s azoknak keresztültiteléhez király korában sem nyújtott segédkezet. Rokonszenvét azonban a református irányra már nem terjesztette ki s úgy ennek, mint az unitárizmusnak terjeszkedése ellen minden módon gátat igyekezett emelni: így az 1572-iki országgyűléssel kimondatta az »arianusoknak« nevezett unitáriusok megégettetését. De ennek nem sok gyakorlati jelentősége volt, mivel a református és az unitárius felekezet, különösen az utóbbi, a tényleg uralma alá tartozó országrészben nem volt elterjedve számbavehető mértékben.⁵⁾

Miksa elgondolhatólag udvari papjának, Pfauser Sebestyénnek a hatása alatt* annyira lutheránus gondolkodásúnak mutatta magát, hogy maguk a német protestánsok óvták az ily határozott magatartástól, nehogy kockáztassa vele a császári méltóságot. Bizonyoságot tett protestáns gondolkodásmódjáról éppen a magyar királyi koronáztatását illető tárgyalásokon is. Ferdinánd ezt már 1561-ben szeretne volna megejtetni, de Miksa jóelőre kinyilvánította, hogy az ilyenkor szokásos egyházi szertartásoknak nem veti magát alá; t. i. nem szándékozott a koronázást megelőző napokon böjtöt tartani, nem akarta az urvacsorát egy szín alatt fölvenni s kihagyni kívánta az eskümintából Máriát és a szenteket. Emiatt halogatta is Ferdinánd az országgyűlést egészen 1563-ig, amikorra Miksa a sok rábeszélésnek engedve, utoljára is vállalkozott rá, hogy eleget tegyen a szertartási előírásoknak. Miután azonban az augusztus 20-ára egybehívott országgyűlés Oláh Miklós részéről is a megállapodás megszegésével kezdődött, ennek méltó megtorlásául Miksa sem váltotta be ígéretét minden ágában. A királyhoz megérkezésekor és fogadásakor az érsek által intézendő üdvözlő beszéd szövegéből ugyanis a kiküldött országos bizottság kihagyta azt a részletet, mely a vallási tévelygések kiírtását ajánlotta figyelmébe, — és az érsek mégis elmondotta, nem is Ferdinándnak, hanem ennek egyelőre távolmaradása folytán éppen a protestáns szellemű Miksának.⁶⁾ A szeptember 3-án tartott koronázáson azután az történt, hogy midőn az érsek az általa előolvasott eskümintá folyamán a szűz Máriát és minden szenteket olvasta, Miksa helyettük az evangélium szót illesztette be, az ezen zavarba jött érsekre pedig rákiáltott, hogy siessen.⁷⁾

4) Hóman-Szekfű: i. m. IV. k. 332. l.

5) Révész Imre: A magyarországi protestantizmus történelme. 28-29. l.

* Ezt azonban 1559 végén atya parancsára el kellett bocsátania. Kemény L.: A reformáció Kassán. 24. l.

6) Zoványi Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig. 483-484. l.

7) Zoványi Jenő: i. m. 484. l.

1 Miksa egyik tanítója Schiefer (Severus) Farkas, — ki előbb Melanchton tanítványa volt —, már ifjusága kora éveiben felkeltette Miksa lelkében a római egyházban a papuralomtól való idegenkedés és a németországi hitjavításhoz való vonzódás érzelmeit. Ugy, hogy midőn Ferdinánd a schmalkaldeni szövetségesek ellen készült táborba indulni (1547 febr.), szükségesnek látta az ekkor húsz éves Miksát, szabad szellemű gondolkodásáért, a mellé adott vezetők tanácsának mellőzéseért komoly hangú levélben inteni és kifejtteni előtte azt a két okot, melyek miatt neki és testvérének a vallás-újítók szakadásához csatlakozniok és a Habsburg-ház jóhírnevén csorbát ejteniök nem szabad. S hogy egy-két évvel később Ferdinánd Miksát Spanyolországba küldte, annak egyik oka talán az volt, hogy kiverje ennek fejéből a lutheri gondolatokat, mely cél sikerülni is látszott. Miksa itt oly jó katolikusnak mutatkozott, hogy császári nagybátyja és apósa Csehországba akarta őt küldeni az eretnység kiirtása végett. Midőn azonban Miksa észrevette, hogy a császár saját fiának, a spanyol és vakbuzgóságáról ismert Fülöpnek törekszik — Ferdinánd és Miksa rovására — a császári méltóságot megszerezni, azonnal megváltozott vallásos gondolkodása és egyfelől erősen német érzelmeivel, másrészt protestáns hajlamaival kezdett tüntetni.⁸⁾

2 Miksa 37 éves korban a magyarok nagy reményei közt vette át atyja halála után az ország kormányzását. Benne nyájas, könnyen megközelíthető, vallásügyben elég türelmes, hadvezetésben jártas, bátor, határozott fejedelmet ismerték még Ferdinánd életében aki sokszor bízta rá az ország vezetését. Élete utolsó éveiben sokat betegeskedett s emiatt, nem is jött Magyarországra. A Báthory István elleni háborura való készülődés közben halt meg messze külföldön, Regensburgban 1576 október 12-én. 49 éves korában, mellvízkórásban.⁹⁾ Szülei mellett a prágai székesegyházban piheni örök álmát ama művészi síremlék alatt, melyet fia és utóda, Rudolf király emeltetett.¹⁰⁾

3 A királyi jövedelmek legnagyobb része az adózás útján befolyt pénzüsszeg. Jelentős jövedelem a harmincad¹¹⁾ és a kamarai nyereség¹²⁾, (lucrum camerae), mely utóbbit azon évben szedték, midőn nem történt adókirovás. Megemlíthető továbbá még az arany-, ezüst-, érc- és sóbányákból a királynak járó jövedelen: és végül a királyi fekvőjóságoké, melyek azonban egy-másután kerültek török kézre. — Az adók beszolgáltatása a királyi kincstári házához történik (ad domum thesaurarium suae maiestatis).

4 Miksa udvarát Bécsben tartotta s általában csak az országgyűléseken jelent meg Pozsonyban, magyar földön egy-két kivétellel. Bécsben a magyar ügyek intézésében a magyar udvari kancellária segítkezett. A főbb udvari tisztségek a következők:

⁸⁾ Dr. Zsilinszky Mihály: A magyarhoni protestáns egyház tört. 132. l.

⁹⁾ Horváth Mihály: Magyarország történelme. III. k. 297. l.

¹⁰⁾ Acsády: i. m. V. k. 430. l.

¹¹⁾ ¹²⁾ Lásd bővebben: „Gazd, élet“ és „Adó-Pénzügy“ c. fejezetben.

főlovászmester (magister agasonum) Harrach Lénárd¹³⁾; főkamarmester (m. cubiculariorum) Pethő János¹⁴⁾; főajtónállómester (m. janitorum); főasztalnokmester (m. dapiferorum) és főpohárnokmester (m. pincernarum) Battyányi Boldizsár¹⁵⁾. Ezen tisztviselők főleg a koronázásnál szerepelnek, de résztvesznek néha az állami életben is, továbbá a bíraskodásban, békék kötésénél, követségekben, határkiigazító bizottságokban, stb.

Rudolf és Ernő ausztriai főhercegek Spanyolországban tartózkodtak s itt kapták azt a szigorú nevelést, amely később, különösen Rudolfra annyira kihatott. A rendek 1569-ben kifogásolták a két főhercegnek az országtól való távollétét s mindkettőjük, de legalább egyiküknek Magyarországra való visszaküldésére kérték a királyt, továbbá arra, hogy ismertesse meg velük a nemzet nyelvét, hogy legalább még ifjú éveikben gyakorolják az ország kormányzását a király helyettesítésével¹⁶⁾. — Rudolf és Ernő főhercegeken kívül van még Miksának két testvére, Ferdinánd és Károly főhercegek, akik a török ellen többször hadbaszállnak. — Az 1572. évi februári pozsonyi országgyűlésen Miksa Rudolfot nevezte ki helyettesévé, illetve képviselőjévé. A rendek azon reményben, hogy Rudolf, mint ifjabb király, Magyarországon fog tartózkodni, Miksa előadását megelőzve, Rudolfot királlyá kiáltották ki s ezt azzal a kérelemmel adták a király tudtára, hogy Őt még ez év folyamán megkoronáztatván a magyar kormány élére helyezze¹⁷⁾. A karok és rendek egyhangúlag megállapították, hogy — amikor Miksa legalkalmasabbnak találja, — egy országgyűlést hirdetnek s azon fog lezajlani a koronázási ünnepség annak rendje és módja szerint¹⁸⁾. — Ugyancsak a karok és rendek Miksának Rudolf támogatásáért köszönetet mondtak. Valamint a királynak és a már királyukká nyilvánított fenségnek a sors eshetőségeinek minden körülményei között, hűségüket és készségüket a végső lehelletükig felajánlották. Miksát ismételték kérték arra, hogy Rudolfot bírja rá a Magyarországon való tartózkodásra, hogy itt megismerje a magyarországi ügyeket a maga mellé vett magyarokkal¹⁹⁾. Miksa kijelentette, hogy nem hagyhatja Rudolfot Magyarországon, mert más országoknak is uralkodója lesz²⁰⁾.

Rudolf fejedelmet Magyarország régi törvényei és intézményei értelmében 1572 szeptember 25-én koronázták meg a magyar szent koronával. A koronázási szertartást Verancsics Antal végezte²¹⁾. Minden ceremónia a megfelelő módon és lelkiismeretesen ment végbe²²⁾. A koronázás lezajlása után a karok és rendek a szűkös viszonyok következtében nem kedveskedhettek na-

¹³⁾ ¹⁴⁾ ¹⁵⁾ Fraknói: i. m. V. k. 95-111-129. l.

¹⁶⁾ 1569: 33. c

¹⁷⁾ Horváth Mihály: i. m. III. k. 286. l.

¹⁸⁾ 1572: 3. c.

¹⁹⁾ 1572: 2. c.

²⁰⁾ Dr. Erdélyi László: i. m. 115. l.

²¹⁾ Istvánfi: Magyarország története. 593. l.

²²⁾ 1572: 1. c.

gyobb ajándékkal Rudolfnak, mint hogy a szokásos adókiadás összeírásakor minden kapu után Gyertyaszentelő Boldogasszony (febr. 2.) és augusztus első napján egyenként egy magyar forintot ajánltak föl, mely tiszteletdíj elfogadására még külön fölkérték²³⁾.

Az 1572.-i koronázó országgyűlésen Miksa gyenge egészségi állapota miatt nem vehetett részt. Ezt a rendek minden fenntartás nélkül tudomásul vették²⁴⁾.

²³⁾ 1572: 3. c.

²⁴⁾ 1572: 1. c.

III.

Hitélet, egyházi társadalom. Művészetek.

Vallási állapotok. Zsinatok. Főpapok és püspökök. Papi nőtlenség. Káptalanok és Konventek. Az egyházak jövedelmei. Dézs-mák. Fekvőjóságaik. Kathedrai illeték. — Építészeti emlékek. Építészet és festészetről általában.

Miksa idejében a protestantizmus, a reformáció elég gyorsan terjedt, annnyival is inkább, mivel Miksa nem vetett gátat az új vallási áramlatnak. Mikor a bányavárosiak 1564-ben panaszt tettek a királynál, a király Oláh érseket eltiltotta a hitújító prédikátorokkal való szigorú bánásmódtól¹⁾.

Nagy volt a katolikus paphiány és így gyakran megtörtént, hogy maguk a községek választottak férfiakat, kiknek felszenteltetéséért főpapjaikhoz folyamodtak. Így cselekedett a lutilai község Bars-megyében 1564-ben, midőn egy íjút, — aki a nagyszombati iskolában töltött két évet s ott a katolikus szertartásokat tanulta, — Oláh érseknek felszentelés végett ajánlott²⁾. — Telegdy Miklós esztergomi prépost a pápához intézett levelében a magyar egyház pusztulásáról számol be³⁾.

Az ürességben lévő egyházi javadalmakat a király adományozta, így mégis valamelyest a papság az egyházi személyeknek a fent említett nagy hiányában, gyarapodhatott⁴⁾. — Az egyházi rendek többször panaszkodtak, hogy a király rendkívüli terheket ró rájuk és kölcsönöket erőszakol ki tőlük; míg egyházi joghatóságukbar a pápai nuntius részéről szenvednek csorbítást. Ebbeni sérelmüket 1566-ban a király elé terjesztették.⁵⁾ Erre nézve a király válasza az volt, hogy az egyházi rendre ősi kiváltságaival ellenkező terheket róni sohasem volt szándéka; aminthogy egy káptalantól, apáttól vagy préposttól sem csikart ki bármit is. Ha azonban némely egyháziaktól kölcsönöket kért és a közszükségek fedezésére pénzeket vett fel, emiatt nem lehet okuk panaszra, mert azokat az összegeket az ő maguk és az egész ország védelmezésére fordította⁶⁾.

Oláh érsek 1564-ben Szent Adalbert vértanu napján összejövetelt tartott Nagy-Szombatban, amelyre hivatalosak voltak a fő s más papok, továbbá azok a bányavárosi lelkészek, akik az

1) Lányi-Knauz: Magyar egyháztörténelem. 123. l.

2) Lányi-Knauz: i. m. 315. l.

3) Horváth Mihály: i. m. III. k. 299. l.

4) 1569: 36. c.

5) Fraknói Vilmos: Magyar országgyűlési emlékek. V. k. 11, l.

6) Fraknói: i. m. V. k. 20. l.

előbbi zsinatból kimaradtak, valamint a bányavárosi polgárság is, melyet külön meghívott. Seidel János jezsuitát küldte a selmeciekhez, hogy hallgassák meg a zsinaton a főpásztori szöveget, azonban Seidel életveszéllyel és fogamat nélkül járt el. Nem engedték nyilvánosan fellépni s kigúnyolták. Hasonlóképen járt Timmer baccalaureus is, ugyancsak ebben az évben⁷⁾. 1566 ápr. 23-án is volt egy zsinat, még pedig az 5. egyházmegyei zsinat, amelyet II. Miksa császár és magyar király alatt és Oláh Miklós esztergomi érsek idejében ugyancsak Nagy-Szombatban⁸⁾ tartottak⁹⁾. Az egyházmegyei zsinatot összehívó levél így hangzik: *Minthogy jól tudjuk, hogy pásztori kötelességünk a gondunkra és őrizetünkre bízott híveket erőnkhez képest oktatnunk és üdvös intésekben és tanításokban részesítenünk, azért elhatároztuk, hogy Szent Adalbert vértanu ünnepére, amely esztergomi egyházmegyénk patrónusának ünnepéhez legközelebb esik, minden egyházi férfiúval, akik a mi esztergomi egyházmegyénk joghatósága alatt állanak, az egyházmegyei zsinatunkat Nagy-Szombat egyházmegyénkben megtartjuk; és ezt őseink régi szokása szerint más leveleinkkel együtt nagyszombati templomunk kapujára kifüggesztve nyilvánosságra hozzuk. És jóllehet, maga ez az ilyen híradás elégséges és mindenkinek tudomására jöhet, — akiket érdekel —, mégis, hogy ne mondhassátok esetleg, hogy nem értesültetek erről a dologról, ezt a levelet hozzátok külön-külön elküldjük. Ezért figyelmeztetünk benneteket az Úr nevében és atyai módon kérünk, megparancsoljuk és meghagyjuk nektek, hogy üdvös módra engedelmeskedve és, hacsak nem engedelmeskedtek a felhívásunknak; súlyos büntetés terhe alatt a zsinatra a jelzett napon a mondott helyre jöjjetek és ott személyesen egyházi öltözékekben összegyülekezni tartoztok. Pozsony, az úr 1566. esztendőjében, január utolsó napja. Miklós esztergomi érsek».*

Középkori latin szövege a következő: »Convocatoriae ad Synodum Dioecesanam. Quoniam non sumus ignari, Pastorale officium nostrum requirere, ut oves curae et custodiae nostrae commissas, pro virili nostra pascere, atque etiam salutaribus monitis et doctrinis imbuere debeamus; propter ea, ejus nostrae vocationis memores, ad festum S. Adalberti Pontificis et Martyris, Patroni Ecclesiae nostrae Strigoniensis proxime venturum, omnibus Viris Ecclesiasticis, eujuscunque dignitatis et conditionis, jurisdictioni et dioecesi Ecclesiae nostrae Strigoniensis subjectis, sanctam Synodum Dioecesanam, in Ecclesia nostra Tyrnaviensi celebrandam esse constituimus; eandemque juxta veterem majorum nostrorum morem, per alias literas nostras ad valvas Ecclesiae Tyrnaviensis

⁷⁾ Lányi-Knauz: i. m. 119-120. l.

⁸⁾ Pozsony megye. Régi neve Tyrnavia.

⁹⁾ Pater Carolus Péterffy: *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrata Ab Anno Christi MXVI. usque ad Annum MDCCXV.* A róm. kath. egyháznak a magyar királyságban az 1016-1715-ig tartott szent tanácskozásai.

affixas publicavimus. Et licet ipsa talis publicatio sufficere, et ad notitiam omnium, quorum interest, pervenire posset; ne tamen vos ejus rei inscios fuisse praetendere queatis, volumus has ad vos specialiter dare. Ideo hortamur vos in Domino, et requirimus paterne, ac nihilominus in virtute salutaris obedientiae, ac sub excommunicationis majoris latae sententiae poena, vobis, nisi hisce mandatis nostris parneritis, committimus, et mandamus; quatenus acceptis praesentibus, adductis vobiscum literis nominationis, institutionis, et confirmationis, quas de ipsa Abbatia vestra habetis, ad sanctam Synodum praefatam, ac ad diem, et locum praedictum venire, illicque personaliter, in habitu vestro Ecclesiastico, et decenti interesse debeatis, et teneamini, secus sub poena praemissa non facturi. Datum. Posonii die ultima Januarii Anno Domini 1566. Nicolaus Ar. Epise. Strig.¹⁰⁾

Több zsinat volt még, melyekről tudunk s melyek egyike sem járt eredménnyel. Így Debrecenben volt 1567-ben nagy alkotmányozó zsinat,¹¹⁾ majd 1568-ban Szikszón, Kassán és Sárospatakon.¹²⁾ Tartottak még zsinatot 1566-ban Göncön és Tordán, 1570-ben Csengerben és 1576-ban Hercegszöllősen.¹³⁾ — Az 1566 évi zsinaton számbavették a fő megyei javadalmakat s ekkor kitűnt, hogy 900 plébánia, 30 apátság és 30 prépostság ismeri el az érsek hatóságát. Oláh Miklós halála évében, 1568-ban csak három felszentelt püspök volt egész Magyarországon. Bornemissza Pál erdélyi püspök, mint nyitrai kormányzó, Draskovich György zágrábi és Verancsics Antal egri főpap, kit Miksa 1569-ben Egerből Esztergomba helyezett át. A többi —, mint Radéczi István váradi, Liszthy János veszprémi, Ujlaki János váci, Bornemissza Gergely csanádi, Fejérvöly István kníni, Delfino Zacharias bíbornok, győri — csak választott püspökök voltak,¹⁴⁾ kik pápai megerősítés nélkül lelki joghatóságot nem gyakorolhattak, hanem ezt a káptalani vikárius tartozott gondozni kisebb tekintéllyel. — Az egyházi méltóságok közül külön ki kell emelni Verancsics Antalt, aki mint kitűnő diplomata és politikus méltó helyet töltött be az akkori idők nagyjai között. Neki köszönhető, hogy a törökkel kötött békéket a korábbi alapokon újították meg.¹⁵⁾

A XVI. század folyamán több katolikus fejedelem kívánta a pápi nötlenség törvényének eltörlését, különösképen azért, hogy népeik vallásilag annál könnyebben egyesüljenek. Így gondolkozott Miksa is, aki Ferdinánd törekvéseit magáévá tette és aki minden vallási szabadelvűsége s az újításhoz való hajlása mellett is a protestantizmus e ég gyors terjedésének titkos rúgóóját a papok

¹⁰⁾ Pater Carolus Péterffy: *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrata Ab Anno Christi MXVI. usque ad Annum MDCCXV.*

¹¹⁾ Révész Imre: i. m. 21. l.

¹²⁾ Horváth Mihály: i. m. III. k. 299. l.

¹³⁾ Dr. Zsilinszky Mihály: i. m. 101-132. l.

¹⁴⁾ Lányi-Knauz: i. m. 124. l.

¹⁵⁾ Salamon: *Magyarország a török hódítás korában.* 302. l.

hazásodásában találta meg. Sürgetésére Delfino bécsi nuntius azt írta Rómába, hogy néhol 10—15 mértföldnyi területen, akár ötven faluban sem akad nőtlen pap, s hogy a nők papok ellen a szentszél: részéről hozott határozatok Magyarországon roppant zavart okoztak.¹⁶⁾ A bíbornok azt ajánlotta, hogy a főbb papok irányában szigorral járjanak el, de kimélettel, enyhén bánjanak az alsó papsággal. Ugyanezt ajánlotta Chantone spanyol követ, aki ez ügyben sokat értekezett Miksával. Miksa írt a pápának s kifejtette, hogy ha a papoknak megengedi a nőülést, akkor minden csendre tér. Ezirányban el is küldte V. Pius pápához Arco Prosper grófot, akinek útja azonban nem járt eredménnyel. A hittudósok hosszú tanácskozása után a válasz elkészült, amelyet Lamiani püspök és Guicciardini jeles jogtudós nyújtottak át Miksának Bécsben. Az okok hallatára — amelyekről azonban nem tudunk — Miksa a pápai határozatban megnyugodott.¹⁷⁾ — Az alsó papság pedig tovább haladt azon az úton, mely szükségképen végleg kivezette a régi egyház köréből.¹⁸⁾

A káptalanok és konventek leginkább, mint hiteles helyek (*loca authentica*) bírtak jelentőséggel. Másolatokat adtak birtokjogot igazoló levelekről, eljárak új birtokok beiktatásánál, vagyonebecslésben, birtokhatárok kiigazításában. Szerepük legtöbb megnyilatkozásban a mai közjegyzői hivatalokkal hasonlítható össze.¹⁹⁾ Jelentős szerepük volt még a káptalanoknak és konventeknek egyes bírói eljárásokban is.²⁰⁾ — A káptalani levelek kiváltása a Zsigmond, Albert, Mátyás és Ulászló királyok decretumai értelmében történt és azokban kitett díjszabáson —, valamint a végrehajtási díjak fizetésén — kívül egyebet semmit sem kellett fizetni.²¹⁾ — 1569-ben Túróc vármegye és a többi szomszédos vármegyék esedeztek azíránt, hogy a király állítsa helyre a túróci konventet és abban több személyt tartasson, akik a végrehajtásokat végzik. Egyben azonban az illető vármegyéknek segíteniök kellett a prépostot a rombadőlt kolostor újjáépítésében, hogy a pecsétet a jegyzőkönyvvel együtt annál biztosabban lehessen őrizni.²²⁾ Hasonló kérelmek történtek a csornai konvent helyreállítása érdekében is 1574-ben. Ugyanis a szent Mihály arkangyalról elnevezett egyház csornai konventje az 1574. évet megelőzőleg hosszú időn át végrehajtásokat végzett és az egyedüli konvent volt, amely Sopron vármegyében a végrehajtásokban régóta eljár, ezért az országlakók úgy találták, hogy ezt a konventet is helyre kell állítani és a végrehajtások Sopron megyében innen kell, hogy történjenek. Továbbá azok a végrehajtások, amelyeket éveken át Sopron megyében a vasvári káptalan végzett, érvényben mara-

¹⁶⁾ Május 4.-én Crivello bíbornokhoz írt levele a tört. bizottság másolatai közt. Acsády I.: i. m. V. k. 346. l.

¹⁷⁾ Lányi-Knauz: i. m. 121-123. l.

¹⁸⁾ Acsády I.: i. m. V. k. 346. l.

¹⁹⁾ Erdújhelyi M.: A közjegyzőség és hiteles helyek tört. Magyarországon.

²⁰⁾ Lásd „Bíráskodás“ c. fejezetben.

²¹⁾ 1569: 54. c.

²²⁾ 1569: 48. c.

janak. A prépostnak gondoskodnia kellett arról, hogy a konventi személyek állandóan teljes számban legyenek, valamint alkalmas jegyző is legyen, nehogy az országglakók közös végrehajtásaiban valami hiba essen. Sopron vármegyének a Csepreg felé eső részeiben és a rábaközi kerületen kívül a többiekben is mind a vasvári káptalan, mind a csornai konvent egyaránt eljárhattak.²³⁾ A zalavári és kapornoki konventek már jóval 1575 előtt teljesen rombadöltek. Ide már sem perlekedő felek nem jöhettek ügyekkel, sem papok nem tartózkodhattak itt. A peres feleken tehát segítettek: aképen, hogy amíg a két régi konvent új megszervezés alatt állott, a vasvári káptalan, vagy ennek megszűnése esetén a pozsonyi káptalan végezte a végrehajtásokat. A két konventnek a jegyzőkönyvét is a pecsétjükkel együtt a vasvári káptalanban őrizték és innen adták ki a peres feleknek leveleiket is. Azok, a végrehajtások, amelyeket a két konvent bizonyosságtevői végeztek, később is erőben maradtak.²⁴⁾

Az egyházak legfőbb jövedelme a dézsmák, (decima) továbbá kevesebb jelentőséggel bíró jövedelmi források a fekvő jószágaik, melyeket a főpapok bírtak. A dézsmák beszedésének módjára nézve a karok és rendek az 1563. évben tartott országgyűlés végzéseit 1569-ben megerősítették. Az elmenekült nemeseket — kik a királyi városokban laktak, a városok kebelében fizettek, polgári terheket hordoztak —, dézsmát fizetésre nem kötelezték. Hasonlóképen az oltárigazgatóság alá tartozó szállók után dézsmát a nagyszombati és más helyekre való oltárosok, valamint a rutének és oláhok sem fizettek. A felső vármegyék lakói panaszkodtak, hogy a dézsmaszedők, különösen az egriek, felettébb megterhelik őket; ugyanis a tizedeket nem természetben szedik, hanem pénzen, túlságosan magas árban megváltják mind a bort, mind a gabonát. A lakók e tárgyban sürgős intézkedést kértek, hogy mielőbb megszabaduljanak e törvénytelen kényszer alól.²⁵⁾ Szent István nap után a gabonatermést a mezőről be kell hordani, nehogy a gabonatermének a dézsmálók késedelmeskedése miatt a mezőn elveszenek.²⁶⁾ — A király a főpapoktól a végvárainak közelében levő dézsmákat haszonbérbe veheti. De a többieket, amelyek a végváraktól távolabb esnek és amelyeket a főpapok haszonbérletbe kívánnak adni, fönnhagyhatja, kiváltképen azon földes urak számára, akiknek önmaguknak is véghelyeik vannak.²⁷⁾ A karok és rendek a dézsmák árendába vagy haszonbérbe vételére nézve az 1548. évi cikkelyeknek a megtartását rendelik el, mert a király kamarásai és kapitányai a dézsmákat a király nevében a véghelyek használata és szükséglete címén veszik haszonbérbe és a maguk számára tartják meg. A rendek kérik tehát a királyt,

²³⁾ 1574: 32. c.

²⁴⁾ 1575: 17. c.

²⁵⁾ 1569: 28. c.

²⁶⁾ 1569: 30. c.

²⁷⁾ 1569: 27. c.

hogy tiltsa el embereit az ilyen visszaélésektől, amint ezt már meg is ígérte.²⁸⁾ Azoktól, akik a törököknek és az erdélyieknek adóznak, mérsékelt dézsmákat szednek. Hogy ez valóban így történjen, arról a király gondoskodik kapitányai útján, nehogy az országiakóknak ilyen szerencsétlen tömege háromszoros megterhelésben éljen.²⁹⁾ — A véghelyektől távolabb eső helyeken a földesurak ellenére a dézsmákat senki a kapitányok, kamarások, avagy a tisztviselők közül a saját hasznára és nyereségére hasznbérbe nem veheti. Az összes dézsmákat, melyeket eddig természetben gyűjtöttek be, később is hasonlóan kellett történnie, ahogyan azt az 1548. évi törvénycikkelyek előírták. Aki a kapitányok és kamarások közül vagy bárki más is ez ellen tesz, azt tisztétől megfosztják. Azok a nemesek, akiket a törökök a maguk lakásából kiűztek és a véghelyeken laknak, saját jószágaiból a dézsmát a maguk számára hasznbérbe vehetik. Sem a nemesek —, a nemesi udvarukhoz tartozó földek vagy az írtványok után, sem pedig az egyházi személyek a szőlőjük után —, dézsmát adni nem tartoznak.³⁰⁾

Nógrád varmegye némely faluinak a dézsmáira nézve a fő-tisztelendő esztergomi érsek és a váci püspök között bizonyos pör és viszálykodás támadt oly módon, hogy azokat mind a ketten különböző embereknek adták bérbe, akik azokat a dézsmákat a szegény jobbágyoktól kétszeresen szedték fel, holott ezek még a törököknek is adóztak. A dézsmák tulajdona fölött viszálykodó két főpap között a király volt a bíró, így a rendek őt kérték az ügy mielőbbi elintézésére. Mindkét peres félnek a maga jogát vagy kiváltságát elő kellett mutatnia.³¹⁾ 1575-ben a dézsmák megvételére és azoknak a véghelyekhez, főként pedig az egri várhoz szállítására nézve a karok és rendek a királytól megerősített 1569. és 1574. évi végzésekhöz tartják magukat.³²⁾ — A győri püspökséget egy arra érdemes magyar egyházi személlyel kívánták betölteni a rendek s ezt állandóan sürgették, nehogy a dézsmákat az illetékesek a hibornoktól teljességgel megtagadják.³³⁾ A dunántúli vármegyék is, — amelyek dézsmájukat a győri püspökségnek fizették —, arra kérték a királyt, hogy számukra minél előbb egy alkalmas főpapról gondoskodjon.³⁴⁾

A kathedrai illetéket a plébánosok fizették a főespereseknek. Erre nézve 1569-ben a karok és rendek megállapították, hogy ezt a kathedrai illetéket a plébánosok Ulászló decretuma értelmében fizessék.³⁵⁾

Erről az időről Divald Kornél néhány építészeti emléket sorol fel. Magyarországon a bártfai szent Egyed-templom előcsarnokának a múlt század végén lebontott homlokzatát renaissance stílusban luganói Lajos és Bernát kőművesek építették 1564-ben. Ugyanabban az évben alakította át luganói Péter mester — akkor már

²⁸⁾ 1569 : 29. c.

²⁹⁾ 1569 : 31. c.

³⁰⁾ 1574 : 22. c.

³¹⁾ 1574 : 26. c.

³²⁾ 1575 : 8. c.

³³⁾ 1569 : 35. c.

³⁴⁾ 1572 : 8. c.

³⁵⁾ 1569 : 43. c.

lemergi polgár —, a besztercei plébánia-templomot Erdélyben.³⁶⁾ A besztercei plébánia-templom egyik főérdekessége, hogy egyike a legkésőbbi gótikus templomoknak Erdélyben. Az eredetileg a XV. század végén és a XVI. század elején épült templomot 1559-ben földrengés tette tönkre úgy, hogy teljes újjáépítés vált szükségessé. E munkát a lemergi Petrus Italus 1560-tól 1563-ig végzi el és pedig úgy olasz neve, mint a késői évszám ellenére legnagyobb részben alkalmazkodva a régi templom eredeti stílusához. A templom egyes részeit, így a nyugati homlokzatot az olasz mester a késő renaissance stílusában próbálta ugyan építeni, de az erdélyi gótika még ekkor is eleven ereje és a polgárság ízlésének iránya arra kényszerítette, hogy ragaszkodjék a régebbi tradícióhoz.³⁷⁾

A felsőmagyarországi renaissance építészet megmaradt emlékei sorában a bethlenfalvi (Szepes m.) kastély a legrégebbi, amelyet a Thurzók, ez az ősi magyar szepességi lándzsás család 1564-ben építtetett.³⁸⁾ A kastély merlaturái, a homlokzat kiképzése, az ablak és ajtókeretek formái már egy teljesen kialakult stílus alkotásai. — Ugyancsak a XVI. században épülhetett a rettenetesen restaurált frigyevágási (fridmani) kastély és 1570 és 90 között készült a négy sarok-toronnyal ellátott nagyeroi kastély is.³⁹⁾

Középkori elrendezést mutat Oláh Miklós esztergomi érsek nagyszombati vörösmárvány síremléke 1568-ból.⁴⁰⁾

Az építészet és a festészet továbbfejlődését és virágzását a XVI. század első negyedétől kezdve két döntő fontosságú ok: a reformáció és a mohácsi vést követő történeti események szakítják meg. A protestantizmus gyors és intenzív terjedése a kultuszcélokat szolgáló művészeti produkciót feleslegessé teszi, annak a kevésszámú helységnek a művészeti tevékenységét pedig, amelyeket a reformáció nem érintett, megakasztja a török uralom. 1540 körül a Felvidék és Erdély vallásos festészete és szobrászata teljesen befejezte fejlődését. Ez a százötven esztendeig virágzó művészi élet a felsőmagyarországi és erdélyi polgárság alkotása volt e polgárságban gyökerezett és ennek művészi igényeit elégítette ki. Hatása alig terjedt túl a kereskedő és iparos polgárság által lakott vidékeken és legfeljebb egy-két esetben hatolt be az Alföld vagy Dunántul területére, ahol azonban sohasem vert gyökeret. Ez a gótikus polgári művészet ennek folytán nem volt az egyetlen művészi kifejezési formája az országnak a XV. és XVI. század folyamán. Az ország többi részeiben és mindenekelőtt Budán más művészi törekvések uralkodtak, amelyek a felvidéki és erdélyi gótikával egyazon időben, de attól teljesen függetlenül, más gyökerekből fakadva más formákat és más tartalmakat hoztak létre.⁴¹⁾

³⁶⁾ Divald: Magyar művészettörténet. 124. l.

³⁷⁾ Péter András: A magyar művészet története. I. k. 84. l.

³⁸⁾ Divald: i. m. 127. l.

³⁹⁾ Péter András: i. m. II. k. 8. l.

⁴⁰⁾ Divald: Magyarország művészeti emlékei. 190. l.

⁴¹⁾ Péter András: i. m. I. k. 162-163. l.

Világi társadalom.

Nemesség: főnemesek, köznemesek, egytelkes és cimeres nemesek. Nemesi kiváltságok. Jobbágyságok. Terheik. Ezek könnyítésére való törekvések. Felkelésük. Szabad költözködés. Zsellérek. Városi polgári osztály. Katonák.

Ebben az időben négy nagy társadalmi osztályt különböztethetünk meg. Nemesség, jobbágyság, városi polgárság és katonák. — A nemesség a főpapság mellett nagy szerepet viszi az ország kormányzásában és a közigazgatásban. Nemességet lehet szerezni hadi kitüntetések és egyéb szolgálatok árán, melyet később királyi birtok erősít meg. A nemesek társadalmában ki kell emelni a bárókat vagy mágnásokat, (barones seu magnates), akik Werbőczy szerint a következők: nádor, országbíró, Dalmácia, Horvátország és Tótország bánja, erdélyi vajda, székely ispán, szörényi bán, a királyi és királynői tárnok-, ajtónálló-, pohárnok-, asztalnok- és lovászmester, a temesi és pozsonyi ispán. ¹⁾ A bárók és mágnások a főpapokkal együtt vezetik az ország ügyeit. — A köznemes (nobilis) birtoka alapján számít, tehát ha nagyobb, tekintélyesebb birtoka van, akkor ez már elsőbbséget biztosít neki a közigazgatásban. A nemesség tovább tagozódik s így vannak egytelkes — (nobiles unius sessionis) és cimeres (nobiles armales) nemesek. Az előbbieknél kúriája csupán egy telek nagyságú. Az utóbbiak pedig csak személyükre nézve nemesek és szabadok s jobbágytelkeken, valamint városokban laknak. Földesuraiknak a jobbágyság módjára dézsmát fizetnek. — 1569-ben az országglakók helyben hagyják a király azon szándékát, mely szerint a zoldos nemesek a király katonaságánál önkéntesen szolgálnak. ²⁾ Amint a főpap és báróknak, úgy a nemeseknek is állandó lovaskatonákat kell tartaniuk. ³⁾ Az urak, nemesek és az egyháziak nemesi udvarai is — az ország régi szabadságához képest — mind a belföldi, mind az idegen katonák szállásolása alól mentesek. ⁴⁾ A nemesek jövedelmeiket tetszés szerint, háboríthatatlanul élvezik. Adók, gyűjtések, vámok, harmincadok alól szintén mentesek. Ezek a nemesi kiváltságok, melyek Miksa alatt még úgyszólván teljességben vannak, azonban később már csorbát szenvednek.

1) Werbőczy: Hármaskönyv. I. R. 94.

2) 1569: 32. c.

3) 1574: 10. c. 1. §. Lásd bővebben: „Hadügy, Külügy“ c. fejezetben.

4) 1567: 39. c. 2. §.

A nemesség mellett a világi társadalom második nagy csoportja a terheket viselő jobbágyok, akik a haszonbér fejében földesuraiknak a kilencedet (nona) fizetik. További adóterheket viselnek és ingyenmunkával⁵⁾ szolgálnak. Négy jobbágyház (domus colonialis) számít egy kaput, hasonlóképpen tízenkét zsellérház szintén egy kaput, vagy egy telket. Az utóbbiak ingyenmunkát nem végeznek. Az országlakók 1566-ban a királytól azt a rendelkezést kapják, hogy a fölöttébb elnyomatás alatt álló jobbágyok terhein valami módon könnyítsenek. A rendek a királynak ezt az intézkedését köszönettel veszik, azonban úgy tudják, hogy a jobbágyok nem annyira a töröktől, mind inkább a király katonáitól szenvednek; így tehát a királynak saját katonái ténykedéseire hívják fel figyelmét.⁶⁾ A földesurak a jobbágyoktól a borokat másképp meg nem vehetik, mint abban az árban, ahogyan a jobbágyok azt másoknak eladják. A rendek e tárgyban az 1550. évben szentesített végzéseket szigorúan megtartják és kéri a királyt, hogy parancsolja meg tisztviselőinek és kamarájának ezen végzések pontos betartását.⁷⁾

A jobbágyok felkelésére nézve azokat a régi országos végzéseket tartják fenn, amelyeket 1545-ben Nagyszombatban és 1555-ben Pozsonyban határoztak. Ezek értelmében minden ötödik jobbágy kel fel.⁸⁾ Voltaképpen ezzel kezdődött a militia portalis, a telekkatonaság: mint a nemesek hadától elkülönített seregrész.

Az ország karai és rendei intézkedést kérnek a királytól arra nézve is, hogy a jobbágyok tényleg szabadon költözködhessenek, mert igen sok úr és nemes ennek a szabadköltözködésnek ellenáll. Ezeket természetesen a végzésekben megszabott büntetéssel komolyan megfenyítették.⁹⁾

Miksa szíven viselte a szegénység ügyét s már 1566-ban felkérte a rendeket, könnyítsenek a jobbágyok súlyos helyzetén. Ezek azonban azt felelték, hogy a király helyesebben cselekednék, ha ő oltalmazná a saját zsoldosainak fosztogatásai ellen hatékonyabban a pórnépet. Mindazáltal maguk is elismerték, hogy a jobbágyok szabad költözködésére vonatkozó 1556-i törvényeket csak az tartja meg, aki épen akarja. 1572-ben újra megerősítették tehát e törvényeket, de minthogy senki sem ügyelt végrehajtásukra, ez a jog tovább is csak írott malaszt maradt.¹⁰⁾

1574-ben az országlakók elhatározzák, hogy azokat a jobbágyokat, akik valamely vétség — vagy bármi más — miatt Ausztriába, vagy Morvaországba szöknek, — a földesúrnak visszakövetelésére — az ausztriai és morva uraknak vissza kell szolgáltatniok és viszont, ha onnan magyarországi részekbe szöknek, szintén ha-

⁵⁾ Lásd: „Hadügy-Külügy“ és „Adó-Pénzügy“ c. fejezetben.

⁶⁾ 1566: 26. c.

⁷⁾ 1574: 21. c.

⁸⁾ 1574: 12. c.

⁹⁾ 1566: 27. c.

¹⁰⁾ Acsády I.: i. m. V. k. 427. l.

sonlóképen kell tenni, vagyis vissza kell őket küldeni rendeltetési helyükre. ¹¹⁾

A városokra, molnárokra, szabadosokra, szénégetőkre és fávágókra, valamint az adózásra nézve, bővebben az »Adó, Pénzügy« című fejezetben szólok.

Ami a zselléreket (inquilini) illeti, ismerünk házas és házatlan zselléreket. Az előbbieknak egyáltalán nem volt telkük, csak házuk, az utóbbiaknak pedig úgyszólván semmijük sem volt és valamely telkes jobbágy, vagy házas zsellér házában laktak.

A városok lakói a főként kereskedelemmel és iparral foglalkozó polgári osztály, mely a világi társadalom harmadik csoportját képezi. Ennek a városi polgárságnak vagyonosabb része kiváltságokban részesül. Önkormányzattal és független alsófokú bírói testülettel rendelkezik. A városokban a magyarok, németek, tótok egyenlő joggal élnek s képviselőik megjelennek az országgyűléseken. A városok lakóit katonatartással terhelik és sokszor a kapitányok nagyon kihasználják őket.

A világi társadalom negyedik s egyúttal utolsó tagozata a zsoldos katonák osztálya. Ezek a királynak esküt tesznek s mint nevükből látható, állandó zsold fizetése mellett végvárakban laknak. Sokszor azonban nem kapnak zsoldot s ilyenkor fosztogatásra adják magukat. Így féltelenségük oda fajul, hogy nemcsak a szegény népet sarcolják, hanem a főpapok és bárókat, valamint a nemeseket sem kímélik. ¹²⁾ Az ilyeneket, — ha közülök valakit elfognak —, természetesen a törvény szerint büntetik. ¹³⁾ A károsultaknak elégtételt tartoznak adni a zsoldjukból való levonás mellett. ¹⁴⁾ A katonák nagy része külföldi, idegen nemzetiségű. Későbbi intézkedéseink ezek bejövetelét korlátozzák és ezáltal a honvédelmet magyarrá akarják tenni.

¹¹⁾ 1574: 30. .c

¹²⁾ 1567: 2. c.

¹³⁾ 1567: 30. c.

¹⁴⁾ 1569: 44. c.

Alkotmány és törvényhozás

Az országgyűlés. Tartama. Helye. Meghívott tagjai. Két táblás rendszer. Törvényhozás. A sérelmi politika. Reformok. Miksa országgyűlései. Horvát- és tótországi gyűlések.

A királyi hatalom legjelentékenyebb korlátja az országgyűlés (diaeta), itt történik a törvényhozás. Megalakulásának alapja a királyi meghívás, majd a megnyitás. Hatásköre kiterjed az államhatalom gyakorlásában való részvételre és a király választására, ami nem egyéb, mint a trónörökös elismerése. Az országgyűlésen nyilvánul meg legjobban a nemzet akarata. Összehívását nem lehet hosszú időre elhalasztani, mert innen történik az adókievetés. Az országgyűlések tartama többnyire csak öt-hat hét, rendes helyük Pozsony. Tagjai a főpapok és főurak, valamint a káptalanok, vármegyék és városok követei.

A két táblás rendszer régi keletű,¹⁾ vagyis már régebbi időkben külön tanácskoztak egymástól a főpapok, főurak, valamint a káptalanok, konventek, a vármegyék és szabad királyi városok követei. A felső táblán foglalnak tehát helyet a főurak és főpapok, az alsó táblán a többiek. A vármegyék követei mindig, a városok követei gyakran nemesek, akiknek meg kell jelenniök az országgyűléseken, de különösen a koronázókon. 1572-ben történik az utolsó kísérlet a nemesek személyes megjelenésének helyreállítására. Mikor Miksa király a fiát, Rudolfot meg akarja választatni és koronáztatni, a II. Ulászló korában előírt bírságok terhe alatt fejenként való megjelenésre kötelezi a nemességet. A megyék azonban felírnak és kérik őt, engedje meg, hogy ezúttal is bizonyos számú követeket küldjenek, kik a nemességet helyettesítik, minthogy az összes nemesek személyes részvétele súlyos terhekkal járna mindnyájukra. Miksa helytállónak találja az okokat és a megyék kívánságát teljesíti.²⁾

A két tábla közt gyakran merülnek fel ellentétek,³⁾ melyek közül némelyek a sokszori ide-oda való üzengetések ellenére is eldöntetlenek maradnak s így azokat a következő országgyűlésre

¹⁾ Az 1298. évi országgyűlésen már megkezdődik a kétkamara rendszer s a parlamentum név is előfordul, mely angol hatást mutat. Erdélyi: Árpádkor. 262. l.

²⁾ Timon: Magyar alkotmány- és jogtörténet. 643.44. l.

³⁾ Fraknói: i. m. 5. k. 59-60. l.

halasztják abban a reményben, hogy akkor sikerül felettük meg-
egyezésre jutni.

A törvényhozás a következőképp megy végbe: az országgyűlés előtt a király meghallgatja a két kamara és a haditanács véleményét az országgyűlés elé terjesztendő kívánatok iránt. Ezeket propositioban dolgozzák fel, amely döntés végett a rendek elé kerül. Az itt hozott törvényeket vagyis az országgyűlés határozatait a király aláírásával törvényerőre emeli, illetve azokat szentesíti. A feliratban foglalt tárgyakkal sorrendje és megválasztása szembetűnően mutatja a vezéreszme és egy vezérlő egyéniségnek hiányát. A pillanatnyi bajok és szükségek foglalják el egészen a rendeket, anélkül, hogy azoknak orvoslására és kielégítésére megfelelő erőt fejtenének ki. Egyes megyék és magánosok szempontjával találkozunk minden nyomon; az ország összes érdekeire kiterjeszkedő magasabb felfogással sehol. A sérelmi politika már teljesen uralomra emelkedett. Ezzel szemben a kormánynak könnyű volt a feladata. Általános ígéretetek, apró engedmények mindig elég hatásosaknak bizonyultak arra, hogy a háborgó szellemek egy pillanatra lecsillapodjanak. Így ment ez évtizedeken át, teljes egyformasággal. Így az 1567. évi — s az ezt követő — országgyűléseken is.⁴⁾ Az 1566.-i országgyűlésen a nemesség tárgyalni sem akarta a királyi előterjesztéseket, míg sérelmeit nem orvosolják. Ezek között első helyen álltak azon kegyetlenségek és fosztogatások, amelyekről a katonaság részéről a nemesség és jobbágyság szenvedett. Végre meg-
egyezés létesült, a rendek megalkották a törvénykönyvet, csak-
hogy a megerősítéskor Miksa néhány cikkelyen változtatott.⁵⁾

Miksa alkotmányosságra törekedett ugyan, de Schwendi Lázár igen nagy hatással volt reá s cselekedeteiben sokszor befolyásolta őt. Schwendi ajánlatára Miksa a német lovagrendet akarta a kanizsai végekben megtelepíteni. De az elpuhult, hadakozástól elszokott lovagok a nehéz feladatra nem vállalkoztak. Schwendinek más tervei is voltak. Magyarországon idegen katonai gyarmatokat akart alapítani, külföldi katonát főleg a Felvidéken tömegesen kívánt megtelepíteni, hogy a német uralomnak az alsóbb rétegekben is szilárd alapot teremtsen. A tervet nem hajtották ugyan végre, de nem azért, mintha a királynak nem tetszett volna, hanem mert hiányzott a pénz, melyet a terv megvalósítása igényelt.⁶⁾

Bármennyire elszegényítették az országot a háborúk, valahányszor kívánták, nagy adókat és másnemű segítséget szavazott meg s ellenszolgálatul csak azt kérte, hogy a király legalább egyes, igazán égbekiáltó visszaélést orvosoljon, az idegen zsoldosokat fékentartsa s a külföldi hatóságok önkényes beavatkozását a magyar ügyekbe megszüntesse. Nem nagy állami és nemzeti

⁴⁾ Fraknói: i. m. V. k. 87. l.

⁵⁾ Acsády I.: i. m. V, k. 364. l.

⁶⁾ Acsády I.: i. m. V. k. 403. l

eszmények megvalósítása, hanem csupán tényleges sérelmek megszüntetése lett az időben a rendi politika vezéreszméje s óhajainak törvényes alakban, alkotmányos úton adott kifejezést. 1567 óta főleg két országos csapás ellen igyekezett orvoslást szerezni. Az egyik a zsoldos hadak szörnyű kicsapongása, a másik a kormányzat terén elharapózott sokféle visszaélés volt. A régi magyar hatóságok teljesen elvesztették tekintélyüket, hatáskörüket, jelentőségüket s a legapróbb dolgokban is mellőzték őket. A királyi helytartónak alig maradt teendője, az országbírói állást be sem töltötték, magyar kancellária volt ugyan, de magyar ügyekben is a német kancellária adta ki a rendeleteket. A német kapitányok a király saját rendeleteit — ha azokat a magyar kancellária útján adták ki — sem vették figyelembe s gyakori eset volt, hogy ugyanazon ügyben a német kancelláriától épen ellenkező rendeletet vettek. A katonai bíróságok magukhoz ragadták a rendes törvényszékek teendőit és birtokperekben is ítélkeztek. E mellett a király messze távolban időzött s magyarjai csak ritkán s nagy akadályok közt juthattak panaszaikkal színe elé.⁷⁾

Miksa sokkal nemesebb érzésű ember volt, semhogy be nem látta volna e helyzet tarthatatlanságát. Ismételve ígérte a hajók orvoslását, sőt azt is, hogy az év nagyobb részét legalább az ország közelében, Bécsben fogja tölteni. Igéreteiből azonban semmi sem lett, habár 1569-ben magyar tanácsosai is figyelmeztették, hogy Magyarország nem utolsó helyen áll országai közt s érdemes ügyeivel alaposabban foglalkozni. Hasztalan ajánlották neki, hogy a magyar kormányzat élére fiát vagy öccsét állítsa. A király csak annyit tett, hogy 1569 nyarán két leányával s fényes kísérettel jelent meg a pozsonyi országgyűlésen, ahol megígérte, hogy távolléte idejére Károly főherceget nevezi ki helyettesévé. A rendek itt felkérték, hogy az üresedésben lévő világi és egyházi állásokat, a nádorságot, az esztergomi érsekséget s a győri püspökséget arra való magyar honfiakkal töltsék be⁸⁾. De nemcsak egyes visszaélések ellen szólaltak fel, hanem a király egész kormányzati rendszerét bíráló alá vették. Kifogásolták, hogy a király magyar ügyekben idegen tanácsosai után indul, kik nem ismerik az ország törvényeit és szokásait, nyelvét és gondolkodásmódját. Az egész kormányzatot Bécsben összpontosítják és ha magyar embernek ott dolga akad, egyik hatóságtól a másikhoz, Bécsből Pozsonyba, innen meg ismét Bécsbe, a hadi tanácshoz s az udvari kamarához utasítják és sohasem bír végezni. A rendek kettős panaszt emeltek tehát. Az egyik inkább egyéni s csak magánügyeik hosszadalmas elintézése ellen irányul. A másik azonban fölveti az egész alkotmánykérdést s Magyarországot ügyei intézésében ismét önállóvá igyekszik tenni.

⁷⁾ Acsády I.: i. m. V. k. 404-405. l.

⁸⁾ A győri püspökséget a király Delfino bibornok, bécsi nuntiusnak adományozta, ki csakhamar Rómába költözött s ott huzta a püspökség jövedelmeit. Ez ellen, mint törvénybe ütköző dolog ellen a rendek ismételten felszóltak. Acsády: i. m. V. k. 405. l.

A közjogi kérdésben a király elsősorban a magyar kamarát hallgatta meg s mi sem jellemzi jobban az idők változását, a fogalmak zürzavarát, mint az a vélemény, melyet a pozsonyi kamara (tagjai közt volt ugyan külföldi, de volt elég magyar is) a rendek közjogi sérelmeiről a király elé terjesztett. A magyar kamara a rendek egyetlen egy panaszát sem találta igazoltnak.⁹⁾ Úgy okoskodott, hogy jelen helyzetében Magyarország az idegen nemzeteknek nemcsak segítségét, hanem tanácsát sem nélkülözheti. A magyaroknak nincs tehát joguk vagy okuk kifogást emelni az ellen, ha a király —, aki az országon kívül él s akit magyar tanácsosai állandóan nem környezhetnek —, a fontosabb ügyekben hű német tanácsosaival értekezik. Épen úgy nem kifogásolhatják, ha a király udvari kancelláriája s annak német pecsétje alatt —, melyet az illetők jobban ismernek, — küldi magyar földön levő német tiszteikhez rendeleteit. Az sem szolgálhat panasz tárgyául, hogy a király a várak kapitányságát alkalmas németekre bízza, hisz az illetők itt is a magyar törvény alatt állanak. Ami pedig azt illeti, hogy a király a különféle országos ügyeket különféle hatóságaival intézteti, ez — a magyar kamara felfogása szerint — az ügyek természetéből következik. A hadügyeket a hadi tanácsnak, a kincstári ügyeket az udvari kamarának kell végeznie, míg a többi ügyek most is a magyar kancelláriának maradnak, mint Ferdinánd király idejében. — Ez a válasz — mondja Acsády — egyszerű megdöntése volt Magyarország állami önállóságának, ámbár csakugyan a tényleges állapotot tükrözi vissza, melyet Miksa már atyjától örökölt. Ezen az állapoton most sem akart változtatni s ragaszkodott a kormányzat azon módjához, mely, mint mondotta, még Ferdinánd alatt meghonosult. Azt felelte tehát a rendeknek, hogy Magyarország önállóságát bizonyos belügyekben kész fenntartani s az ország jogait és szabadságait, (ezalatt a rendek kiváltságait, egyéni jogait értette), valamint az igazságszolgáltatást tisztán magyar tanácsosai intézik. Ellenben a pénzügyeket az udvari kamara, a katonai ügyeket a haditanács vezeti az eddigi szokás szerint. Ezzel a király valóban csak a régi szokáshoz ragaszkodott s nem hozott be újítást.¹⁰⁾

Az 1566. évi birodalmi gyűlés adott segílyt, de kívánta, hogy Magyarországot kapcsolják bele a birodalom szervezetébe, amit Miksa megígért. A horvát véghelyeket a gráci haditanács alá rendelte. A pozsonyi kamara helyeselte a bécsi kamara intézkedését, hogy szakértők is működjenek közre és az udvari kancellária pecsétjét használják, mert ezt ismerik a katonatisztek. Az 1569. évi országgyűlés ezt az álláspontot elfogadta, előbbi álláspontját elejtette s törvénybe iktatta, hogy az udvari és haditanácsban az ügyek gyorsítása miatt szükségesek a magyar tanácsosok.¹¹⁾

⁹⁾ Szeptember 15.-i felterjesztés Fraknóinál: i. m. V. k. 229-38. l. A közjogi sérelmekre vonatkozó válasza u. ott 235-36. l.

¹⁰⁾ Acsády I.: i. m. V. k. 405-406. l.

¹¹⁾ Erdélyi: i. m. 115. l.

Reformokra ez az időszak teljesen alkalmatlan volt s az egyetlen állandó alkotás, mely Miksa nevéhez fűződik, az 1567-ben Kassán alapított szepesi kamara, Felső-Magyarország legfőbb pénzügyi hatósága, mely bécsi vezetés alatt kezelte ennek az országrésznek összes közjövödelmeit. Más téren nem bírt a király jelentékenyebb új alkotást teremteni.¹²⁾

Miksa tizenkét évi uralkodása alatt hét országgyűlést tartott, melyeken ő maga kettőn nem jelenhetett meg személyesen; már fia, Rudolf tizenöt országgyűlés közül csak háromon jelent meg személyesen.¹³⁾

Az első országgyűlés 1566-ban kezdődik Gyertyaszentelő-Boldogasszony napján (febr. 2.) Pozsonyban. Élén Károly ausztriai főherceg áll.¹⁴⁾ Az első decretum 3. §-a értelmében a karok és rendek a királynak az országtól való távollétében belenyugodnak, mert a király testvére, Károly mindenben kifogástalanul helyettesíti őt.¹⁵⁾ Ezen az országgyűlésen a király kívánságára több ügyet nem tárgyalnak s azokat a következőre halasztják. Ezért azonban egy új országgyűlés egybehívását sürgetik a király személyes részvételével.¹⁶⁾ Az országgyűlés végén Augsburgban 1566 május 2-án a rendek beleegyezésüket mindenhez megadják s a királyi előterjesztést elfogadják.

A második országgyűlést 1567 június 1-re hirdetik Pozsonyba. Itt a propositio átnyújtásakor Miksa német nyelven szól a rendekhez, ami nagy elégtelenségre ad alkalmat.¹⁷⁾ Jelen országgyűlésen a főpapok, bárók, nemesek, valamint a szabad- és hánya-városoknak régi szabadságaikban való megtartásáról van szó. Továbbá a rendek a király intézkedését kérik arra vonatkozólag, hogy ezután a német kancelláriából Magyarországra semmiféle parancsot ne adjanak ki —, amelyek néha nem egyezők sem az okiratokkal, sem az ország régi szabadságával —, hanem ilyen rendeleteket csakis a magyar kancelláriából bocsássanak ki.¹⁸⁾ Szó van még itt Miksa holtartózkodásáról is. Eszerint kérik, hogy vagy lakjék Magyarországon, vagy a közelfekvő tartományok egyikében, mert megtörténhet, hogy sürgősen kell beavatkozása.¹⁹⁾ A rendek a királyi előterjesztéseket 1567 július 27-én közel kéthavi tárgyalás után elfogadják.

A harmadik országgyűlést 1569 augusztus 1-re hirdetik. Az országgyűlés összehívásáért a rendek köszönetet mondanak a királynak²⁰⁾ és az országlakók iránt tanúsított jóindulatának további megtartására kérik.²¹⁾ A király még több bárósági tiszt adomá-

¹²⁾ Acsády I.: i. m. V. k. 427. l.

¹³⁾ Elemy: Rudolf király kora Magyarországon. 40. l.

¹⁴⁾ 1566: 1. c.

¹⁵⁾ 1566: 2. c.

¹⁶⁾ 1566: 28. c.

¹⁷⁾ Fraknói: i. m. 5. k. 27. l.

¹⁸⁾ 1567: 40. c.

¹⁹⁾ 1567: 46. c.

²⁰⁾ 1569: 2. c.

²¹⁾ 1569: 4. c.

nyozását is megigéri.²²⁾ Az országgyűlés végeztével a rendek a királvi előterjesztések tárgyalását 1569 október 26-án fejezik be Pozsonyban. Ezen az országgyűlésen a rendek szokatlan nagy számban gyűltek egybe. 8 püspök, 76 zászlósúr, főispán és más személyesen meghívott főrendű, Horvát- és Tótország követei ülnek a felsőtáblánál. 7 káptalan, 30 megye, 14 királyi város — ezek közt Klissa, Körös és Varasd — és a hét bányaváros követeivel, az alsótáblánál még 12 prépost és az ítélőmesterek foglaltak helyet.²³⁾

1572-ben Miksa két országgyűlést (negyedik és ötödik) hirdet. Az egyiket Gyertyaszentelő-Boldogasszony (február 2.), a másikat pedig a Boldogságos Szűz Mária születése (szeptember 8.) napjára. Ezekben a rendek a királynak hűséget fogadnak és menteségeiknek további megtartására kérik.²⁴⁾ — A király a harmadtelkesek, negyedesek, hatodosok, valamint a zsellérek, szénégetők, molnárok, rutének és oláhok adózása, továbbá az adókövetők választása és egyéb, adózással kapcsolatos dolgok előterjesztése dolgában hozott 1569. évi végzéseket újra megerősíti, de egyebekben a tárgyalást más, alkalmasabb időre, Rudolf koronázásának idejére halasztja.²⁵⁾ A rendek 1572-ben a tulajdonképeni államjogi sérelmekkel nem foglalkoztak, inkább másodrendű panaszokkal álltak elő, melyek nem a bécsi uralom, hanem a helyi hatóságok ellen irányultak. Arra kérték a királyt, szabadítsa fel őket az itt levő idegen kapitányok és tisztviselők igája alól. A király őszintén kimondta, hogy nem teheti. A magyar pénzből fenntartott magyar katonák magyar kapitányok alatt állanak. De az ország nem nélkülözheti a külföld segítségét. A szomszédok adják a pénzt, de viszont megkívánják, hogy az e pénzen tartott hadakat az ő fiaik vezessék. Arra kérte tehát a magyarokat, ne idegenítsék el maguktól a külföldet; a király viszont kész volt szigorúan utasítani az idegeneket, hogy hatáskörüket át ne lépjék. Ebben a rendek beletnyugodtak. De nem sokáig, mert a helyzet, melyet az 1569-i törvény jogérvényessé tett, mindinkább érezte kártékony határait. Semmi sem maradt meg az állami önállóságából, mert az említett törvénnyel a rendek maguk rekesztették ki magukat a legfontosabb magyar ügyek intézéséből. Hiányzott a kellő közjogi és politikai ismeret s így nem tudták szabatosan megjelölni akár a baj igazi kútfejét, akár az orvoslás módjait. A baj azonban megvolt s mindenki tapasztalta nehéz következményeit. Már az 1572-i második országgyűlésen felszólaltak az új viszonyok ellen, de maguk sem tudták, mit akarnak.²⁶⁾

Az 1572 szeptember 8-i koronázó országgyűlésen Miksa bejelenti a rendeknek, hogy fia, Rudolf megkoronázása után Csehországba akar menni, hogy számára a cseh koronát is megszerezze, mert a török ellen nagy segítségekre van szükség. E sza-

²²⁾ 1569: 37. c.

²³⁾ Fraknói: i. m. 5. k. 54-55. l.

²⁴⁾ 1572: 2. c.

²⁵⁾ 1572: 6. c.

²⁶⁾ Acsády I. i. m. V. k. 407. i.

vakra a rendek soraiból a következő felkiáltás hangzik el: »Non solum in Regem Bohemiae, sed et in Regem Poloniae.« Azaz hogy szerezzék meg a lengyel trónt is Rudolfnak. Mire Miksa megjegyzi: »Hoc est in manu Dei.«²⁷⁾ A két országgyűlés befejezéseül a rendek a törvényeket becikkelyezik, mégpedig az elsőt Bécsben 1572 április 27.-én, a másodikat Pozsonyban ugyan ezen év október 15.-én.

A hatodik országgyűlés 1574-ben Gyertyaszentelő Boldogasszony napjának nyolcadán kezdődik. Az ezen alkotott törvény-cikkelyeket az ország karai és rendei ugyancsak ebben az esztendőben április 4-én iktatják törvénybe Bécsben.

Végül a hetedik s egyúttal az utolsó országgyűlését 1575-ben Szent Lucza szűz és vértanú (dec 13.) napjára hirdetik. A hozott törvényeket Bécsben szentesítik 1576 február 22.-én.

Horvát- és tótországi gyűlések 1565-től kezdve egészen 1572-ig minden évben vannak, sőt némelyikben kettő-három is. Miksa alatt összesen tizenhétről tudunk.²⁸⁾

²⁷⁾ Fraknoi: i. m. 5. k. 124. l.

²⁸⁾ Fraknoi: i. m. 5. k. 127-144. l.

VI.

Belügyi kormányzat, közigazgatás.

*Magyar tanács. Magyar és központi kancellária. Helytartótanács. Királyi helytartó. Nádori helytartó. Országos főkapitány. Udvari és magyar kamara. Országbíró. Tárnokmester. Bán. A várme-
gyék és városok közigazgatása.*

Két nevezetes és fontos kormányzati szerv áll a király mellett és pedig a magyar tanács (consilium Hungaricum) és a magyar kancellária, mely utóbbinak feladata a legfontosabb ügyekben tanácsot adni a királynak és okleveleit, rendeleteit expedálni. A király azonban nem a magyar, hanem inkább a központi kancelláriával vitatja meg az ügyeket. A magyar kancellária székhelye Bécs. 1569-ben a magyar tanácsosok: az egri, zág-rábi, erdélyi, nyitrai, veszprémi és knini püspökök; továbbá Zrinyi György, Batthyányi Boldizsár, Pethő János és Bánffy László.¹⁾ 1572-ben királyi kancellár: Liszthy János veszprémi püspök.²⁾ 1569-ben a rendek sérelmesnek találják, hogy ügyeiket és kéréseiket a magyar tanácsból a hadi tanácshoz, (consilium bellicum) onnan pedig többnyire a kamarákhoz küldik. Ezert, hogy ezt megakadályozzák, a királyt arra kérik, hogy a magyarok ügyeiben magyarok tanácsával éljen. A király jóindulatúlag ki is jelenti, hogy azokat az ügyeket, amelyek az igazságszolgáltatást, valamint az ország jogait és szabadságait illetik, a magyar tanácsban a pénzügyeket a kamarában: a katonai dolgokat pedig a haditanácsban fogja tárgyalatni.³⁾ Ez utóbbi elnöke: Teuffel György⁴⁾ A király magyar tanácsosai közül legalább kettő, egy egyházi és egy világi az udvart folytonosan tartozik kísérni, hogy így a magyar ügyekben a király ezek segítségét használja. Hogy a rendek a tanácsosok munkáját jobban megkönnyítsék, úgy az udvari kamaránál, mint a hadi tanácsnál két magyar tanácsos tartásáról gondoskadnak, akik fizetésüket a királytól veszik fel⁵⁾.

A helytartó-tanács élén — nádor hiányában — a királyi helytartó (locumtenens) áll. Ilyenek Miksa alatt Ernő ausztriai főherceg Miksa ifjabb fia és Verancsics Antal. A nádort bírósági ügyekben a nádori helytartó helyettesíti. 1568-ban Bornemissza

1) Fraknói Vilmos: i. m. 5. k. 50. l.

2) Fraknói: i. m. 5. k. 76. l.

3) 1569: 38. c

4) Fraknói: i. m. 5. k. 95. l.

5) 1569: 38. c.

Pál erdélyi püspök és Nyitra egyházi kormányzója a nádori helytartó⁶⁾). 1572-ben a király elrendeli Czobor Imrénnek a nádori helytartóság tisztére való előléptetését és megválasztását, aki a karok és rendek előtt a szokott esküt nyilvánosan leteszi. A rendek ezért köszönetet mondanak a királynak⁷⁾). — Hadi ügyekben az országos főkapitány elnököl. Ennek hiányában 1569-ben a rendek arra kéri a királyt, hogy legalább a felsőmagyarországi részekre minden halogatás nélkül nevezzen ki egy országos főkapitányt, aki tisztét pontosan lássa el és a katonák erőszakoskodásait tiltsa meg⁸⁾).

Az udvari és magyar kamara közül az utóbbi a megszűnt kincstartóság helyére lép. A magyar kamara végzi a királyi jövedelmek kezelését; elnöke: Stein Reichard⁹⁾).

Az országbíró (iudex curiae regiae) esküt tesz a király előtt az igazság lelkiismeretes kiszolgáltatására és a hűség megtartására. A szlavoniai, valamint a nyolcados törvényszékek¹⁰⁾ felebbezéseinél jelen van. 1569—72-ben országbíró: Báthory Miklós¹¹⁾). — Az országbíró helyettese s így a nagybírák egyike a tárnokmester (magister tavernicorum), aki szintén esküt tesz a királynak. Bírói parancsokat küld a tárnoki városokhoz¹²⁾.)

Jelentős szerepet tölt be a szlavoniai közigazgatásban a bán, akit a király nevez ki. Az eskütétel után fényes ünnepek közepeztette megy végbe a beiktatása (introductio). Honvédelmi szempontból is ő a feje egész Szlavoniának. A törvényszékeket a főpapok és bárók jelenléte nélkül is megtarthatja az albán, az ország ítélmestere, a szolgabírák és esküdt nemesek jelenlétében. A bánok hirdetik a tartománygyűléseket¹³⁾). A király e méltóságra rendszerint egy személyt nevez ki, de olykor megtörténik, hogy kettőt is. 1565-ben horvátországi bán: Erdődy Péter, aki a következő évben meghal. Utódjai: Draskovich György zágrábi püspök és gróf Frangepán Ferenc¹⁴⁾). — A bán helyettese az albán (vicebanus), akit a bán nevez ki e tisztségre. Gyakran szerepel bírói ügyek elintézésénél. Miksa idejében e hivatal betöltésére egyideig úgy látszik szükség van, mert albánnak Forchich Jánost említik¹⁵⁾).

A megyeház a középpont, mely körül a nemesi osztály egész élete forog. Idők folyamán a megyék s velük a nemesség hatalma növekszik. A török kiűzése után pedig, mint kifejlett intézmény áll a hatalmát ismét erősen kiterjeszteni törekvő központi hatalommal szemben. A megye hatalmának képviselője a főispán

6) Lányi-Knauz: i. m. 121. l.

7) 1572: 9. c.

8) 1569: 34. c.

9) Fraknói: i. m. 5. k. 95. l.

10) Lásd: „Bíráskodás“ című fejezetben.

11) Fraknói: i. m. 5. k. 76. l.

12) Ezek: Pest, Kassa, Pozsony, Bártfa, Buda, Nagyszombat, Sopron, Eperjes. Hk. III. r. I. cím.

13) Fraknói: i. m. 5. k. 131. l.

14) Fraknói: i. m. 5. k. 129. l.

15) Fraknói: i. m. 5. k. 128. l.

(comes supremus), aki annak élén áll s akit a király nevez ki a kancellária útján. Ő hívja össze a megyei közgyűléseket, (congregatio comitatus) azokon elnököl. Ellenőrzi a megyei kormányzatot, ügyel az adók pontos beszolgáltatására, valamint az igazságszolgáltatás sima lefolyására. Gyakran megtörténik, hogy a főispáni tisztség nincs betöltve; ilyenkor az alispán (vice-comes) a helyettese. Így Gömör és Ugocsa vármegyéknek 1574—75-ben nincs főispánjuk. Itt tehát az ország rendei az alispánokra bízák a végrehajtásokat és törvénykezési dolgokat, továbbá teljhatalmú gyakorlat adnak a kezébe mindaddig, míg a király egy alkalmas személyt ki nem nevez¹⁶⁾. Bereg megyének szintén nincs főispánja; azonban itt nem az alispánt jelölik utódjául, hanem ezt a tisztséget mindenkor Munkács várából látják el, mely Mágochi Gáspár birtoka. A király akaratából tehát Mágochit találják erre az állásra legalkalmasabbnak¹⁷⁾. — A munkácsi uradalmat 1571-ben Miksa király Mágochi Gáspárnak 42.000 forintért adta zálogba s 1591-ben már 155.350 forintnyi érte a zálogösszeg¹⁸⁾.

Zalamegye főispánja: Bánffy István¹⁹⁾. — Lassan a főispáni hatalom pusztá címme süllyed s az alispán hatalma kezd fokozatosan tért hódítani. Az alispánt az egész megye választja s az esküt is a megye előtt teszi. Eljár peres ügyekben, résztvesz kiigazító bizottságokban, közutak karbantartásáról gondoskodik stb. A megyei bíróság folytonos tagjai s így az alispán ítélőtársai a szolgabírák (iudices nobilium) és az esküdt nemesek (iurati nobiles). Az előbbieket a megyében lakó jobb módú nemesek közül választják. Hatalmuk Miksa kora után mindinkább növekedőben van. Az alispánoknak és szolgabíráknak a fizetésükkel meg kell elégedniök és azt nem ők maguk veszik föl, hanem az adókivetőtől kapják. Zala és Vas megyékben az alszolgabírák és azok mindenikének két forint a fizetése. E szokás később is fennmarad²⁰⁾.

A megyei közigazgatás kiterjed a megye minden városára és falujára, kivéve a kiváltságolt és autonómiával felruházott városokat²¹⁾, melyekben már a városi tanács (senatus) gyakorolja az önkormányzatot. A városi tanács egy város bíróból és tizenkét esküdt polgárból áll²²⁾.

¹⁶⁾ 1574: 33. c. és 1575: 7. c.

¹⁷⁾ 1574: 33. c.

¹⁸⁾ Hóman-Szekfű: i. m. IV. k. 207. l.

¹⁹⁾ Fraknoi: i. m. 5. k. 129. l.

²⁰⁾ 1569: 13. c.

²¹⁾ Lásd: „Föld és népe“ c. fejezetben.

²²⁾ Timon: i. m. 754. l.

Hadügy, külügy.

Báthory ágyúi. Miksa békére való törekvései. A kapitányok és katonák erőszakoskodásai, féktelenségei és visszaélései. Állandó lovaskatonák. Általános és részleges felkelés. Élelmezés. Ágyúk s hadi-eszközök szállítása. Hajduk és lovasok kicsapongásai. A végvárak megerősítése és karbantartása. Magyar-török viszony. Háborúk. Egyezkedések.

A régi harcmódor és fegyverkezés a XVIII. századig maradt fenn A XVI. században Báthory István tett sokat a tüzérség érdekében és szorgalmát siker is koronázta. Békés Gáspár fölötti győzelmét 1575-ben Szent-Pálnál főleg ágyúinak köszönhetette. Ő alkalmazta először nagyobb számban a tüzes golyókat.¹⁾

Mint az 1567. évi királyi decretumból kitűnik Miksa mindenképen békét óhajt, ennek eléréséért tárgyal tehát annyit a törökkel. A királynak ezt az igyekezetét a rendek is köszönettel veszik tudomásul. — Midőn Szolimán az országra akart törni, — hogy azt végképleigázza, — a király idevezényli az összes külföldi urak és tartományok seregeit, egész Németország és a római szent birodalom haderejét, ő maga pedig személyesen táborbaszáll. Ugyanekkor testvéreit, Ferdinánd és Károly ausztriai főhercegeket is hadbavonja. Néhány igen nevezetes véghely, mint pl. Sziget és Gyula ugyan elesnek, de a török további előnyomulását megakadályozzák. A király a táborból való visszatérése után Csehországba és a kapcsolt tartományokba utazik fontos tanácskozások végett, majd később az új török fejedelemmel tárgyalásba bocsátkozik a fegyverszünet dolgában, mert azt időszerűnek tartja²⁾. 1569-ben János Zsigmond az erdélyi János király fia a békét megzavarja s ehhez az ország néhány hívét is megnyeri. A rendek azonban kéri a királyt, ne ítélje el emiatt az egész országot, mert e néhánynak bűnéért nem lehet mindenkit egy megítélés alá vonni. Kijelentik, hogy mindenkor meg lehet győződve az országglakók hűségéről, akik végsőkig mindent, utoljára a halált is elszenvedik³⁾.

1) Bárczay Oszkár: A hadügy fejlődésének tört. II. k. 425-429 és 631, 1.

2) 1567: 1. c.

3) 1569: 3. c.

Az ország rendei elismerik a király óriási költségeit, melyeket leginkább a végvárak őrségének ellátására ad, de egyben a legnagyobb igyekezettel sem tudnak ezen segíteni eme nyomorúságos időkben, mert a szegény nép, — amely leginkább adózik segélylyel, — ki van téve a törökök, tatárok és az erdélyiek által való meghurcoltatásnak. Végtelen nagy csapásokon, szenvedéseken, pusztításokon, öldökléseken mennek keresztül. Tetejébe még a király magyar és német kapitányai és katonái nemhogy védelmeznék a népet, hanem még a mindennapi élelemtől is megfosztják⁴⁾. Egyes kapitányok a tulságos kapzsiságtól csábítva csavargó és kéteshirű egyéneket, rác gyalogosokat és más ilyen gonosztevőket tartanak, akik a szegény népet a legkegyetlenebb kínzásokkal gyötrik, továbbá a törökökkel és az azoknál tartózkodó rácokkal titkos és kárhozatos üzérkedést folytatnak. Ide vonatkozólag elrendelik, hogy senki a kapitányok közül ilyen embereket — legyenek azok akár rácok, akár pedig más, a törökkel való pajtáskodás miatt gyanus elemek — a hűtlenség büntetése alatt, se magyar, se horvát, se szlavonországban tartani és védelmezni ne merészeljen. Akik ez ellen cselekednek, azokat a király tisztuktól megfosztva, súlyosan megfenyíti. Az olyan gyalogosokat pedig, akik ilyen egyéneket elfoghatnak (miután rablásaikról, stb.-ről elégséges bizonyítékot szereznek), bár azt nem teszik, karóba húzzák és halállal büntetik.

Bizonyos véghelyeknek a kapitányai szokásba veszik, hogy valamilyen ürügy alatt a jobbágyokat fogságba és tömlöche vetéssel, továbbá halállal való fenyegetéssel ijesztgetik, csupán abból az okból, hogy tőlük valamit kicsikarhassanak és ki sem bocsájtják addig, amíg nekik bort, állatokat, avagy pénzt meg egyéb ajándékokat nem adnak. Erre az esetre a rendek kéri a királyt, hogy ezeket a visszaéléseket tiltsa meg és a szegényeknek ezen nyomorgatóit keményen büntesse meg. Viszont az olyan jobbágyokat, akik a törököknek is, meg a keresztényeknek is alá vannak vetve és a törökök kirohanásainak eltitkolásától vagy a király katonáinak elárulásától nem riadnak vissza, az ilyeneket a földesurak a törvény útján a kapitányok megkeresésére érdemük szerint megbüntethetik. Ha a földesurak ezt csak részben teljesítik, abban az esetben a kapitányok büntethetnek.⁵⁾ Ha ezek ezt hanyagul végzik, tisztük és hivataluk elvesztése után büntetést kapnak és helyükbe más kerül.⁶⁾

A rendek jelentést tesznek még a királynak arról, hogy a véghelyeknek és az ő hadainak bizonyos kapitányai az ország szabadságainak ellenére, főként a felső részekben, hallatlan és szokatlan alárendeltséget hoznak be, amennyiben olyan hadbírákat alkalmaznak, akik nemcsak a táborban és a hadseregben előforduló esetekben híraskodnak, hanem a nemesek fekvőjóságai és birtokjogai fölött is önhatalmúlag ítéletet mondanak és

⁴⁾ 1567 : 2. c.

⁵⁾ 1567 : 30. c.

⁶⁾ 1567 : 28. c.

a fekvőjóságokat vagy birtokokat az ilyen ítélettel — az ország régi törvényei és szokása szerint való eljárás mellőzésével —, másoknak osztogatják. Az ország rendei természetesen beavatkozásra hívják a királyt, hogy az ilyen hadbíróktól hozott ítéleteket semmisítse meg oly módon, hogy azoknak semmi ereje ne legyen. A peres felek forduljanak a maguk rendes illetékes bíráihoz.) A kapitányoknak továbbá parancsolja meg, hogy haszontalan munkához ne fogjanak, a tizenkét napi⁸⁾ időt túl ne lépjék, a jobbágyokat a saját hasznukra való dolgozásra ne kényszerítsék.⁹⁾ A kapitányok és katonák okozta károkat kivizsgálják és azok zsoldjukból elégtételt szolgáltatassanak. Ujabb esetek előfordulásánál, ha a kapitányok nem hajlandók elégtételt adni, úgy a király tegyen eleget annak azok első fizetéséből.¹⁰⁾

Majdnem minden országgyűlést megelőzőleg a panaszok sokasága merül fel és ezek között legtöbb olyan, mely a katonák féltelenségeire vonatkozik. Így gyakran előfordul, hogy a katonák a földbirtokost, miután mindenéből kifosztják, leölik. A várak parancsnokai is hasonló önkénnyel járnak el. Ezek után nem csoda, ha a köznemesség kijelenti, hogy a királyi kapitányok és katonák hasonlíthatatlanul rosszabbul bánnak velük mint a törökök.¹¹⁾

Állandó lovaskatonák tartásáról az 1566. évi decretum tartalmaz utasításokat. Ezek szerint, — mint már az 1555. évi országgyűlés végzése is megszabják —, a földesurak és nemesek egyaránt minden száz jobbágy után három lovaskatonát tartanak. Ez a végzés az egész országra érvényes.¹²⁾ Később azonban mégis ezeket a lovaskatonákat olyan helyeken kell tartani, ahol leginkább szükséges, ezt pedig alapos megfontolás után a király határozza meg.¹³⁾ Azokra a hadakra nézve, amelyeket állandóan a köznével tartanak fenn, megállapítják, hogy azokat az 1567. évre az előbbi országgyűléseken elhatározott mód és rend szerint tartják, de nem a biztosabb — hanem — a véghelyekre helyezik, melyek a törökökhöz közelebb esnek. A durántuli főkapitányoknak (supremi capitanei) az alispánok kölcsönös egyetértésével meg kell vizsgálniok, hogy az ilyen hadak mely véghelyekre szükségesebbek. Keszthely, Szentgyörgy, Rajk és Kéthelyre, avagy más helyekre, amelyekben fontosabbak lennének. A dunán innen a Nyitra felől eső részen a király akaratára szerint Ujvár, Surán, Léva, Komjáthi, Korpona, Déván, Kékkő és más a veszedelemhez közelebb eső várakban kell tartani. E tekintetben személyes kivételnek helye nincs, hanem mind az urak, mind a nemeseknek ehhez kell magukat tartaniok. A Csalló-köz szigetén lakók az ilyen hadak állandó tartására nincsenek köte-

7) 1567: 41. c.

8) Lásd: Ugyanabban a fejezetben.

9) 1567: 19. c.

10) 1569: 44. c.

11) Fraknoi: i. m. V. k. 81. l.

12) 1566: 15. c.

13) 1566: 16. c.

lezve, mert a téli időben jégzajlással küzdenek.¹⁴⁾ Azokra nézve, akik állandó hadat nem tartanak, a korábbi végzésekhez képest kétszeres büntetést állapítanak meg.¹⁵⁾ Mivel az állandó lovas-katonár-tartását az urak és nemesek közül sokan könnyen veszik, a királynak gondoskodnia kell arról, hogy ezekkel szemben a korábbi országgyűléseken megszabott büntetési módon járjanak el, mely szerint az ilyeneknek lovas-katonáit a kapitány engedelmével nélkül visszahívni senkinek szabadságában nem áll. Azok, akik ez ellen vétének, az állandó hadakat nem tartók büntetését kapják.¹⁶⁾ A nemeseknek, valamint a főpapok és báróknak is kell állandó lovasokat tartaniok; ez alól azonban különösen az utóbbiak, — leginkább a Dunántúlon — sokszor kivonják magukat.¹⁷⁾ Szepes-, Sopron-, Vas- és Zala megyék kéri, hogy a lovas-katonák helyett gyalogosokat tarthassanak, mégpedig két lovas helyett három gyalogkatonát, akik a martalócok kirohanásainak és rablásainak megakadályozására, továbbá az erdők rejtekhelyeinek kikémlelésére a lovasoknál alkalmasabbak.¹⁸⁾ 1575-ben az országlakók egyező akarattal végkép elhatározták, hogy az összes és bármely rendhez tartozó urak és nemesek állandó lovas-katonák tartására kötelesek. Azokra nézve, akik ennek a fentemlített évben nem tesznek eleget, azt a büntetést állapítják meg, amelyeket már előbb is az 1567., 1569. és az 1574. években határoztak. A lovasoknak a beosztására nézve az 1567. évi végzésekben foglaltakat tartják meg. A felügyelet az alispánnal együtt a főkapitányé.¹⁹⁾

1566-ban az országlakók az általános és részleges hadjárat idejét, a fölkelést és a hadak küldését illetőleg semmi újat nem határoznak, csupán a régi rendeleteket újítják meg. Ezek szerint általános hadjárat esetén a főpapok, bárók, mágnások, nemesek, még az egytelkes s címeres nemesek is az egytelkesek fekvő javaik, a címeres nemesek nemességük elvesztésének terhe alatt kötelesek hadi készülékekkel, fegyverekkel, lovakkal a király táborába menni s a hadjárat végéig a király mellett maradni.

Az általános hadjárattól annyiban különbözik a részleges felkelés, hogy ekkor csupán csak a veszélyeztetett hely körüli nemesség van érdekelve. A rendek kéri a királyt, gondoskodjon arról, hogy őket eme végzések ellenére súlyosabbakkal ne terheljék, vagyis az egytelkes nemeseket fejenként csak sürgős esetekben vigyék és a megyei kapitányokat se kényszerítsék arra, hogy bármely bizonytalan lármára avagy valamelyik török-vár részleges megrohanására felkeljenek, továbbá az öregek és erőtlenek maguk helyett más, arra elég erős személyeket küldhessenek s végül, hogy a betegeskedőket akaratuk ellenére

¹⁴⁾ 1567. 20. c.

¹⁵⁾ 1567: 21. c.

¹⁶⁾ 1569: 22. c.

¹⁷⁾ 1574: 10. c. 1. §.

¹⁸⁾ u. az 2. §.

¹⁹⁾ 1575: 10. c.

a hadjáratban ott ne tartsák.²⁰⁾ — 1567-ben az általános és részleges fölkelésre és az ágyúk szállítására, valamint a katonák részéről a legeltetés módjának és rendjének a megtartására nézve a karok és rendek az előző évi végzéseket hagyják helyben. Kéri az uralkodót, hogy őket ama végzésekhez képest szabadságaikban tartsa meg és ne kényszerítse arra, hogy a kapitányok személye mellett többet tegyenek, mint amennyit elhatároztak. Sürgős esetben, avagy valamelyik vár váratlan megrohanásakor az 1553. évi soproni végzésekre hivatkoznak, annak az egynek a kivételével, hogy az egytelkes nemesek az 1556. évi végzések szerint is öt nemesi egész udvar után egy lovaskatonát legyenek kötelesek küldeni, de személyesen fölkelni ne tartozzanak.²¹⁾ Ugy az általános, mint a részleges hadjáratkor, ha a szükség úgy kívánja, az ország összes karai- és rendjeinek a fölkelést engedelmességgel és minden hiány nélkül teljesíteniök kell.²²⁾ A rendek 1574-ben a fölkelésre nézve a soproni és pozsonyi végzéseknek a helybenhagyását kéri²³⁾ Egy évvel később az eddigiekre, valamint az egytelkes nemesek fölkelésére vonatkozólag is —, akikre nézve a királynak az a kívánsága, hogy az alispánok lajstromba vegyék őket, hogy szükség esetén kiállíthatók legyenek — a rendek az 1553. évi soproni cikkelyeknek a megtartását határozzák el.²⁴⁾ A katonáknak állomáshelyeiken kell tartózkodniok. Kapitányuk levele nélkül helyeiket nem hagyhatják el.²⁵⁾ Hadiszemlekor a véghelyeken tartózkodó és különben is a király zsoldjában lévő katonákat az állandóak helyett előállítani nem lehet. Azokat, akiket ezért rajtakapnak, a kapitányok szigoruan megbüntetik.²⁶⁾ A jobbágyok útján a véghelyekhez teljesíteni szokott ingyenmunkára²⁷⁾ (gratuitus labor) nézve, nemkülönbén ugyanazon véghelyeken az állandó lovasság tartását illetőleg a karok és rendek 1572-ben a következő országgyűlésig az 1569. évi végzéseket tartják meg.²⁸⁾

Valamely hadjárat idejére vonatkozólag, valamint az ágyúk és hadi- meg élelmiszerek szállításának módjáról az 1563. évi országgyűlés idevonatkozó cikkelyei gondoskodnak. E rendeletek 1566-bar érvényben maradnak,²⁹⁾ 1569-ben azonban változtatnak ezen annyiban, hogy az ágyúk és egyéb hadiszereknek, továbbá élelmeknek szállítását az ország szabad városai veszik magukra. De szükség esetén a többi hű országglakók is, a maguk jobbágyait illő bérfizetés mellett —, amelyről a király azok számára, kik-

²⁰⁾ 1566 : 18. c.

²¹⁾ 1567 : 23. c.

²²⁾ 1569 : 24. c.

²³⁾ 1574 : 11. c.

²⁴⁾ 1575 : 11. c.

²⁵⁾ 1575 : 14. c.

²⁶⁾ 1569 : 23. c.

²⁷⁾ Lásd : „Adó és Pénzügy“ c. fejezetben.

²⁸⁾ 1572 : 8. c.

²⁹⁾ 1566 : 19. c.

nek a munkáját felhasználja, gondoskodik, — erre a célra ki-
rendelik.³⁰⁾ Miksa az 1576.-i országgyűlésen, — melyen szemé-
lyesen nem jelent meg — az élelmezés dolgában saját szerű terv-
vel állt elő. Azt ajánlotta, hogy a Magyarországon levő idegen
haderő élelmezését maga az ország, illetve azok a vármegyék
vegyék át, melyek területén a katonák állomásoznak. Ezzel
— mondotta — megszűnnék az a visszaélés, hogy a katonák a
jobbágyságon élőködnek s erőszakoskodnak. Viszont a király
azon vármegyéknek, melyek az új kötelezettséget elvállalják,
el akarta a saját adójukat engedni. Noha egyes dunántúli vár-
megyék — legalább ezt állítja a király³¹⁾ — készeknek nyilat-
koztak a reformot elfogadni, az országgyűlés nyomban belátta,
hogy itt miről van szó. Ha a megyék állandóan átveszik a hadak
ellátását, a király nem szorult volna adóra. Így nem is lett volna
kénytelen nemzetgyűlést tartani s a rendek egyszerűen elvesz-
tették volna az adómegajánlás jogát. Az országgyűlés elejtette
a király tervét.³²⁾ Miksa megneheztelt és a rendek bocsánatot
kértek.³³⁾

1574-ben sürgős intézkedés történik azokról, akik magukat
a törököknek alávetik. Szó van itt nemcsak jobbágyokról, de oly-
kor nemesekről is. Ezen intézkedés által elejét akarják venni a
török terjeszkedésének. A rendek tehát elhatározzák, hogy azok
az adózó jobbágyok és egytelkes nemesek, akik magukat már
alárendelték a törököknek, az 1569. évi országgyűlés végzé-
sei értelmében, a mostani állapotukban maradhatnak. Továbbra
azonban az ispánok és alispánoknak vigyázniuk kell arra, ne-
hogy valamelyik falu a törököknek behódoljon. Ha ez megtörténne,
az illető falu jobbágyait keményen meg kell fenyíteniök. Azoknak
a nemeseknek pedig, akik az ellenségtől való félelem miatt a
fekvőjóságaikból elmenekülnek és lakás végett a végvárakhoz
húzódnak, szabad bemenetelt engedjenek és őket tartsák tiszte-
letben. Továbbá, ha közülök valaki önként zsoldba akarna sze-
gődni, azt fogadják be.³⁴⁾ A jobbágyok és másoknak a fentemlí-
tett meghódolásait —, amellyel az ország romlását okozzák —,
az 1575. évi decretum is eltildandónak ítéli.³⁵⁾

A kóborló és szabad hajdúk (liberi hajdones) megbünteté-
sére nézve a rendek 1574-ben az 1557. évi végzésekhez tartják
magukat. Hozzáadják azonban azt, hogy ezen végzés, amely
előbb a gyalogosokra nézve volt szentesítve, ezután az akármelyik
főpap és báró, nemes, avagy kapitány nevében kóborló és a sze-
gény népet nyomorgató lovasokra is értendő.³⁶⁾ A hajdúk és lo-
vasok dúlásait a rendek igyekeznek meggátolni, mivel ezek igen

³⁰⁾ 1569: 26. c.

³¹⁾ Acsády: i. m. V. k. 408. l.

³²⁾ u. az.

³³⁾ Erdélyi László: i. m. 115. l.

³⁴⁾ 1574: 15. c.

³⁵⁾ 1575: 12. c.

³⁶⁾ 1574: 14. c.

sok bajnak az okozói. Lakjanak és tartózkodjanak ezek akár a király váraiban, akár máshol, mondja az 1575. évi idevonatkozó decretum.³⁷⁾ — A felső vármegyék hadjáratba menő nemesei a feleségeiket és gyermekeiket valamilyen biztos helyen hagyhatják. Ahol a nemesek nem mennek hadba, ott adóznak és így családjukról önmaguk gondoskodnak.³⁸⁾

A véghelyeken elhelyezett katonák a lovaikat az arra alkalmas helyeken legeltethetik. A legelőre csak a saját lovaikat vihetik. Május utolsó napján túl vissza kell térniök állomáshelyeikre. Akik ezeket a rendelkezéseket nem tartják be, azok ellen az illető vármegyék ispánjai vagy kapitányai kényszert alkalmaznak. Azokat a kapitányokat, akik ezt hanyagságból elmulasztják, a király az őket megillető zsoldjukból való levonása mellett ezer forinttal és a károk megtérítésével bünteti.³⁹⁾ — A katonák a szegény népet ingyentartásra nem kötelezhetik.⁴⁰⁾

1574-ben a rendek kérik Miksát, gondoskodjon arról, hogy az országban szétszórtnan lévő és főként a Kanizsa körül és Zala vármegyében fekvő kisebb várakat valamely katonai őrséggel erősítse meg.⁴¹⁾ — A várak karbantartását illetőleg minden országgyűlés pontosan megszabja, hogy mely vármegye hová szolgáltatassa az ingyenmunkát. Az ország főkapitányainak kell megvizsgálniok, hogy mely várakat kell megerősíteni, avagy lerombolni.⁴²⁾ 1566-ban még hat napi — később, 1567-től pedig már tizenkét napi ingyenmunka ismeretes.

A várakhoz való beosztást az alábbi jegyzék mutatja be, még pedig két évről, 1567 és 1569-ről:

1567

Kanizsához dolgoznak Zala, Somogy megye.
Pápához dolgoznak Vas, Sopron m.
Légrádhöz dolgoznak Zala m., Patha és Csatár községek.
Palotához dolgozik Fejér megye.
Veszprémhez dolgozik Veszprém m.
Győrhez dolgoznak Győr, Moson m.

Komáromhoz dolgozik Komárom m.
Kassához dolgozik Sáros megye.

Szendrőhöz dolgoznak Abaújvár, Torna és Szepes megye.
Gödőhöz és Baloghhoz dolgozik Gömör megye.

1569

Kanizsához dolgoznak Zala, Somogy és Vas megye.
Pápához dolgoznak Vas, Sopron m.

Palotához dolgozik Fejér megye.
Veszprémhez dolgozik Veszprém m.
Győrhez dolgoznak Pozsony, Moson Győr megye.
Komáromhoz dolgozik Komárom m.
Kassához dolgoznak Sáros m. Kassa, Eperjes, Lőcse, Szeben, Bártfa városok.
Szendrőhöz dolgoznak Abaújvár, Torna, Szepes megye.
Gödőhöz és Baloghhoz dolgozik Gömör megye.

³⁷⁾ 1575: 13. c. 1. §.

³⁸⁾ 1569: 59. c.

³⁹⁾ 1566: 20. c.

⁴⁰⁾ u. az.

⁴¹⁾ 1574: 13. c.

⁴²⁾ 1566: 14. c.

Egerhez dolgoznak Heves, Borsod és Nógrád megye 2 kerülete.

Somoskő, Kékkő és Dévényhez dolgozik Nógrád megye.

Sárospatakhöz dolgozik Zemplén m. Ujvárhoz dolgozik Ung megye.

Újvár, Komjáti és Surányhoz dolgoznak Nyitra, Trencsén megye.

Újvárhoz külön dolgoznak az esztergomi érsek emberei, káptalanja, szent benedek apátság és a túróczyi prépostság.

Az érseki várhoz dolgoznak az óbudai, sági és felhévizi prépostságok.

Lévához dolgoznak Bars, Hont m.

Lévához és Korponához dolgoznak Túrócz, Zólyom, Árva, Liptó m.

Tokajhoz dolgozik Szabolcs m. két szolgabírói járása.

Ecsedhez dolgozik Szabolcs m. másik két szolgabírói járása.

Munkácshoz dolgoznak Ugocsa, Bereg megye.

Ecsedhez külön dolgozik Szatmár m. egy szolgabírói járása.

Szatmárhoz dolgozik Szatmár megye többi szolgabírói járása.

Szatmárhoz külön dolgozik Középszolnok megye.⁴³⁾ ⁴⁴⁾

Egerhez dolgoznak Heves, Borsod, Pest, Külső-Szolnok, Solt m. és az egri káptalan 2 városa: Polgárdi és Szt. Margita.

Somoskő, Kékkő és Dévényhez dolgozik Nógrád megye.

Újvár, Komjáti és Surányhoz dolgoznak Nyitra, Trencsén megye, Komjátéhoz külön dolgoznak a Forgách nemesek jobbágjai.

Lévához és Korponához dolgoznak Bars, a két Hont, Túrócz, Liptó, Árva és Zólyom megye.

Tokajhoz dolgoznak Szabolcs m. két kerülete, Debrecen, Zemplén m.

Ecsedhez dolgoznak Szatmár m. nyugdik, Szabolcs m. két járása.

Munkácshoz dolgoznak Ung, Bereg megye.

Szatmárhoz dolgoznak Közégszolnok, Ugocsa m. és Szatmár megye három szolgabírói járása.⁴⁵⁾

1569-ben néhány új vár szerepel, amelyekhez a beosztás a következő: Kisvárdához dolgoznak a kisvárdai nemesek jobbágjai.

Nyitrához dolgozik Trencsén, Nyitra m.

Szent-Benedekhez és Kis-Tapolcsányhoz dolgoznak az ide tartozó jobbágjak.

Bakabánya és Bozókhoz dolgoznak Bars, a két Hont, Túrócz, Liptó, Árva és Zólyom megyék.⁴⁶⁾

Mivel Eger vára az országnak elsőrendű védbástyája, a királynak gondoskodnia kell annak alapos megerősítéséről és elégséges katonai őrséggel való ellátásáról. Az alispánoknak a munkásokat a megfelelő helyre, a kijelölt időben el kell küldeniök.⁴⁷⁾ Sem a magyar, sem az idegen kapitányok a jobbágyság munkáját nem fordíthatják máshová, mint ahová azt eredetileg

⁴³⁾ A mai Szilágy m. északi nagyobb részének felel meg. (Lukinich: Erdély területi változásai.)

⁴⁴⁾ 1567: 17. c.

⁴⁵⁾ ⁴⁶⁾ 1569: 19. c.

⁴⁷⁾ 1567: 17. c

rendelik. Azokat, akik ellenkezőleg cselekednek, ezer forint büntetéssel sújtják, amelynek egyik felét a királyi fiscusnak adják, másik felét pedig annak az úrnak, vagy nemesnek, akinek jobbágyait a végzések ellenére máshová rendelik. Az ezer forintot a kapitányoknak vagy levonják a zsoldjukból, vagy pedig fekvőjavaikat az ezen összeg erejéig terjedő elégtételadásig lefoglalják.⁴⁸⁾

Mivel a Duna igen gyakran kiárad s ezáltal egész Csallóköz szigetét: nagy károkat okoz, szükséges a vízáradat által tönkretett gátakat kijavítani. Erre nézve is rendeletet bocsájtanak ki, mely szerint Pozsony és Komárom vármegyének a megnevezett szigeten lakó jobbágyainak az említett tizenkét napi munkából, hat napi munkát a jelzett töltések kiigazítására kell fordítaniok.⁴⁹⁾

A véghelyekhez teljesítendő ingyen munkákra nézve az ország karai és rendei 1574-ben egyező akarattal elhatározzák hogy a véghelyek megerősítésére a legközelebb jövő pünkösöd ünnepétől kezdve, minden egyes kapu után, tizenkét napra külön munkásokat küldenek. Itt azokról a véghelyekről van szó, amelyeket az 1567 és 1569. évi cikkelyek megjelöltek. Ezek azonban a kállói várkastélyról még nem rendelkeztek, mert az azóta épült fel. Így 1574-ben tehát megállapítják, hogy Kállóhoz Ung és Beregvármegyéknek kell munkásait küldeniök. Somoskő várához saját jobbágyai tartoznak dolgozni és azok, akiket Gedő várához (melyet a törökök rommá tettek) rendelték. Eger városát a fenti évben az egri káptalan jobbágyainak kell megerősíteniök.⁵⁰⁾

Akik az ingyenmunka helyett inkább pénzt akarnak fizetni, azt minden kapu után naponként tíz-tíz pénzzel megválthatják. Azoknak tehát, — akik munkateljesítés helyett inkább pénzt fizetnek —, ez szabadságukban áll. Az így befolyt pénzt a véghelyek megerősítésére kell felhasználni.⁵¹⁾ 1574-ben a rendek szigorúan elrendelik, hogy az ingyenmunka hátralékokat 1572-től vagy pénzben, vagy munkában sürgősen be kell hajtani.⁵²⁾ — A véghelyek megerősítésére teljesítendő munkálkodás ügyében, 1575-ben az országglakók az 1567. és 1574. évi végzések megtartását határozzák el. A munka időszaka az elmúlt Szent Lucza szűz napjától (dec. 13.) veszi kezdetét, két évig. Szigorúan betartják, hogy az ilyen munkákat a kapitányok, avagy a munkafelügyelők saját hasznukra nem fordíthatják.⁵³⁾

A magyar—török viszony lassanként mindinkább elmérgesedett. Az 1562. évi béke határozottan megtiltja a feleknek, hogy egymás területén várakat építsenek. Mégis kísérlet történik Halmi községben egy erősségnek építésére, melynek természete-

⁴⁸⁾ 1567: 18. c.

⁴⁹⁾ 1569: 21. c.

⁵⁰⁾ 1574: 5. c.

⁵¹⁾ 1574: 6. c.

⁵²⁾ 1574: 7. c.

⁵³⁾ 1575: 9. c.

sen általános fegyverkezés a következménye.⁵⁴⁾ — A még János Zsigmond által 1562-ben elfoglalt északkeleti területeket a Schwendi Lázár vezérlete alatt álló királyi csapatok 1565-ben majdnem ellenállás nélkül visszafoglalják. Február 11-én el-esik Tokaj, majd egymásután Szerencs, Szentmárton, Szatmár vára, Nagybánya, Erdőd, Szilágycseh, Kővár és Bátor. Ennek következtében János Zsigmond gyorsan békét ajánl, melyet meg is kötnek Szatmáron 1565 március 13-án. E szerint János Zsigmond és törvényes fiútódai megtartják Erdélyt, de Magyarországot Bihar megye, Nagyvárad és tartozékai kivételével átengedi a magyar királynak. Halála után azonban ezen részek is visszaszállnak a magyar koronára. Lemond a »választott király« címéről s magát csupán Erdély fejedelmének nevezi. Elismeri, hogv Erdély a magyar királyság egyik alkatrésze s ezért hűséggel viseltetik a magyar korona és a király iránt. — Tokaj, Szerencs és egyéb elfoglalt várak és országrészek a magyar király joghatósága alá tartozzanak. Köteles Munkács és Huszt várakat összes tartozékaikkal együtt átadni s a hadifoglyokat szabadon bocsájtani. Halála esetén Erdély Miksát, vagy utódait illeti; ha leányai születnének, a király méltányosan gondoskodik róluk.⁵⁵⁾ Báthori András követ Bécsben bemutatja Miksának a szatmári békepontokat, melyeken Miksa nem változtat s így azok érvényre lépnek.⁵⁶⁾

Időközben János Zsigmond követei útján értesíti a szultánt Erdély veszteségeiről, aminek következményeképen a szultán követeli Miksától az elfoglalt területek visszaadását, különben a Ferdinánddal kötött békét érvénytelennek tekinti s János Zsigmondot adandó alkalommal fegyveres erővel támogatja. Így János Zsigmond magát biztosabb helyzetben érezvén, a szatmári békepontokat mellőzi s ő is követeli az elhódított területek visszaadását. Miksa erről tudomást szerez, de hallani sem akar a pontok megváltoztatásáról, sőt ellenkezőleg, azok mielőbbi végrehajtását sürgeti. A porta még ugyanezen évben utasítja a hódoltsági vezéreket a Miksától bírt országrészek megtámadására. A temesvári basa Bethlen Gergely vezetésével meg is indul s május elején Pankota elfoglalása után Bihar megyén keresztül Szatmár felé tart, melyet június elején, a szomszédos hódoltsági vezérek seregeinek segítségével, valamint János Zsigmond erdélyi haderejének támogatásával ostromolni kezd. János Zsigmond serege Szatmár felé haladtában Borosjenőt, Desznit és Világost elfoglalja. Ezután megkezdődik az ostrom Szatmár ellen, melyet a nagy túlerővel szemben Schwendi Lázár sikeresen védelmez s így az ostrom elégtelennek bizonyul, minek következtében a haderők innen elvonulnak s Erdőd várát negyven napi ostrom után augusztus 2-án elfoglalják. Erdőd bukásának hírére Szilágycseh és Nagybánya megadja magát, de Kővár alól eredménytelenül

⁵⁴⁾ Lukinich: Erdély területi változásai. 113. l.

⁵⁵⁾ Lukinich: i. m. 116-117. l.

⁵⁶⁾ Lukinich: i. m. 118. l.

térnek vissza s újból Szatmárt fogják ostrom alá. Változó sikerrel hosszabb harcok után, Schwendi fegyverszünetet köt a temesvári basával. Erre a segítő csapatok innen elvonulnak, mire Schwendi Nagybányát, Borosjenőt és Szendrőt azonnal visszafoglalja. Így a tiszántuli részekben ismét Miksa joghatósága jut túlsúlyra.

A tárgyalások Miksa és a porta között ezután sem szakadnak meg. Miksa 1566 januárban követet küld Konstantinápolyba Hosszútóthi személyében, akit a porta letartóztat s arra hivatkoztva, hogy Miksa sem az évi adót meg nem küldi, sem a Tokaj visszaadására vonatkozó követeléseit nem teljesíti, neki egyúttal a háborút is megüzeni.⁵⁷⁾ — 1566 elején Miksáé: Munkács és Huszt, Bereg-, Ugocsa és Máramarosmegyék; János Zsigmondé: Nagybánya, Közép-Szolnok és Krasznamegyék. — 1569-ben János Zsigmond összeesküvést tervez Miksa ellen, hogy az országból kiszorítsa. Miksa azonban az összeesküvés főembereit, Dobó Istvánt és Balassa Jánost elfogatja. — 1570-ben kezdődnek a végleges alkudozások Miksa és János Zsigmond között, kezdetben Prágában, majd Speyerben. Az egész szerződés Miksa műve. Ebben a fejedelem megkapja Bihar megyét Nagyváradval, Kraszna- és Közép-Szolnok megyéket a cseh uradalommal, kivéve az utóbbi várnak szatmármegyei tartozékait, melyek a királyt illetik; továbbá Huszt várát Máramaros megyével és összes tartozékaival, de Nagybánya és Erdőd, valamint ezek tartozékainak kivételével. A fejedelem mindazon javakat, melyeket Bereg-, Ugocsa-, Szatmár- és Szabolcs megyékben az átengedett várak tartozékaiként lefoglalva tart, Miksának átengedi, viszont a király is lemond a János Zsigmondnak átengedett megyékben a legutóbbi háború óta elfoglalt területekről, így Tasnád városáról és tartozékairól, de fenntartja magának az Erdőd és Nagybányához tartozó tizedeket.⁵⁸⁾

Az 1568. évi drinápolyi béke hosszabb ideig tartott, bár a valóságban egyedül a két uralkodóra terjedt ki, nem pedig alattvalóikra. Hivatalosan tehát béke volt, de az apró harcok ekkor sem szüneteltek⁵⁹⁾ és hogy mit jelentettek azok az állandó csatározások, melyek a végeken dúltek, megmutatják az 1575. év végbement eseményei, illetve hadi krónikája. Az év elején a török betört a szlavón határőrvidékre, ott iszonyúan pusztított s Auerperg német csapatát megverte. Január 25.-én átkelt a Nyitra vizén s szertedúlva, 500 darab marhát hajtott el. Február 5-én a nógráli bég a bányavárosok ellen tört, de a korponaiak visszaverték. Ugyancsak februárban egy más csapat Szent György várt rohanta meg sikertelenül. Áprilisban Egerre támadtak s a külvárosba be is hatoltak. Virágvasárnapján Kanizsánál 3000 török gyűlt össze, de visszavonult, 40 embert hurcolva szolgaságba. Májusban különös erővel folyt a pusztítás. A török megrohanta és feldúlta Letenye, Szent György, Becsehely, Bolhás, Bize közsé-

⁵⁷⁾ Lukinich: i. m. 120-122. l.

⁵⁸⁾ Lukinich: i. m. 130. l.

⁵⁹⁾ Acsády: i. m. V. k. 385. l.

geket, 60 lovat, 400 szarvasmarhát s 50 jobbágyot hajtott el. Az esztergomi bég Tormos községet rabolta ki, Nyitrából elrabolt 50 leányt és fiút és Várgedét szétrombolta. Junius 12-én egy csapat újra megtámadta Szent-György várt, egy másik Marcaliból 5 embert, egy harmadik Móríhidáról egy ménest hajtott el s Győr egyik külvárosát meg felgyújtotta. A budai pasa augusztusban Kékköt, Divényt és Somosköt vette meg s roppant pusztítást vitt véghez. Ugyanekkor Szlavóniában egy csapat török megrohanta Kaproncát s a külvárost felgyújtotta. A szigeti, mohácsi és koppányi bégek még Kanizsán túl, a Mura vidékét dúlták; számos községet felperzselték s ezernyi sokaságot s töméntelen marhát hajtottak el. Szeptember 22-én a boszniai pasa valóságos hadsereggel (10—12 ezer emberrel) tört a szlavón végekbe, megverte Auersperg Herbartot s Krajnát is feldúlta. Októberben az esztergomi bég Andód alá nyomult, ahonnan 29 embert és sok marhát hajtott haza. Még e hónapban 100 török lovas Bonczodföldről (Zala m.) 40 jobbágyot rabolt el. Torna megyében más csapat négy községet hamvasztott el és töméntelen népet vitt rabságba. November 23-án a boszniai pasa újra betört, mindent feldúlt s vagy 400 embert rabolt el. Decemberben Vasba és Tornába törtek be, a fejevári bég Palotát rajtaütéssel akarta elfoglalni, más csapatok Szalatnából 40, a Rábán túli földről több száz embert hajtottak el. — Ebben az esztendőben, 1575-ben a török összesen valami 76 erődöt és községet foglalt el s 3200 embert hajtott el rabszíjon, nem szólva a megöltekről s azon károkról, melyek a hivatalos összeírás-készítőknek tudomására sem jutottak. 1576-ban a török még féktelenebbé lett, s kisebb-nagyobb erővel hatvanszor tört a királyi területre.⁶⁰⁾ Pedig Miksa távolmaradván a katolikus ligától, kétszer újította meg a török békét (1574—76).⁶¹⁾

Ilyen volt az a békeállapot, melyet Magyarország Miksa király uralkodása utolsó éveiben s azután is folytonosan élvezett. A király maga nagyon fájlalta ezt az örökös harcot s a vele járó pusztulást. Egy ízben (1575-ben) a bányavárosok követői fölkeresték s elpanaszolták szenvedéseiket. Midőn sokféle nyomorúságaik közt említették, hogy a török mohamedán hitre téríti rabjait, olyan hangos zokogásban tört ki, hogy a követek szeme is könnybelábadt.⁶²⁾ Ez azonban nem segített a dolgon. Könnyekkel a nép végtelen szenvedéseit orvosolni nem lehetett. A király intézkedései pedig nem voltak olyanok, hogy a törököt elrémítsék s kedvét vegyék a további portyázásoktól. Miksának nem volt pénze, hogy kellő hadat tartson, mert 1566 után egész 1576-ig a német birodalom nem segélyezte többé pénzzel. »Részben Miksa hibájából, a nyugat mindinkább teljes részvétlenséggel nézte a

⁶⁰⁾ Ezek az adatok Gömörly Gusztáv „Türkenoth und Grenzwesen in Ungarn und Croatien während 7. Friedensjahren 1575-82“ című tanulmányában találhatók. Acsády: i. m. V. k. 424. l.

⁶¹⁾ Erdélyi: i. m. 116. l.

⁶²⁾ Jelentésük Századokban: 1893. 133. l. Acsády i. m. V. k. 425. l.

török veszedelmet.«⁶³⁾ A véghelyek igen rossz karba jutottak, az örség csekély és fizetetlen volt s nem bírta a török portyázásokat akadályozni. Néha azonban maga is követte a török példát s ellenséges területre tört. Ezt a király keményen kárhóztatta és szigorúan tiltotta, mert attól félt, hogy a török hivatalosan is felmondja a békét s megindítja a nagy háborút, amit minden áron kerülni óhajtott. Már 1574-ben törvényt akart az országgyűléssel hozatni, mely súlyos fenyítéssel bünteti azokat, akik török területre mernek törni, mert ezzel a fennálló békét megszegik és a portát visszatorlásra ingerlik. A rendek azonban figyelmeztették a királyt, hogy van elég törvény, melyet a békebontók ellen alkalmazhat. Nem törvényben volt hiány. Minden bajt az okozott, hogy a végekről kellő gondoskodás nem történt s az ellenség büntetlenül dúlhatta a király területét.⁶⁴⁾

⁶³⁾ Hirn: Ergänzungsband IV. zu den Mitteilungen des Inst. für öst. Geschichtsf. Acsády i. m. V. k. 425. l.

⁶⁴⁾ Acsády: i. m. V. k. u. az.

VIII.

Adó- és pénzügy.

Magyar-kamara. Főkincstárnok. Adórovó. Adóbeszedés. Kapuk összeírása Magyarországon és Szlavóniában. Ennek módja és időpontja. Visszaélések és szabálytalanságok az összeírásban. Az adózók. Egész és fél adófizetők. Adómentesek. Ingyenmunka. Az adók nagysága s befizetésük időpontja. Hátralékok. Segélymegajánlás. Kamarai nyereség. — Idegen pénzek. Pénzverés. Magyar-, osztrák- és lengyel-pénz.

A királyi jövedelmeket a magyar kamara kezeli. Ennek élén áll a főkincstárnok (generalis thesaurarius). Ide folynak be a legfontosabb királyi jövedelmek, az adók. Főtisztviselő még itt a kamaraelnök, (praefectus camerae) leginkább papi ember. — A pozsonyi és kassai kamarák függetlenek az udvari kamarától.

Az adószedést, továbbá a kapuk és az adó összeírását az adórovók (dicator) végzik. 1566-ban a kamarások utasításokat adnak a rovóknak az adóbeszedést illetőleg. A rovók azonban ezeket nem tartják be, ami miatt néhány vármegye az országgyűlésen panaszt emel. A király felszólítja a kamarásokat, hogy a rovóknak csakis az országgyűlési közönséges végzésekkel megegyező utasításokat adjanak. A rovók testvéreiket, sógoraikat, vagy szolgálikat rovókul nem alkalmazhatják, hanem csakis olyanokat, akiknek az illető vármegyében —, amelyben adókirovói tiszteet végeznek, — fekvőjóságuk van.¹⁾ — Az országgyűlések az adószedésre nézve úgy határoznak, hogy adóval azokat a jobbágyokat kell megróni, akiknek hat forint értékű vagyonuk van. Az adórovók azonban a hat forint vagyon értékbe a kapákat, fejszéket és egyéb házi eszközöket is beszámítják. Ezirányban a rendek kéri a királyt, parancsolja meg az adórovóknak, hogy az ilyen csekély tárgyaknak (melyekkel a szegények mindennapi kenyerüket keresik), a beszámításától tartózkodjanak.²⁾ A király az adófelhajtó mellé a vármegye költségére egy nemeset rendel. A rendek a király eme intézkedését helyesnek ítélik s elhatározzák, hogy annak a nemesnek — akit az adórovó mellé alkalmaznak, — legyen lajstroma, amelyet az összeírás befejeztével hibátlanul leírva, a vármegye első székére terjesszen be és ezt, vagy ennek egy példányát a szék megvizsgálása után, a vármegye pecsétjével ellátva

¹⁾ 1566: 6. c.

²⁾ 1566: 7. c.

a magyar kamarához küldje be.³⁾ — Minden megye közönsége evv esküdt nemeset rendel az adószedő mellé, aki maga is nemes ember és azon megyében, melyben működik, birtoka van.⁴⁾ Ez azért szükséges, mert gyakran megtörténik, hogy adókiivetők adósok maradnak, a fiscusnak és azt nem tudják kielégíteni.⁵⁾

Az 1569. évi országgyűlés végeztével az ispánok, vagy az alispánok minden megyében nemesi gyűlést hirdetnek és a kamara részéről kirendelt adórovókat a melléjük adott esküdt nemesekkel együtt, a kapuknak és az adónak összeírása végett az első ülésből kiküldik. Ennek megtörténte után pedig a segély szedését rendelik el. A nemesek büntető-, vagyis bírság-levelet adnak az alispánnak, hogy az a büntetést olyanokon, akik egyes fekvő-jóságok után az adót a kitűzött határidőre az adórovó kezébe teljesen be nem szolgáltatják, multhatatlanul felhajtani tartozzon.⁶⁾ Az adókirovók részére minden egyes vármegyében bizonyos határidőt tűznek ki, amelyben minden hátralékot tisztáznak. Ha ezt az adórovók elmulasztják, akkor a kamarának jogában áll az ilyen hátralékokat az adórovók ingó és ingatlan vagyonából, a kaptányok segélyével felvenni.⁷⁾ — Sem az alispánok, sem mások, a maguk fizetését az adókirovó tudta és akarata nélkül, a jobbágyok és mások adójából nem vehetik fel. Az 1550. évi végzés értelmében a kamarák az adórovók útján az alispánoknak egyenként tizenkét, a szolgabiráknak négy, a jegyzőknek pedig a kisebb vármegyékben egy, a nagyobbakban pedig két forintot adnak. — 1567-ben egynémely vármegye kölcsönad pénzeket kapitányoknak, nemeseknek, hadi szükségletek fedezésére. A kaszai új kamara, ha a cél valóban bebizonyosodik, azon esetben a kölcsönt felvevőknek az összegeket az évi adóból kifizetheti.⁸⁾

Az adórovók a jobbágyok kárára szokásba veszik, hogy azokért a cédulákért, avagy nyugtatványokért, amelyeket a falusbíróknak az összeírásról, vagyis az adókirovásról adnak, külön-külön két dénárt, vagy négyet, sőt még többet is vesznek s ezenfelül még zabor és egyéb ajándékot is zsarolnak. A rendek elhatározására az adórovóknak meg kell elégedniök a kamarától számukra kiszabott díjaikkal és a jobbágyoktól az adón kívül semmi egyebet nem szedhetnek, s őket zsarolni sem szabad.⁹⁾ — Az adóbehajtók számadási cédulát adnak azoknak a jobbágyoknak, akik a maguk munkáját elvégzik, avagy pénzen megváltják.¹⁰⁾ A jobbágyok tehát az adópénzt mindaddig nem adják az adórovó kezébe, míg az a cédulát nekik ingyen ki nem szolgáltatja. Némely adórovó pedig a pénzt beszedi és mégis hátralékként tünteti fel a kamaránál, melynek intézkedésére az alispánok útján a falus-

³⁾ 1567: 7. c.

⁴⁾ Fraknoi: i. m. V. k. 7. és 83. l.

⁵⁾ 1567: 7. c.

⁶⁾ 1569: 11. c.

⁷⁾ 1569: 15. c.

⁸⁾ 1567: 10. c.

⁹⁾ 1567: 11. c.

¹⁰⁾ 1574: 8. c.

bírák bemutatják a cédulákat, melyekkel az adó kifizetését bizonyítják. Így az adórovók szabálytalanságokat követnek el, melyekre nézve a rendek a király parancsát kérik arra vonatkozólag, hogy tiltsa el az adórovókat a jobbágyoknak ilymódon való sanyargatásától és ha az adórovókra a szabálytalanságot be lehet bizonyítani, azokat a maga módján büntesse meg.¹¹⁾ — Ha a városok, avagy a falvak bírái a munkahátralékok behajtásánál cédulát nem tudnak bemutatni, a hátralékok megtörtént felhajtására nézve esküt tesznek. Ha az illető bíró meghal, az esküt a város, avagy a falu egy idősebb polgára teszi.¹²⁾

1566-ban az adórovók két forint¹³⁾ összeírására és fölhajtására kapnak utasítást, valamint a kapukat is összeírják, kivéve Szlavóniát, ahol azt már előbb elvégezték. Az összeírás azért szükséges, — állapítják meg a rendek, — mert az előző években sok helység elpusztult és a jobbágyok száma igen megfogyatkozott.¹⁴⁾ 1567-ben a király kívánságára új összeírás történik, de ekkor Szlavóniát is beleveszik.¹⁵⁾ Az összeírás kezdetének napjául a Boldogságos Szűz Mária születése napját állapítják meg, amikor is a vármegyék ispánjai és alispánjai az adórovókat az említett nemesek melléjük adásával az összeírás végezté ki küldik, hogy azok azt a szokott módon megkezdjék.¹⁶⁾ A kapukat 1569-ben a pusztítások és rombolások miatt ismét összeírják. A szolgabíráknak az adórovókat büntetés terhe alatt minden birtokra el kell vezetniök. Ha az összeírás megtörténte után egy falu elpusztul, az illető vármegye ispánja, vagy alispánja köteles az ilyen falu portáinak a helyreállítására gyűlést hirdetni.¹⁷⁾ — 1572-ben úgy Magyarországon, mint Szlavóniában a kapukat új összeszámlálás alá bocsátják.¹⁸⁾ 1575-ben szintén, mely utóbbinak oka a jobbágyok rohamos apadása.

A rendek az adózással kapcsolatos egyéb dolgokra, úgy mint a feljelentésre, a beszédesi módra és rendre, a hátralékokra; nemkülönben az adókirovók választására, a régi és új felmentésekre, az adórovó mellé adott nemesnek az esküjére, továbbá a fizetés elismeréséről szóló céduláknak a jobbágyok részéről való előmutatására; a rutének, oláhok, szénégetők és más hasonlókra — nézve, mindenben az ország korábbi végzéseinek a megtartását rendelik el.¹⁹⁾

A kamara figyelmezteti a királyt, hogy a porták összeírásánál nagy visszaélések fordulnak elő; annyira, hogy oly községekben, melyekben száz jobbágy lakik, akik két-három portát számitanak. Így pl. Zala megye alig adózik annyit, mint Pozsony

¹¹⁾ 1567: 11. c.

¹²⁾ 1574: 8. c.

¹³⁾ Lásd: ugyanczen fejezetben az adók nagysága alatt.

¹⁴⁾ 1566: 5. c.

¹⁵⁾ 1567: 4. c.

¹⁶⁾ 1567: 8. c.

¹⁷⁾ 1569: 7. c.

¹⁸⁾ 1572: 5. c.

¹⁹⁾ 1575: 2. c.

megye, pedig háromszor oly nagy, ami főleg a főispán hibája, akit ezért el kell mozdítani hivatalából.²⁰⁾ A király tudomására jut, hogy igen sok visszaélés a fiscus sérelmére történik; ugyanis némely telket, mint hatod és nyolcadrészt vonnak adó és kirovás alá, amiért a rendek 1567-ben megállapítják, hogy mindenik úrnak és nemesnek a fekvőjóságait, jobbágyságait és birtokait aképen vonják adó és kirovás alá, amiképen a rendes adót azokból a földesuraiknak fizetik. — Ha a jobbágy a háza után, amelyben lakik, a szántóknak, földeknek, avagy réteknek, a negyed, hatod, vagy nyolcadrészt fizeti, — annak az adónak, amelyet egy egész telek után fizetnek, — az a jobbágy a királyi adóba is annyit fizet és többnek a fizetésére az adórovók sem szoríthatják.²¹⁾

1567-ben Miksa követeket küld a szultánhoz, hogy hagyja meg régi erőben azt a rendelkezést, miszerint azok a jobbágyok, akik határszélen laknak, mindkét félnek adózzanak. A szultán ezt vonakodik teljesíteni, de határvonalat kíván megszabni, amelytől a Magyarország felé lakó jobbágyok a töröknek nem fizetnek. A javasolt határvonal a következő: Egertől kezdve, — mely magyar kézben van, — lement volna a török birtokát képező Szolnokig, onnan élesen, egyenesen északnak, Hatvanon át föl Fülek váráig, innen nyugatra Lévának, majd délnek egy hosszú határvonal nyúlt volna Esztergomon, Csókakőn át Fejér megyében Mór mellett a Balaton déli öbléig. Mindazon helyek, — írja a szultán, — melyek e határokon belül esnek, a kúnokkal és jászokkal együtt egészen a török hatalma alatt legyenek és a magyar király, valamint a magyar földesúr, adót ott ne szedjen. Ellenben azok a helyek, melyek eme határon kívül esnek ugyan, de annakelőtte adót fizettek a töröknek, fizessék ezután is. A többi maradjon bántatlanul a magyar király birtokában.²²⁾

A molnárok, kézművesek, oláhok és rutének adófizetésére nézve az ország karai és rendei az 1563. évi végzésekhöz tartják magukat és 1567-ben a király hozzájárulásával megállapítják, hogy azok a molnárok, akiknek a többi jobbágyok között telkük van, ezután adót fizessenek; akiknek pedig nincs, azok csupán csak a malmuk után nem tartoznak fizetni. A barompásztor oláhoktól és ruténektől a kirótt adónak a felét szedik. Akiknek mentességük van, azokat az adófizetők és beszedők nem háborgathatják. A szénégetők és bányamunkások nem adóznak. Nem kell adót fizetniök a Dunán, Tiszán, Dráván, Száván, Vágon, Nyitrán és a többi folyókon levő malmoknak, melyeket a jégzajlás sokszor elpusztít. Továbbá azon malmoknak sem, amelyekben az urak és nemesek a maguk molnáraikat tartják és amelyek csak esős időben járnak, mert vizük szárazságkor kiapad.²³⁾

Azokat a molnárokat és szabadosokat, akiknek saját malmuk

²⁰⁾ Fraknoi: i. m. V. k. 6. l.

²¹⁾ 1567: 5. c.

²²⁾ Salamon: i. m. 290-292. l.

²³⁾ 1567: 12. c.

szántóföldeik, rétjeik és egyéb örökségeik vannak, összeírják és megadóztatják.²⁴⁾ Azoknak a szénégetőknek és favágóknak pedig, akiknek sem barmaik, sem örökségeik nincsenek —, hanem csak a saját lakóházukat bírva folytatnak bányamunkát, — adózniuk nem kell.²⁵⁾ Azokat a ruténeket és oláhokat, akiknek a falvakban a jobbágyok között házuk és egyéb örökségük van, az egész kirótt adó megfizetésére kötelezik. Azoktól a ruténektől és oláhoaktól pedig, akiknek házuk nincs, hanem a havasokon és erdőkben barmokat legeltetnek, az 1569. évi cikkelyek értelmében az adónak a felét szedik.²⁶⁾

Az egyházak nemeseit —, akik Magyarországon és Szlavóniában mindenkor csaknem ugyanazokkal az előjogokkal éltek, amelyekkel a többi birtokos nemések és akiknek díját és esküjét a többi nemesekével mindig egyenlőnek becsülték —, nem adóztatják, leginkább azért, mert azokkal a főpap és bárókkal, akiknek fekvőjóságain laktak, a többi nemesekkel egyforma teherrel, fizetés nélkül és személyesen tartoznak hadbaszállni. Végül mentesek az urak és nemések azon szabadosai is, akik földesuraiktól mentességet nyervén, régtől fogva saját lovaikon szolgálnak és tartoznak táborbaszállni.²⁷⁾ A király rendeletére az adómentes-ségre igényt tartóknak kiváltságleveleiket a kamaránál kell bemutatniuk. Ezt a rendek sérelmesnek tartják s arra kérik a királyt, hogy kiváltság- és adományleveleiket ne tartozzanak bemutatni a kamaránál; ha a király azok megvizsgálását szükségesnek látja, ez ősi szokás szerint az ország rendes bírái előtt történjék.²⁸⁾

Az adózással szorosan kapcsolatos az ingyenmunka szolgálat. Az országgyűlések pontosan előírják, hogy mely vármegye hova szolgáltatassa az ingyenmunkát.²⁹⁾ Munka helyett pénzzel fizetnek abban az esetben, ha a vármegyék az illető váraktól távol fekszenek. A befolyt pénzüsszeg is a várak javítására fordítandó. A hátralékos ingyenmunkákról az alispánok számolnak be. Ha az ingyenmunkákért a pénzt a kapitányok, alispánok, szolgabírák, vagy mások a jobbágyoktól fölveszik és a korábbi évektől fogva a maguk számára visszatartják, azt azoktól komolyan és sürgősen be kell hajtani.³⁰⁾

Az 1566. évi országgyűlést a király nevében Károly főherceg vezeti. A kamara tehát javaslatait Károly főhercegnek küldi meg, aki helyesli a javaslatokat, de két pontra nézve mégis kifogásai vannak, amennyiben ellenzi oly kívánatoknak a királyi előterjesztésbe való felvételét, amelyekről előre lehet látni, hogy a rendek nem fogják teljesíteni. Így nem reméli azt, hogy a rendek több esztendőre fogják az adót megszavazni, sem nem bízik a rendek áldozatkészségében, abban t. i., hogy önmagukat is meg-

²⁴⁾ 1569: 8. c.

²⁵⁾ 1569: 9. c.

²⁶⁾ 1574: 4. c.

²⁷⁾ 1567: 14. c.

²⁸⁾ Fraknoi: i. m. V. k. 10-13. l.

²⁹⁾ Lásd: „Hadügy, Külügy“ c. fejezetet,

³⁰⁾ 1574: 8. c.

adóztatni hajlandók lesznek; sőt attól tart, hogy ilyen kívánatok a tárgyalásokat nehezíteni fogják. A király méltányolja ezeket az aggodalmakat. Mindkét pontot az előterjesztések szerkesztésében mellőztetni rendeli. Sőt még arra is felhatalmazza a főherceget, hogy azon esetre, ha a rendek a három forintot egy esztendőre sem akarnák megszavazni, megelégedhessék két forinttal; a porták összeszámítására és az adók kivetésére nézve pedig fenntartassa a korábbi gyakorlatot.³¹⁾

Érdekes, hogy az adó megszavazása körül nehézségek merülnek fel s a megszavazandó összeg állandóan változik. Így 1566-ban a király három forintot kér, a rendek csak egy forintot képesek megadni; míg végül nehezen bár, de belemennek két forint fizetésébe.³²⁾ 1566-ra tehát a rendek minden egész jobbágytelek után a király számára két forintot³³⁾ szedtetnek, az egyiket Szent pünkösöd ünnepére, a másikat pedig Szent Mihály napjára. Mindenesetre oly módon, hogy ezt a két forintot egészen csakis azokon a helyeken szedetik, amelyek — a házak ellenséges fölégetése, lerombolása, a jobbágyok kiölése, vagy fogságba hurcolása és javaik földulása következtében — pusztulásra nem jutottak. Azok, akik a törökök alatt élnek, a korábbi végzések határozataihoz képest a kirótt adónak csak a felét, vagyis egy forintot fizetnek. Azokra nézve, akiket, mint a török, mint a király hadserege földült és kifosztott, — a tiszántúli és inneni megyékben, valamint Szlavóniában — és emiatt Erdélybe menekültek, — a rendek arra kérik a királyt, hogy ezeket mentse fel az adózás alól, hogy ezen kiváltságtól édesgetve hazatérjenek és fölépítsék elpusztult házaikat, hogy legyen miből élniök.³⁴⁾

A pozsonyi kamara az 1567. évi országgyűlés előtt az adófizetésre vonatkozólag a következőt ajánlja: Az adó minden jobbágytól, — aki a földesúri censust (bért) fizeti és akinek hat forint értéket meghaladó vagyona van, — behajtandó. A rendek belemennek, hogy az adófizetés a földesúri census alapján történjék, úgy t. i., hogy a jobbágy, aki az egy telek után járó földesúri censusnak $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{6}$, $\frac{1}{8}$ részét fizeti, az adónak is csak megfelelő részét fizesse. Miksa megnyugszik abban, hogy az adót a földesúri census arányában fizessék, de a jobbágyok, akik azt állítják, hogy a censusnak csak egy részét fizetik, tartozzanak vallomásukat esküvel erősíteni³⁵⁾.

1567-ben ismét két forintot állapítanak meg a rendek a kamarai nyereség beszámításával. A beszéd két határideje a Boldogságos Szűz születésnapja és Szent András apostol napja. Az elpusztult birtokoknak jelen esetben sem kell adózniok és a zselérek is mentességet kapnak. Végül azok a jobbágyok pedig, akik

³¹⁾ Fraknói: i. m. V. k. 8. l.

³²⁾ Fraknói: i. m. V. k. 6-12-17. l.

³³⁾ Egy forint=száz dénár, egy márka értéke másfél forint. Ez utóbbi állandóan változó értékű.

³⁴⁾ 1566: 4. c.

³⁵⁾ Fraknói: i. m. V. k. 78-83-88. l.

mind a törököknek, mind az erdélyieknek, valamint a királynak is adóznak —, a kirótt adónak csak felét tartoznak fizetni.³⁶⁾ Azon birtokok után, melyek adót nem fizetnek és az ellenség támadása következtében nem pusztultak el, az adóhátralékokat 1559—67-ig az alispánok kikényszerítése mellett, meg kell fizetni. Akik azonban má: egyszer megfizették, azóktól újból behajtani nem szabad.³⁷⁾ Azokat az alispánokat és szolgabírókat, akik a hátralékok beszedését eltitkolják, tisztük elvesztése mellett, a díjnak kétszeres megfizetésére kötelezik.³⁸⁾

Az adózást illetőleg többször megtörténik, hogy nem hívnak össze minden évben országgyűlést; ilyenkor két évre történik az adózás, még pedig négy forinttal. 1572-ben van erre eset, amikor is minden kapu után egyenként két-két forint fizetendő, melyek egyike augusztus hó elsején, a másika pedig Szent Miklós püspök napján esedékes. 1573-ra a kamarai nyereség belefoglalásával szintén két forint fizetése kötelező, melyet hasonlóan két határidőben kell felszedni, az egyiket Szt. György, a másikat pedig Szt. Mihály napján. Az előző évi végzések értelmében a törökök alatt levő jobbágyok a kirótt adónak felét fizetik. A négy forint adóval a királynak meg kell elégednie.³⁹⁾ — 1574-ben szintén két évre négy forinttal történik az adózás, a szokott mód és rend szerint. A határidő pünkösdi ünnepe és Szent Mihály napja. 1575-ben pedig Szt. György vértanú és Szt. Mihály arkangyal két ünnepe között azon időben, mikor a király akarja. Ebben az évben a kapukat is összeírják úgy Magyarországon, mint Szlavóniában. Az adórovók mindkét helyen a kapuk számát falunként, saját szemléjük után írják össze és a megszokott gyakorlat szerint a falvakat az esküdt nemessel mindenütt megvizsgálják; ellenállni tehát senkinek jogában nem áll.⁴⁰⁾ A polgárokat mások adósságaiért és vétségeiért nem tartóztathatják le. Erre nézve Ulászló idevágó decretumai érvényesek.⁴¹⁾ Szlavóniában többször előfordul, hogy az alispánok, szolgabírák és azok helyettesei a fekvőjóságukból a királyi adót valamely szokás alapján visszatartják. Ez szabálytalanság abban az esetben, ha fizetésüket rendesen megkapják; de ha nem kapják meg, — mint ahogy sűrűn előfordult, — és így tartják vissza az adót, akkor az nekik jár, hiszen úgylis alig tesz ki száz forintot.⁴²⁾ — 1566, 1567 és 1569-ben a régi adómentességek függőben maradnak, kivéteit csak azok képeznek, kiknek házai, javai elpusztultak. Az új mentességeket az adókirovás alkalmával be kell mutatni. A török és Erdély alá vetett jobbágyok feladót fizetnek, ha azonban ezek közül valaki magát a végzések után veti alá az ellenségnek, akkor teljes adófizetővé válik.⁴³⁾

36) 1567 : 3. c.

37) 1567 : 16. c.

38) 1569 : 14. c.

39) 1572 : 4. c.

40) 1574 : 1. c.

41) 1574 : 38. c.

42) 1574 : 2. c.

43) 1566 : 8. c; 1567 : 13. c; 1569 : 10. c.

Nehogy a közterhek egyedül a szegény jobbágyokra nehezedjenek és mivel a megszavazandó adóból várható összeg távolról sem elegendő, a kamara ajánlatára fel kell hívni a főrendeket és nemeseket, hogy saját ingó vagyonuk értékének tizedrészét ajánlják fel, vagy ha erre nem bírhatók rá, legalább minden jobbágy után a maguk erszényéből egy forintot szavazzanak meg.⁴⁴⁾ Abban az évben, amikor adót nem szednek, a rendek segílyt ajánlanak meg, mely a hasonló időben szedett kamarai nyereséggel együtt néha magasabb összeget tesz ki, mint maga a szokott időben kirótt adó. 1575-ben a rendek köszönetet mondanak a királynak azért, hogy a törököt viaszorította és kéri, hogy szerezzen külső segítséget és erősíttesse meg a várakat, mert a török álnokul tartja meg a fegyverszünetet. A segíly adózást illetőleg, bár az ország a végsőkkel küzd, ennek ellenére az 1576. és 77. évekre egyenként két forintot följánlanak, melyeket a szokott két határidőben, Szt György (ápr. 24.) és Szt. Mihály (szept. 29.) napokon szednek.⁴⁵⁾

Miksa az 1566. évi országgyűlést megelőzőleg kijelenti, hogy atyjának határozata értelmében a kamarai nyereséget ő is évenként fogja behajtani, akár van országgyűlés, akár nincs.⁴⁶⁾ 1568-ban kamarai nyereséget szednek, minden egyes egész jobbágytelek, vagy föld után húsz dénárt; 1569-ben hasonlóan ennyit. Azonban ebben az évben és 1570-ben még az évi húsz dénáron kívül két határidőben négy forint és nyolcvan dénárt fizettetnek. Vagyis 1569. február 2-án egy forint 25 dénárt; augusztus 1-én egy forint, 25 dénárt; 1570-ben hasonló módon és időben másik két forint és 30 dénárt.⁴⁷⁾

Az aranynak és ezüstnek az országból való kivitelét eltiltják. A szepességi bányákban termelt rezet csak Löcsén át, — miután itt a harmincadot megfizették —, szabad kivinni. A szepességi bányák terményei után a királyi urbura rendesen fizetendő.⁴⁸⁾ Az 1566. évi I. decretumban az ország karai és rendei igazságosnak és szükségesnek találják a királynak azt a kívánságát, hogy az aranyat és ezüstöt az országból Lengyelországba és máshová ne vigyék ki, mivel ez úgy a királynak, mint az országnak közös kárára van. E tárgyban a soproni végzések megtartását rendelik el. A király a Szepességben, azokon a helyeken, ahol az ezüstöt termelik, embereket tarthat, akik az ő számára, — ha akarja — az ezüstöt beválthatják.⁴⁹⁾ Az 1567. évi II. decretumban a rendek kéri a királyt, hogy találjon jóakarátulag arra módot, hogy a magyar pénzt az országlakók kára nélkül úgy Bécsben, mint más helyeken is elfogadják és kiadhassák. Mert eddig minden talléron és magyar forinton tíz dénár veszteséget kellett elszenved-

44) Fraknoi: i. m. V. k. 7. l.

45) 1575: 1. c.

46) Fraknoi: i. m. V. k. 10. l.

47) 1569: 6. c. és 16. c.

48) Fraknoi: i. m. V. k. 7. l.

49) 1566: 10. c.

niök, holott ő nekik úgy a zsoldban, mint más dolgokért és tartozásokért is a kamara a tallérokot egy forintba számítja és adja. Miután — a király a híveinek azt terjeszti elő, hogy ezen a dolgon: másképp nem segíthet, minthogy maguk is közös akarattal és decretumba foglalva beleegyeznek abba, hogy jövőre Magyarországon is olyan pénzt tartozzanak verni, amelynek a finom tartalma és értéke aránylag ugyanaz legyen, mint amilyent ezidő szerint egész Német- és Csehországban is vernek, — a rendek kéri a királyt, hogy a tanácsosaival megtartott tanácskozás után gondoskodjon olyan alkalmas emberek kirendeléséről, akik Magyarországon is ugyanolyan finomságú pénz verését tartsák első kötelességüknek, amely arányának egyenlőségénél fogva a némettel egyezik. Szükségesnek tartják a rendek azt is, hogy a király a pénzeket a Magyarországon régóta szokásos képekkel veresse.⁵⁰⁾ — 1569-ben a rendeknek ismét az a kérésük, hogy Miksa állapítsa meg valamely módját annak, hogy a magyar pénzt Ausztriában és a többi tartományokban elfogadják. Tegye ezt meg azért, hogy a rendek ne legyenek kénytelenek a pénzt úgy, mint eddig, a felülfizetésnek oly nagy hátrányával és így is csak nagy nehézséggel forgatni. A király, mint már előbb, úgy most is megígéri, hogy ebben a dologban érett megfontolás után minél előbb eljár.⁵¹⁾ — 1574-ben a rendek a lengyel pénzt a király közrendeletéhez híven, — mint teljesen rosszat, amely nemcsak az országlakókra, hanem a fiscusra nézve is káros, — eltörlendőnek ítélik, amelyet az elkobzás büntetése mellett senki el nem fogadhat. Az erre vonatkozó végzés természetesen csak úgy történhetik meg, ha úgy a körmöczi kamarának, mint másoknak is megtiltják, hogy az aranyat és az ezüst pénzt lengyel garasokkal ki ne cseréljék. A rendek pedig Szt Mihály napját tűzik ki határidőül, ameddig ugyanis még el lehet fogadni; ez időközben az alispánnak a tilalmat mindenütt közhírré kell tenniök és azután ennek az időnek a leteltével az országban bárhol is az ilyen pénzt megkapják, azt kétharmad részben a fiscus számára foglalják le, egyharmad részben pedig a feladónak adják.⁵²⁾

⁵⁰⁾ 1567: 45. c.

⁵¹⁾ 1569: 20. c.

⁵²⁾ 1574: 20. c.

IX.

Gazdasági élet.

Gazdasági viszonyok. Szőlőtermelés. Sóbányászat. Ércbányák. Kereskedelmi kapcsolatok. Szabad kereskedelem. Vámszedés. Út- és hídvámok. Szárazvám. Lerakóhelyek. Árumegállítási jog. Kiváltságos helyek. Harmincad. Harmincadosok visszaélései. — Közlekedés. Iparosok.

Miksa uralkodása idejében meglehetősen nehéz gazdasági viszonyok uralkodtak. De ezen nem csodálkozhatunk, hiszen egy ország csak akkor lehet belsőleg, gazdaságilag egészséges, ha kifelé békében él. De ekkor épen ez a béke hiányzott s tudjuk, hogy pl. a törökkel milyen meg nem értő, ellenséges viszonyban voltunk. Ügyszólván nem volt, aki a földet megművelje, mert a jobbágyok elszéledtek, ide-oda vándoroltak; a császári és török seregek pedig, valamint a kóborló hajdúk, fosztogatók, sanyargatták őket. Ilyen állapotokat látunk még Miksa után is Rudolf alatt, egészen II. Mátyásig, amikor békésebb idők következtek s így a viszonyok javultak.

Tokaj vidéke már Miksa alatt is jelentékeny szőlőtermelés középpontja volt, mely a legjobbnak elismert bort szolgáltatta. Kivitel főleg Lengyelország felé volt. A tokaji harmincad, — melyet épen az élénk borkereskedelemre való tekintettel Schwendi állítatott föl —, 1565 június 21-től 1567 március 8-ig csaknem két év alatt, 5439 forint 93 $\frac{1}{2}$ dénárt jövedelmezett.¹⁾ — A máramarosi sóbányák nagy jövedelmezősége a XVI. században is köztudomású volt. A bányák évi sótermelése a közszükségletet teljesen kielégítette. A sópiac biztosítását elsősorban a lengyel sóbehozatal ellen fontos gazdasági érdekek sürgették, különösen olyankor, midőn Máramaros a magyar király joghatósága alatt állott. Miksa 1563-ban a máramarosi és erdélyi sóra száz darab kőso után 300 dénárnyi vámfelemelést hozott javaslatba.²⁾ — Jelentékeny jövedelmi forrásokat biztosítottak a kincstárnak a Nagybánya-vidéki ércbányák is.³⁾

Kereskedelem szempontjából Magyarország kapcsolatban állt Ausztriával, Stájer- és Morvaországgal. Ausztriában azonban a magyar pénzt értékén alul számították, a belső kereskedelmet pe-

¹⁾ Lukinich : i. m. 157. l.

²⁾³⁾ Lukinich : i. m. 158-159. l.

dig idegen pénzek⁴⁾ zavarták. — 1574-ben a szabad és bányavárosok polgárai kérik, hogy az urak és nemeseknek a bőrökkel, lovakkal, ökrökkel és más hasonló tárgyakkal való kereskedés tilos legyen. A rendek azonban ezt nem találják megadhatónak, mivel az ilyen kereskedés bármilyen rendű embernek mindenkor meg volt engedve. Következésképpen úgy határoznak, hogy mind a mágnások, mint a nemesek mindenféle áruval szabadon kereskedhetnek. Mindenesetre úgy, hogy azon tárgyak után, melyeket kereskedésre vesznek és ismét eladni kívánnak, vagy az országból kivisznek, illetve oda behoznak, a fiscusnak a törvényes harmincadot megfizetik.⁵⁾ — Az 1567. évi decretum megszünteti a boros hordók utáni egy forintnak a szedését és megengedi, hogy bárki borát fekvőjóságán szabadon mérhesse. Ugyanezen decretumban a rendek kérik a királyt, hogy a bornak a külső országokba való kivitele szabad legyen.⁶⁾

Az országból kivitt és behozott áruk után vámot kell fizetni. A földesurak bírják a vámszedés jogát azon birtokaikon, melyeken utakat és hidakat tartanak fönn. Innen erednek az út- és hidvámok. A földesurak sok helyen a kereskedők és más utazók sérelmére magas és törvénytelen vámdíjakat szednek. Ezek a vámról szóló kiváltságaikat kötelesek a megye fő-, vagy alispánjának fölmutatni, akik azokat átvizsgálván intik az illetőket arra, hogy a feltüntetett összegnél többet nem szedhetnek. Azokat, — akik ez ellen cselekednek és akik a szükséges helyeken vagy igen hitvány vagy egyáltalán semmi hidat nem tartanak (amelyért részükre a vámszedést engedélyezték), továbbá, akik az utakat és átjáró helyeket karban nem tartják, — megidézik s elsőízben száz, másodízben kétszáz forintban, harmadszorra pedig majorjuk elvesztésében marasztalják el, a visszaváltásnak épségben maradása mellett.⁷⁾ Azok, akik az utasokat a mások földterületéről erőszakkal a maguk vámjára viszik, — a magas vámot szedőkre szabott büntetéssel lakolnak.⁸⁾ 1566-ban a még el nem törölt és le nem rontott, avagy némelyekről állítólag önhatalommal újonnan felállított törvénytelen és száraz vámokra (telonia sicca) nézve a következőket állapítják meg: A száraz vámokat a korábbi országgyűlések végzései értelmében az azokban előírt mód és rend szerint minden további halogatás nélkül le kell rontani. Sokan azonban ez ellen azzal mentegetik magukat, hogy a király jószágain lévőket még nem törölték el és ezért azt mondják, hogy amíg azok fennállanak, a magukéinak megbüntetésére ők sem kötelesek. A rendek kérik tehát a királyt, hogy előbb parancsolja meg az övéinek a lerontását és azután majd a hű alattvalók az ő példáját követve a sajátjukat is lerontják. Ha valaki önhatalmulag a maga vámját felállítja vagy a tisztviselők a király fekvőjóságain teszik ezt meg minden

4) Lásd: előző fejezetben.

5) 1574: 37. c.

6) 1567: 38. c.

7) 1566: 12. c.

8) 1566: 13. c.

törvényes és jogos ok nélkül, ezen esetben az illető vármegye fő- vagy alispánja tisztének elvesztése mellett köteles azokat meginteni, hogy az újból felállított vámokat azonnal rontsák le. Aki ennek ellenszegül, annak vámját a fő- vagy alispán széthányathatja. Ha a földesúr áll ellen, vagy a lerombolt vámot felállítja, a vármegye főtisztviselői a megye széke elé idézik, ahol az illető földesúr első ízben száz, második ízben kétszáz forinttal bünhődik. Ha így folytatja tovább is, akkor majorját is elveszti. Az így befolyt bírságok az alispán és szolgabírákat illeti, a birtokjogokat pedig a királyi fiscus számára foglalják le oly módon, hogy aki azokat elvesztette, az ország közbecsűje szerint mindenkor visszaválthatja.⁹⁾ 1569-ben egy Pákám Farkas nevű földesúr a nemesektől és a többi kiváltságosoktól Köpcsényben vámot szedettet, amiért őt perbehívták és az ügyet a törvénykezési időszakon¹⁰⁾ kívül vizsgálták meg.¹¹⁾ Ugyanezen földesúr körtvélyesi birtokán lévő száraz vámját is lerontották.¹²⁾

Nevezetes szerepük van a kereskedelemben a lerakóhelyeknek. 1569-ben a lengyel pénz használatának Magyarországra háramló károsodására nézve a rendek úgy látják, hogy ezen csak úgy segíthetnek, ha az ország felső részeiben a régi lerekóhelyeket ismét visszaállítják. Ezek a következők, Lengyelország felől: Kassa, Eperjes, Lócse, Bártfa, Kézsmárk; fiókjai: Homonna, Varannó és Sztropkó. Ausztria felé: Pozsony és Sopron. Morvaország felé: Nagyszombat. Szlavóniában pedig Styria felé: Zágráb és Varasd. Ezek, valamint általában a kiváltságos helyek (loca privilegiata) a maguk szokása szerint 1569-től régi kiváltságaikban megmaradnak.¹³⁾ A kiváltságokat élvező egyes nagyobb városok bírják az árumegállítási jogát (ius stapulae), mely szerint ezen városok a külföldi kereskedőt rábírhathják arra, hogy árúit ott lerakja és árusítsa. A kereskedők azonban ezeket a helységeket rendszerint elkerülik. Az előbb felsorolt lerakóhelyeken kívül másokat — Ulászló decretuma és az 1569. évi végzések értelmében — fenn nem tarthatnak.¹⁴⁾ 1575-ben a szabad- és bányavárosok szabadságainak és vámmentességeinek, valamint a lerakóhelyeknek fenntartását a korábbi végzések alapján elhatározzák.¹⁵⁾ — Városaink polgárai leginkább iparral és kereskedéssel foglalkozva, mondhatni egyedüli képviselői és fenntartói voltak hazánkban ezen foglalkozási ágaknak, melyeknek előmozdítására középkori királyaink vásártartási és árumegállítási privilégiumok adományozása által igen sokat tettek. A XIII. század közepétől kezdve egymásután következtek ezek s minden jelentékenyebb közlekedési útba eső szabad királyi városunk birt. árumegállítási joggal. A szabad kereskedelmi rendszer

⁹⁾ 1566: 11. c.

¹⁰⁾ Lásd: a következő fejezetben.

¹¹⁾ 1569: 50. c.

¹²⁾ 1569: 51. c.

¹³⁾ 1569: 18. c.

¹⁴⁾ 1574: 36. c.

¹⁵⁾ 1575: 16. c.

szempontjából természetesen jogtalanak látszik, hogy valaki áruít egy útjába eső helyen lerakni s azokat az illető város polgárainak, mint kizárólagos vevőknek, eladni kénytelen legyen; de a XIII—XVII. századok közlekedési és politikai viszonyainak szempontjából nézve e rendszer sok tekintetben üdvösnek mutatkozik. A régmúlt századok nehézkes és a legtöbb esetben veszélyes közlekedési viszonyai között bármely város kereskedőire nézve nagy előny volt az, hogy áru eladása és újak beszerzése végett nem kellett hetek, sőt hónapokon át tartó utazásokra vállalkozniok, de fele, vagy annál is rövidebb útjokban a depositoralis helyre, biztos piacra vitték áruikat, különösen mikor arról is biztosak voltak, hogy ott más távol vidék, vagy ország terményeit és áruít megkapják. Időben, fáradságban és utiköltségben megtakarították azt, amit az egy helyhez kötött kényszerű eladás és vétel következtében netalán veszítettek volna. — Az árumegállító helyek kereskedelmi emporiumokká lettek. Ugynevezett országos vásáraikon kívül heti és mindennapi vásáraik élénk forgalmat idéztek elő, mely a polgárság egész életmódjára kihatott. Minden nagyobb kereskedő-városnak volt »Kaufhaus«-a, állandó kereskedelmi csarnoka, melyben az idegen kereskedők vásáron kívül lerakták és kiállították áruikat. Az árumegállítási jognak az azzal bíró városra nézve különös előnye, hogy az idegen kereskedő áruít csak nagyban árulhatja.¹⁶⁾

A kivitt és behozott áruk után határvámot, harmincadot (*tricesima*) kell fizetni, mely nem más, mint kereskedelmi adó és a király jövedelmét képezi. Ennek beszedői a harmincadosok (*tricesimatores*). 1567-ben a király emberei helyenként jogtalanul harmincadokat állítanak föl, és pedig, mint Kisvárdán és Tokajban, ahol még a nemesektől is, — akik a saját házi szükségleteikre különféle dolgokat a Tiszántúlra szállítanak, valamint a jobbágyoktól, akik valamilyen árut egyik piacról a másikra visznek, — harmincadot szednek. Hasonlóképen Morvaországban és Ausztriában is, — midőn a magyarok Bécsbe, vagy máshová élelmiszereket küldenek, — jogtalan vámokat és harmincadokat csikarnak ki. Ugyanúgy megy ez Szlavóniában is. A rendek ezért tehát kérik a királyt, hogy miután az ilyenektől már régóta sem az országban, sem azonkívül vámot és harmincadot nem szednek, tartsa meg őket ezután is sértetlenül szabadságaikban és hasson oda, hogy ilyen hasonló dolgok velük ne történjenek.¹⁷⁾ A harmincadosok még egyéb visszaélést is hoznak az országba; mert azelőtt a kereskedők, ha száz, avagy kétszáz ökröt hajtottak is a harmincadra, a harmincadosnak a céduláért két dénárnál többet nem fizettek, most pedig azok minden darab ökréért nyolc dénárt szednek, még pedig nem a király, hanem a saját hasznukra. Azonkívül a Lengyelországból szállított sóból is a harmincad fizetésén felül, — amelyet a király számára szedtek, — a harmincadosok a maguk számára bizonyos részt vesznek, úgyannyira, hogy az ezekkel terhelt kereskedők az áruk szállításától a *fiscus* hátrányára elidegenednek. A

¹⁶⁾ Dr. Demkó Kálmán: i. m. 59-62. l.

¹⁷⁾ 1567: 36. c.

rendek jónak látják az uralkodó mielőbbi intézkedését a visszaélések megszüntetésére.¹⁸⁾ — A harmincadok szedésének módjára és az azokat megrövidítőkre nézve a rendek 1569-ben az 1559. évi végzések megtartását határozzák el. Kimondják továbbá az urak és nemesek szabadságainak megtartása céljából azt is, hogy ezek a saját majorsági földeiken tenyésztett és nevelt állatok — továbbá az országon belül és kívül, a saját házi szükségleteikre szállított dolgok — után, a harmincad fizetésére kötelesek ne legyenek.¹⁹⁾ 1574-ben teljesen érvényre lép a király azon rendelete, hogy a harmincadosok, a nemesek és urak majorsági földtermékei és javai után harmincadot nem szedhetnek. Erre nézve elfogadják még Mátyás és Ulászló, valamint a Besztercebányán 1542-ben kelt decretumokat. Továbbá az 1548., 1554., 1557., 1559. és 1563. években Pozsonyban kelt végzéseket is, amelyek megtartását a király el is rendeli.²⁰⁾ 1575-ben szintén az előző évek végzései érvényesek.²¹⁾

A közlekedés meglehetősen rossz állapotban volt. Az utakat nem gondozták, karbantartásukra nem ügyeltek, A Dunán és a Garamon folyt nagyobb szabású vízi közlekedés, leginkább fafélék és élelmiszerek szállítása céljából. — Az ipari élet törvényekben említett munkásai a molnárok, szénégetők, kézművesek, favágók, bányászok és pénzverők, akikről több fejezetben elszórtan írtam.

¹⁸⁾ 1567 : 37. c.

¹⁹⁾ 1569 : 17. c.

²⁰⁾ 1574 : 25. c.

²¹⁾ 1575 : 6. c.

Bíraskodás.

Bírói szervezet. Megyei, földesúri, egyházi bíraskodás. A káptalanok és konventek. Ügyvédek. Királyi biztosok; ezek munkája. Fekvőjóságok kinyomozása. Helytartói és nyolcados törvényszék. Soronkívüli ügyek tárgyalása. Szlavonia bíraskodása.

A legfőbb bírói hatalom székhelye nálunk kezdettől fogva a király udvara, a királyi kuria. Ezen kezdetben a király maga bíraskodik s az udvarban tartózkodó tisztviselők, főpapok és főurak az igazságszolgáltatásban csak mint bírótársak vesznek részt; később a királyt a bíraskodásban esetenként való megbízás alapján, majd rendszeresen a főtisztviselők helyettesítik. Miksa idejéből több bírósági tisztviselőt ismerünk, akik közül nevezetesebbek az ítélőmester: előbb Aranyosi Demjén, majd Pethe Imre; az al-ítélőmester: Petrichevich János és a személynök: Zázy András.¹⁾

A megye a főurak és nemesek testülete (universitas magnatum et nobilium). Gyűlésük határozott a politikai és belügyekben, valamint bíraskodott birtokjogi és bünvádi esetekben. Ők választották a megye kormányzóit, az alispánt, szolgabírákat és ők képezték a megye katonai erejét.²⁾ A vármegyei törvényszék (sedes iudicaria comitatus) szolgáltatót igazságot az illető vármegyében lakó nemeseknek. — A földesúri bíraskodás a jobbágyok fölé terjeszti ki hatáskörét. A földesúr a maga úriszékén (sedes dominalis) ítélkezik a szolgabíró és megyei esküdt jelenlétében. Büntetheti azt a jobbágyot, aki háború esetén a magyar csapatmozdulatokat az ellenségnek elárulja,³⁾ továbbá természetes azt is, aki lopást követ el.⁴⁾ — Az esküettelek és közös tanuvallatások elleni tiltakozásoknak a vármegyei és a királyi törvényszékeknél egyaránt nyolc nappal előbb a szolgabíró útján kell történniök.⁵⁾ — A szentszékeknél (sedes spiritualis) és egyházi hatóságoknál a bírói székeket — az azok elébe tartozó dolgokban, a maga módján és idejében —, mindenkor kánonaik értelmében tartják.⁶⁾ — Bizonyos egyházi javadalmak és pedig szerzetrendű és világi prépostságok, conventek és apátságok betöltetlenül vannak, de ezeket

1) Fraknoi: i. m. 5. k. 137 és 107. l.

2) Salamon: i. m. 326. l.

3) 1567: 30. c.

4) 1574: 4. c.

5) 1569: 53. c.

6) 1567: 25. c.

részint a király kapitányai, vagy pedig más világi emberek tartják a kezükben. A leleszi prépostság pl. már annyira rossz állapotban van, hogy innen már nagyobb végrehajtásokat sem lehet végezni. Ennek a prépostságnak fekvőjavairól Schwendi gondoskodik, amennyiben elzalogosítja Nagy-Mihályi Sándornak, Wékei Ferencnek, illetve Panka Péternek. — A karok és rendeknek a conventek sekrestyéjébe elhelyezett kiváltságleveli az országglakók veszedelmére többször elvesznek. Hasonló állapotban vannak a kapornaki, valamint a jászói conventek is. Más egyházi javadalmak is, pl. az óbudai prépostság és a szentgotthárdi, a borsmonostori és a bozóki apátságok, mind világi személyek kezében vannak. A rendek kériek tehát a királyt, hogy gondoskodjon a szerzetes-, továbbá a világi prépostságok és conventeknek olyan — arra alkalmas — személyek (de nem idegenek) javára való adományozásáról, akik azoknak gondját viselik, nehogy a nemesek említett kiváltságleveli elkallódjanak. — Az egyházak ezüst és másnemű ingó javait, — amelyek akár a főpapok, akár más birtokában vannak, — vissza kell adni. Akiknek a főpapok közül prépostságuk, vagy egyéb javadalmuk van, azokat a király szorítja ezek terheinek a hordozására. — Egyházi javak elzalogosítása sem főpapok, sem másoknak jogában nem áll; az 1567-ig történt elzalogosításokat érvénytelenítik.⁷⁾ — Az igazságtalan dézsmá⁸⁾-szedőket és azok kiküldöit súlyosan büntetik. Ezek ugyanis a dézsmán felül, minden kalangya⁹⁾ gabona után két pénzt és úgynevezett »penna bort« hajtanak föl.⁹⁾

A közélet minden ágában előtérbe lép a vallásos érzet; hatóság és céhek egyaránt buzgólnak az egyház támogatásában, tekintélyének s anyagi érdekeinek előmozdításában. A városi tanács minden tanácsulést megelőzőleg testületileg megy templomba isteni áldást kérni működésére. Minden városunk képviselő-testületeinek jegyzőkönyvei rendszeren legelsősorban intézik el az egyházi és iskolai ügyeket.

A vallás ellen elkövetett bűnök tehát a legszigorúbb beszámítás alá esnek. Selmecbánya jogkönyve szerint aki Istent, az isteni anyát, a szenteket káromolja, vagy a kereszténység szentségei felől gonoszul beszél, az egyházi törvények alapján egymásutáni hét vasárnapon a körmenet előtt övig meztelenre vetkőzve, mezítláb és hajadon fővel folytonosan vesszőztetve kergettesék a templom körül. A szentségtörőt, ki a templomból valamit lop, kerékbe kell törni, vagy megégetni. A hitét elhagyó eretnek férfit kerékbe törni, a nőt vízbe kell fojtani. — A szigorú törvényt, habár néha módosítással, kérlelhetlenül végrehajtották. 1572-ben egy hodrusbányai férfi egy Kremnicska községből elrabolt gyermeket a tö-

⁷⁾ 1567: 31. c.

⁸⁾ Lásd: „Egyházi társadalom“ c. fejezetben.

⁹⁾ A gabonát kalangyákba, kereszttekbe és kepebe rakták ily formán: egy † 13 kéve gabona, ez a kalangya; két kalangya vagy egy kereszt †† 26 kéve; †††† 52 kéve, ez a kepe, mely tehát két keresztből vagy négy kalangyából áll. Vidékenkint e neveket összecserélik, L. Erdélyi: A tihanyi apátság tört. I. (A panonh. rendtört.)

⁹⁾ 1574: 23. c.

röknek eladott. Elfogták és Selmecebányán, az akasztófa alatt lefejezték. Ugyanottan 1576-ban egy férfinak —, ki inamelukká lett, Libetbányáról két török foglyot szabadon bocsátott, majd a mohamedán vallásra tért —, testét tüzes fogókkal megtépték, azután az akasztófa alá hurcolva nyársra húzták.¹⁰⁾

A híráskodásnak fontos szervei a káptalanok és konventek¹¹⁾, melyek közhitelű pecséttel és levéltárral rendelkeznek s tanúvallásokról gyakran adnak okleveleket. Leginkább bíraskodásnál van szerepük. A szándékosan hamis és törvénytelen leveleket készítő káptalanokat és konventeket, mint hamisítókat s hitszegőket büntették birtokvesztéssel, azonfelül arcukra s homlokukra tüzes pecsét bélyegét sütötték.¹²⁾

Az ügyvédek (procuratores) járnak el ügyfeleik megbízásából — azok védelmében — az egyes bíróságoknál. Ezeknek úgy a vármegyei törvényszékeken, mint a rendes bírák előtt, esküt kell tenniök, amelyet patvarsági eskünek neveznek. Patvarkodásuk, mint vétség a calumnia. Ezt az esküt az ügyvéden kívül a király ügyésze, vagy ügyeinek igazgatója is leteszi. Ha valaki esküjét megszegi, azt, a hitszegés büntetésében való törvényes elmarasztalás mellett, a király szigorúan megbünteti. Az idegen ügyvédek is, — akik az egyházi és világi bíróságok előtt az egyszerű emberek peres ügyeit vállalják, — ha visszaéléseket követnek el —, mint csalókat és hamis esküvőket, örökös fogságra vetik.¹³⁾ — Azok az idegen ügyvédek, akik peres feleiket megcsalják és rövid eljárással végződő pereket a végtelenségig húznak, a szentszékeknél nem ügyvédeskedhetnek és peres ügyekben nem működhetnek s olyan szabad városokban, ahol szentszék van, nem lakhatnak. A szentszéki bírácoknak is nem idegeneknek, hanem hazafiaknak kell lenniök.¹⁴⁾ — Az ügyvédek patvarkodási esküje 1574-ig áll fenn. Ettől kezdve már — mivel ennek sok haszna nem volt — az ügyvédek minden eskütétel nélkül is, úgy a vármegyei, mint a nyolcados törvényszék előtt, mindenütt vihetik peres ügyeiket. Mindenesetre ügyfeleiknek ügyvédvalló levelét be kell mutatniök.¹⁵⁾

1567-ben az ország részéről a fekvőjóságokat illetőleg, különböző panaszok merülnek föl s ezt, hogy a rendek továbbra megakadályozzák, háromfelé osztott, magyarokból és németekből álló bizottság kiküldését kérik, akik a panaszokat, erőszakosságokat, kárckat, felül-, illetve megvizsgálják.¹⁶⁾ A biztosoknak egy ítélmesterrel együtt megbízásuk van arra, hogy a kétséges fekvőjóságok iránt szorgos vizsgálatot tartsanak, olyképen, hogy abban a vármegyében —, ahol az olyan jóságok fekszenek, melyeknek visszaadását követelik —, közgyűlést hirdessenek, amelyen azok, akik javaikat visszakövetelik, tartozzanak ennek jogosságát — vagy

¹⁰⁾ Demkó: i. m. 29-30. l.

¹¹⁾ Lásd: „Egyházi társadalom“ c. fejezetben.

¹²⁾ Hk. I. rész. 14. cím.

¹³⁾ 1567: 27. c.

¹⁴⁾ 1569: 41. c.

¹⁵⁾ 1574: 34. c.

¹⁶⁾ 1567: 29. c.

a szolgabírák útján szigorú eskü alatt egybegyűjtött elégséges tanúkkal, vagy pedig kiváltságlevelekkel — bebizonyítani. Miután a szolgabírák a bizonyítékokat egybegyűjtötték, azokat a vármegye pecsétje és esküje alatt a biztosok elé terjesztik. Most már a király megindítja a tárgyalást önkéntes egyezkedés és kiegyezés útján. Egyik esetben, a tárgyalások alapján, a biztosok a király engedélyével visszaadják Liszka várost tartozékaival együtt a szepesi prépostnak és a káptalannak, valamint a Beregi és Vári fekvőjóságokat Bidy Mihálynak. Vannak a fekvőjóságokat illetőleg olyan esetek is, amikor a tárgyalás a törvény rendes útján megy végbe. A fekvőjóságok ügyében hozott ítéleteket késedelem nélkül kell foganatosítani, illetve végrehajtásra bocsátani.¹⁷⁾ 1567-ben úgy döntenek, hogy az 1563. évi koronázás után semlegessé lett fekvőjavakat az illetékeseknek nem adják vissza.¹⁸⁾ — Az 1567. évi idevágó decretumban kijelölik a biztosokat. Egy bizonyos Dersffi nevű úr alatt álló Dunán inneni tíz megyére alkalmas biztosnak Bánffy Lászlót, vagy Czobor Imrét látják jónak. A felső részekre pedig Thurzó Ferencet, vagy a Révayak egyikét. A Dunántúlra Pethő Jánost, vagy Török Ferencet. Az összejövétel helye az említett Dunáninni tíz vármegyében a Garam melletti Szt. Benedek város, a felsőrészekben Lelesz város, a Dunántúl pedig Pápa. A határidő augusztus 15.¹⁹⁾ A biztosoknak költséget adnak. Az ezek mellé rendelt ítélmesterek, az alispán- és a nemeseknek költségeiről viszont azok a vármegyék gondoskodnak, amelyekben a nyomozás történik.²⁰⁾ Ugyanebben az évben még Jurissich Miklós és a szomszédos nemesek közt fennforgó viszálynak elintézésére biztosokat küldenek ki Kőszegre. Ezeknek feladata megvizsgálni bizonyos időközökben a határszéleket, különösen Styria felé.²¹⁾ A királyi várakhoz foglalt fekvőjavakra nézve a rendek 1560-ben elhatározzák, hogy azokat, azoknak, akik a biztosok útján végzett nyomozással bebizonyítják, hogy az övéik, — minden késedelem nélkül visszaadják. Ennek a visszaadásnak azonban nemcsak a szepesi kamara, hanem a király kamarai segédkapitányának útján is kell végrehemennie.²²⁾ Az 1569. évi decretumok idevonatkozó cikkelyei a biztosok útján meghozott ítéleteknek végrehajtását sürgetik, mivel Sopron és Vas megyék a határáthágások miatt sok méltatlanságot szenvednek Jurissich Miklós és Kinigspergh Kristóftól.²³⁾ Ugyancsak 1569-ben a Krusith János és Dersffi István elleni panaszok megvizsgálása céljából ismét biztosokat küldenek ki s ennek határidejéül a legközelebb jövő Szent Miklós-napját tűzik ki. Krusith ellen még később is merülnek föl panaszok, melyeket új biztosok elintézésére bíznak.²⁴⁾ A néhai Jánoki István

¹⁷⁾ 1567: 32. c.

¹⁸⁾ 1567: 33. c.

¹⁹⁾ 1567: 34. c.

²⁰⁾ 1567: 35. c.

²¹⁾ 1567: 44. c.

²²⁾ 1569: 45. c.

²³⁾ 1569: 47. c.

²⁴⁾ 1569: 55. c.

féle fekvő javakat a szepesi kamarának kötelessége visszaszolgáltatni azoknak, akiket az jogosan megillet.²⁵⁾ Báthorinak, — miután bebizonyította, hogy Rakamazon levő halastava őt illeti, — a király az udvari kamarából kibocsájtott parancsával meghagyja a visszaadást.²⁶⁾

A helytartónak — mikor az országból más részekbe távozik, — épen olyan joga és hatalma van fekvőjóságok eladományozására, vagy más egyéb dolgokban is, mint amilyennel birtak a korábbi helytartók is az ország régi szabadságához híven; csakhogy a fekvőjavak eladományozásánál a megszokott telkek számát túl nem lépheti és a királyi várakhoz tartozó fekvőjavak eladományozásába be nem avatkozhat.²⁷⁾ Miután a helytartó legelsörendü bíró — 1574-től a maga ítélőmestere útján, minden peres ügyben, kivéve a király és az országlakók között fennforgókat, valamint a megszakadást és a szlavonországi fellebbezéseket, — a többi rendes bírák módjára ítéletet mondhat.²⁸⁾

Nagyobb ügyekben a nyolcados törvényszék (iudicium octavaliuni) másnéven királyi tábla (tabula regia) szolgálat igazságot. A közigazgatásban, — mint ma is, — egyike a legfontosabb ténykedésük a bírának van. Akkor szerepelnek még az ítélőmesterek (protonotarii) és a törvényszékek esküdt ülnökei (iurati assessores). Ilyen utóbbiakat a felső vármegyék 1566-ban választhattak maguknak. A királyi tábla bírászkodásánál mindenkor két főpapnak és ugyanannyi bárónak, vagy legalább egynek jeien kell lennie. Gyakran azonban ezek távolmaradnak, aminek következtében a bírák kénytelenek elhalasztani a törvényszékek szükséges megtartását. Ennek elkerülése végett az a határozat lép érvényre, hogy a bírák a törvényszékeket az ítélőmesterekkel és esküdt ülnökökkel, a főpapok és bárók távollétében is megtartják. A bírói ülnököket a felső és alsó részek vármegyéi a maguk kebeléből — az Eperjesen tartandó törvényszék időszakára — az arra alkalmas, kiváló, hazai jogban és törvényekben járatos férfiak közül választják.²⁹⁾

A fellebbezések felülvizsgálásánál a helytartó mellett a főpapoknak és báróknak szigorúan meg kell jelenniök.³⁰⁾ Az eperjesi törvényszékhez tartoznak: Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs, Közép-Szolnok, Kraszna, Pest, Heves, Borsod, Külső-Szolnok, Abaújvár, Torna és Gömör, vagyis a felső vármegyék. A pozsonyhoz tartoznak: a dunántúli és ineni megyék, Liptóval együtt³¹⁾ — A törvényszékeken 1567-ben jelen tartoznak lenni: Máthésy István györi prépost; a bárók részéről a Révayak egyike, vagy Czobor Imre és az esztergomi érsek emberei közül egy esküdt, akit maga az érsek rendel ki. A

²⁵⁾ 1569: 22. c.

²⁶⁾ 1574: 27. c.

²⁷⁾ 1567: 26. c.

²⁸⁾ 1574: 18. c.

²⁹⁾ 1566: 22. c.

³⁰⁾ u. az.

³¹⁾ 1567: 24. c.

föllebbezéseknél pedig: a helytartó mellett az országbíró, az erdélyi püspök, Forgách Ferenc, Battyáni Kristóf és még több tanácsos és mágnás. Ha ezek közül valaki valamilyen okból nem jelenhet meg, a helytartónak jogában áll a távollevőket pótolni előkelőbb urak közül, nehogy a törvényszékek elmaradjanak.³² — 1569-ben Eperjes helyett Nagyszombatban van a törvényszék, a másik a rendes helyén, Pozsonyban.³³) — A vármegyék és vicariusok törvényszékeiktől átküldött felsőrészek fellebbviteleit az egyik időszakban, — a többi fellebbviteleket pedig a másokban — vizsgálják felül.³⁴) — 1572-ben a király gondoskodik az elhunyt bírák pótlásáról és kijelöli a törvényszékek tartását. Az ország felsőrészeiben a Tiszán innen és túl fekvő vármegyék számára a törvényszékeket már ismét Eperjesen tartják, amelyek Szt. György vitéz és vértanu napjának a nyolcadán veszik kezdetüket és az ünnepnapok kivételével negyven napon át tartanak. Ezekben a törvényszékeken jelen kell lenniök a főpapok közül a leleszi prépostnak, vagy vicáriusának, avagy az egri olvasó-kanonoknak; a bárók közül pedig Révay Ferencnek, vagy Draskovich Gáspárnak, illetve Forgách Imrének. Ha ezek az ülnökök a törvényszéki ülésbe nem mehetnek el, ott a rendes bírák másokat választanak, akik a szokott esküt leteszik. Az ülnököknek tudományos, a latin nyelvet tudó és a törvényekben jártas férfiakkal kell lenniök. — A felsőrészek fellebbezéseinek a felülvizsgálásával a helytartót bízzák meg, akinek Eperjesen segédkezik a váradi püspök, Báthori Miklós, a nádori helytartó, valamint Pethő János és Mágóchy Gáspár.³⁵) A Dunán inneni és túli vármegyék számára a bíróságokat Pozsonyban tartják, Szent Lukács evangélista napjának a nyolcadától, hasonlóképen az eperjesihez, az ünnepnapok kivételével negyven napon át. Ezekben résztvesznek a főpapok közül a tinini választott püspök vagy a győri prépost; a bárók közül Révay Ferenc, vagy Czobor Pál, avagy Mérey Imre.³⁶)

1574-ben új embereket neveznek ki a törvényszékeknél. Eperjesen meg kell jelenniök: a főpapok közül felváltva a csanádi püspöknek, vagy Pankotai Ferencnek, az egri vicáriusnak, a bárók közül pedig Kisvárday Miklós, vagy Mihálynak, avagy Forgách Imrének. A felsőrészek fellebbezéseinek a felülvizsgálásánál pedig a helytartó mellé kinevezik: az országbírót, a nádori helytartót, Révay Mihályt, a váradi és a tinini püspököt. A Dunántúl és inneni vármegyék törvényszékeinél megjelenik: a főpapok sorából Telegdy Miklós esztergomi-, vagy Máthésy István győri prépost; a bárók részéről felváltva Czobor Pál vagy Mérey Imre. A pozsonyi törvényszékeknél felmerült fellebbezések felülvizsgálásánál pedig jelen vannak: a veszprémi és a tinini püspök, a nádori helytartó, Bánffy László, Balassa János és Révay Mihály.³⁷)

³²) 1567: 26. c.

³³) 1569: 30. c.

³⁴) 1569 40. c.

³⁵) 1572 4. c.

³⁶) 1572: 5. c.

³⁷) 1574: 17. c.

1575-ben az eperjesi törvényszékre ismét új embereket neveznek ki; ezek: a bárók közül: Homonnay Ferenc, vagy Miklós, Bidy Mihály és Perényi János; a főpapok részéről pedig Pankotai Ferenc vicárius, Szegedi Pál, olvasó, vagy Sisciáni Mihály egri kanonok. A fellebbezések felülvizsgálására a közelébb múlt országgyűlésen kinevezetteknek kell jelen lenniök.³⁸⁾ — Minthogy Külső-Szolnok vármegyét és Fejér vármegye solti székét a törökök elfoglalták és így alispánjaik és szolgabíráik nincsenek, de megvizsgálásra váró peres ügyük annál több van, a rendek elhatározzák, hogy jövőre Külső-Szolnok vármegye részére Heves, Fejér vármegye solti széke részére pedig Pest vármegye szolgálat igazságot.³⁹⁾ — Azok az esküdtek, akik a törvényszékeken nem jelennek meg, tizenkét forint bírságot fizetnek.⁴⁰⁾

A fiscusnak járó bányajövedelem fizetése alól magát kivonókat a királyi ügyek igazgatója idézi perbe s a törvény szokott útján jár el vele szemben.⁴¹⁾ — Az összeírást háborgatókat az 1550. évi országgyűlésen megszabott büntetéssel büntetik. Ha az adó-kivetők méltatlanul vádaskodnak, ezeket forbát-büntetéssel sújtják.⁴²⁾ — Ha a földesurak bíráikat hamis esküre ösztönzik, a király a törvény útján megbünteti őket; t. i. a falusi bíró a telkekre nézve esküt tesz, nehogy a hamis eskük szaporodjanak.⁴³⁾ — Azokkal az alispánokkal és szolgabírákkal szemben, akik az adó-fölhajtás körül tisztüket hanyagul teljesítik, az 1550. évi cikkelekben meghatározott büntetés alkalmazásával járnak el.⁴⁴⁾ — Gyakran megtörténik, hogy az ítélmesterek a perbehívó-, vagy az ítéllőlevelekben valamilyen hibát követnek el, ez esetben azt, az országbírók a maga rendén, bírói tárgyalás útján kiigazíthatják. Ez a végzés a káptalanoknál és a vármegyei törvényszékeken is érvényes.⁴⁵⁾ — A törvényes eljárást királyi parancsokkal nem háborgathatják.⁴⁶⁾ — A nádori és királyi helytartóknak, a tanácsosoknak, mágnásoknak, és bíróknak díjait, költségeit a kamarából fizetik.⁴⁷⁾

Azokat, akik az országgyűlés alatt erőszakosságokat követnek el, soronkívül perbefogják; majd törvényes elmarasztalás után — Ulászló idevágó decretumának megállapítása szerint — a hűtlenség bűnébe esnek.⁴⁸⁾ — Miksa 1569-ben Szelin várának hovatarozása miatt tárgyalásba bocsátkozik özv. Erdődy Péternével. A tárgyalás eredménytelen volta miatt azonban Miksa az ügyet az első nyolcados törvénykezési időszakon soronkívül tárgyalattja.⁴⁹⁾ —

³⁸⁾ 1575: 3. c.

³⁹⁾ 1569: 52. c.

⁴⁰⁾ Gellért: Az igazságszolgáltatás története. 16. l.

⁴¹⁾ 1574: 19. c.

⁴²⁾ 1567: 9. c.

⁴³⁾ 1567: 6. c.

⁴⁴⁾ 1569: 12. c.

⁴⁵⁾ 1566: 24. c.

⁴⁶⁾ 1566: 25. c.

⁴⁷⁾ 1567: 24. c.

⁴⁸⁾ 1567: 39. c.

⁴⁹⁾ 1569: 46. c.

Ugyanebben az évben a felső részek némely vármegyéi egy Székely Antal nevű egyén ellen panaszt emelnek, mert az magának egy, a nemesekkel közös templomot várkastély módjára erősít meg és onnan erőszakosságokat követ el. A rendek a kastély sűrűs leromboltatását kérik és az ügyet az első nyolcados törvénykezési időszakban vizsgálattják meg.⁵⁰⁾ Hasonlóképpen Sopron vármegyec közönsége panaszt tesz két személy, Gerdák István és Alya Kristóf ellen, mert elfoglalták néhai Groff Bernát árváinak fekvőjóságát és számos védekezőt megöltek. Ezt az ügyet is soronkívül vizsgálják felül.⁵¹⁾ Az igazságtalan dézsmaszedőkkel szemben is soronkívül hoznak ítéletet.⁵²⁾ — 1575-ben a pozsonyi törvényszéken tárgyalják a bírák — minden más peres ügy sorrendén kívül — Kávási András zalamegyei nemes gonosztettét, aki Vas megyében éjnek idején két nemes embert súlyosan megsebesített.⁵³⁾

Szlavóniában a törvényszékeket szintén egy évben kétszer, a Gräczhegyi Zágráb városában tartják; az elsőt Vízkereszt-, a másikat Szt. Jakab apostol-napján. Az egyes törvénykezési időszakok az ünnepnapi kivétellel itt is negyven napon át tartanak s ezeken a pécsi püspök van jelen. A Szlavóniából áttett fellebbezéseket Pozsonyban vizsgálják felül.⁵⁴⁾ Ha az itteni törvényszékeken a főpap és báró nem jelennek meg, úgy a régóta gyakorlatban lévő szokás szerint azokat, ezeknek távollétében a bán⁵⁵⁾ megtarthatja az albán, az ország ítélmestere, a szolgabírák és esküdt nemeseknek a jelenlétében.⁵⁶⁾

* * *

Miksa a vázolt tizenkét esztendő alatt az ország sok külső és belső baja ellenére is alkotmányosan uralkodott és az ilyen zavaros időkben elé támasztott követelményeknek mindenben megfelelt. Az ő uralkodása után már, Rudolf személyében és alkotmányellenes viselkedésében, illetve kormányzásában igen sok hiba van. A két király, mint apa és fiú, vagy akár, mint uralkodók is, merőben elütnek egymástól. — Az egész XVI. századot a törökkel való háborúskodások és kisebb békekötések jellemzik. Ezután egy rövid ideig, II. Mátyás uralkodása alatt, az ő erőskező vezetése következtében tíz-tizenkét évi béke és nyugalom következik. Majd ismét, a vallásháború megindulásával zajos korszak köszönt be egész Európába. A török is újból megindul s nagy veszedelmeket zúdít az országra. II. Ferdinándnak kemény küzdelmeket kell vívnia a meg-megújuló támadásokkal szemben.

⁵⁰⁾ 1569: 49. c.

⁵¹⁾ 1569: 56. c.

⁵²⁾ 1574: 23. c.

⁵³⁾ 1575: 4. c.

⁵⁴⁾ 1572: 7. c; 1574: 16. c.

⁵⁵⁾ Lásd: „Belügyi kormányzat, közigazgatás“ c. fejezetben.

⁵⁶⁾ 1575: 3. c.

Források.

1. **Corpus Juris Hungarici**, főképen 1564—1576. alkotott törvények Ford. Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. 1900.
2. **A magyar országgyűlések története.** Franknoi Vilmos.
3. **Magyar országgyűlési emlékek.** V. k. szerk. Franknoi Vilmos.

Az értekezésben felhasznált művek jegyzéke :

1. **Acsády Ignác:** Magyarország három részre osztásának története. V. k.
2. **Bárczay Oszkár:** A hadügy fejlődésének története.
3. **Demkő Kálmán:** A felsőmagyarországi városok életéről a XV—XVII. században.
4. **Divald Kornél:** Magyarország művészeti emlékei. 1927. Magyar művészettörténet. 1927.
5. **Erdélyi László:** Árpádkor. 1922.
Magyar történelem új rendszerben 1931.
6. **Érdűjhelyi Menyhért:** A közjegyzőség és hiteles helyek története Magyarországon. 1899.
7. **Gelléri Árpád:** Az igazságszolgáltatás története 1526—1606. 1910.
8. **Hóman—Szekfü:** Magyar történet. IV. k. 1929.
9. **Horváth Mihály:** Magyarország történelme. III. k. 1867.
10. **Istvánfi:** Magyarország története.
11. **Jarssen:** Geschichte des deutschen Volkes. IV. k.
12. **Karácson Imre** fordításában: Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai.
13. **Lányi—Knauz:** Magyar egyháztörténelem.
14. **Lukinich Imre:** Erdély területi változásai a török hódítás korában. 1918.
15. **Marczali H.:** Világtörténet. VIII. k.
16. **Péter András:** A magyar művészet története. I—II. k.
17. **Péterffy:** Sacra Concilia Ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrata Ab Anno Christi MXVI. usque ad Annum MDCCXV.
18. **Révész Imre:** A magyarországi protestantizmus történelme.
19. **Salamon Ferenc:** Magyarország a török hódítás korában. 1886.
20. **Timon Ákos:** Magyar alkotmány- és jogtörténet. 1919.
21. **Weber:** Weltgeschichte. 11. k.
22. **Weisz—Szabó:** Világtörténet. VIII. k.
23. **Werböczy István:** Hármaskönyv. Ford. Kolosvári és Óvári. 1897.
24. **Zoványi Jenő:** A reformáció Magyarországon 1565-ig.
25. **Zsilinszky Mihály:** A magyarhoni protestáns egyház története.

Tartalommutató :

Bevezetés	3—10
I. Föld és népe. Kiterjedés. Országhatár. Magyar és török végváarak. Határkiigazító bizottságok. Kapcsolt részek. Elzálogosított birtokok. Közlekedés. Városok. Lakosság. Magyarrá fogadások	11—17
II. Király és udvara. Miksa királlyá jelölése és koronázása. A király jövedelmei. Udvertartás. A főhercegek. Rudolf trónrajutásának körülményei és koronázása.	18—22
III. Hitélet, egyházi társadalom. Művészetek. Vallási állapotok. Zsinatok. Főpapok és püspökök. Papi nőtlenség. Káptalanok és konventek. Az egyházak jövedelmei Dézsmák. Fekvőjóságaik. Kathedrai illeték. — Építészeti emlékek. Építészet és festészetről általában	23—29
IV. Világi társadalom. Nemesség, főnemesek, köznemesek, egytelkes és címeres nemesek. Nemesi kiváltságok. Jobbágypok. Terheik. Ezek könnyítésére való törekvések. Felkelésük. Szabad költözködés. Zsellérek. Városi polgári osztály. Katonák	30—32
V. Alkotmány és törvényhozás. Az országgyűlés. Tartama. Helye. Meghívott tagjai. Két táblás rendszer. Törvényhozás. A sérelmi politika. Reformok. Miksa országgyűlései. Horvát- és tótországi gyűlések	33—39
VI. Belügyi kormányzat, közigazgatás. Magyar tanács. Magyar és központi kancellária. Helytartótanács. Királyi helytartó. Nádori helytartó. Országos főkapitány. Udvari és magyar kamara. Országbíró. Tárnokmester. Bán. A vármegyék és városok közigazgatása	40—42
VII. Hadügy, külügy. Báthory ágyúí. Miksa békére való törekvései. A kapitányok és katonák erőszakoskodásai, féktelenségei és visszaélései. Állandó lovas-katonák. Általános és részleges felkelés. Élelmezés. Ágyúk s hadi eszközök szállítása. Hajduk és lovasok kicsapongásai. A végváarak megerősítése és karbantartása. Magyar—török viszony. Háborúk. Egyezkedések	43—55
VIII. Adó- és pénzügy. Magyar kamara. Főkincstárnok, Adórovó. Adóbeszedés. Kapuk összeírása Magyarországon és Szlavóniában. Ennek módja és időpontja. Visszaélések és szabálytalanságok az összeírásban. Az adózók. Egész és fél adófizetők. Adómentesek. Ingenymunka. Az adók nagysága s befizetésük időpontja. Hátralékok. Segély megajánlás. Kamarai nyereség. — Idegen pénzek. Pénzverés. Magyar-, osztrák- és lengyel pénz	56—64

IX. Gazdasági élet. Gazdasági viszonyok. Szőlőtermelés. Sóbányászat. Ércbányák. Kereskedelmi kapcsolatok. Szabad kereskedelem. Vámszedés. Ut- és hídvámok. Száraz vám. Lerakóhelyek. Árúmegállítási jog. Kiváltáságos helyek. Harmincad. Harmincadosok visszaélései — Közlekedés. Iparosok	65—69
X. Bírászkodás. Bírói szervezet. Megyei, földesúri, egyházi bírászkodás. A kaptalanok és konventek. Ügyvédek. Királyi biztosok; ezek munkája. Fekvőjósziágok kinyomozása. Helytartói- és nyolcados törvényszék. Soronkívüli ügyek tárgyalása. Szlavónia bírászkodása	70—77
<i>folm?</i> Zárószó	77
Források és felhasznált művek jegyzéke	78

Életrajz.

Születtem 1908 május hó 22.-én, Karánsebesen (Krassó-Szörény vm.). Középiskolai tanulmányaimat katonai reáliskolában végeztem. 1926-ban érettségiztem s még ebben az évben beiratkoztam a szegedi Ferencz József Tudományegyetem bölcsészet-, nyelv-történettudományi karára, ahol 1928 májusában tanári alapvizsgát tettem. 1930 júniusában megkaptam az absolutoriumot. 1931 januárban tanári szakvizsgát tettem. 1932 április 29-én középiskolai tanári diplomát nyertem. — Egyetemi éveimben tevékeny részt vettem ifjúsági egyesületekben; a délvidéki egyetemi és főiskolai hallgatók egyesületében (DEFHE) több tisztség viselése után elnök lettem, majd az Országos Turul Szövetség tb. dominusává választottak. — Művelődéstörténeten kívül külpolitikai kérdésekkel s a revízióval foglalkozom.

„Kolozsvári-szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből.“

Eddig megjelent füzetek:

1. **Balogh Albin:** A magyar pénz története az Árpádok korában. 1912.
2. **Harkó Gyula:** A pénz története Magyarországon 1526—1608. 1912.
3. **Dr. Erdélyi László:** Az első állami egyenes adó elmélete. 1912.
4. **Lovas Elemér:** Árpádházi B. Margit és kora. 1913.
5. **Boga Lajos:** Székelyföld történetírója a XVII. században. 1914.
6. **Dr. Erdélyi László:** Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. 1915.
7. **Gregorich Izidor:** Társadalom és művelődés Nagy Lajos életrajzában. 1915.
8. **Deák János:** Kegyúri jog Magyarországon a reformatioig. 1916.
9. **Kemény József:** Társadalom és művelődés Hunyadi Mátyás törvényeiben. 1918.
10. **Halász Imre:** A boszorkányhit útja. 1925.
11. **Fehér Ede:** Művelődéstörténeti korpép I. Lipót törvényeiben. 1927.
12. **Beke Ida:** Erdély társadalma és művelődése az Approbata Constitutiókban. 1927.
13. **Szabó Ferenc:** Társadalom, művelődés Zsigmond törvényeiben. 1927.
14. **Metzner Károly:** A török dúlás békeévei. II. Mátyás kora. 1928.
15. **Spiegel Mária:** II. József kora Magyarországon. 1930.
16. **Elemy Klára:** Rudolf király kora Magyarországon. 1930.
17. **Gottesmann Jolán:** Művelődéstörténeti tanulmány I. Ferdinánd törvényei alapján. 1930.
18. **Szalkai Zoltán:** Széchenyi reformkora. 1931.
19. **P. Boros D. Fortunát:** A csíksomlyói 32 confrater. 1932.
20. **Buday Kálmán:** Báthory István erdélyi fejedelemsége. 1932.
21. **Tápay-Szabó Gabriella:** Szeged erkölcssei a XVIII. században. 1933.
22. **Devich Andor:** Társadalom és művelődés Miksa király magyar törvényeiben. 1934.